

ҲИКОЯҲО АЗ ТАЪРИХ

*Китоби дарсӣ барои синфи
5-уми мактабҳои таълими миёнаи умумӣ*

Нашири 2-юм

*Вазорати таълими халқи Республикаи Ўзбекистон
тасдиқ кардааст*

*Хонаи эҷодии табъу наشري ба номи Чўлпон
Тошканд — 2015*

УЎК: 372.893=222.8(075)
КВК 63.3(5Тож)я72
Ў 88

Муаллифон:
У. Ҷўраев, Қ. Усмонов, А. Норқулов, Г. Ҷўраева

Сохти услубии китоби дарсӣ аз тарафи Г. Ҷўраева таҳия шудааст.

Муҳаррири масъул:

Ў. Мавлонов — мудири кафедраи асосҳои маънавияти Донишқадаи
бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси кормандони таълими халқ ба номи Авлонӣ,
доктори илмҳои таърих.

Тақризчиён:

А.Ҳазратқулов — доктори илмҳои таърих;

Ш. Эргашев — номзади илмҳои таърих;

А. Хидиров — омӯзгори калони кафедраи таърихи Ўзбекистони
Донишгоҳи миллии Ўзбекистон.

Аломатҳои шартӣ

Худатонро санҷед.

Матнро хонда, фаҳмида дарк кунед.

Шахсони таърихӣ, ҷойҳо ва истилоҳоро доништа гиред.

Саволҳо барои санҷидани донишатон оид ба мавзӯ.

**«Аз ҳисоби маблағҳои Бунёди мақсадноки китоби
республика чоп шудааст».**

ISBN 978-9943-05-741-8

© У. Ҷўраев ва диг., с. 2015
© ХЭТН ба номи Ҷўлпон, с. 2015

САРСУХАН: БЕ ХОТИРАИ ТАЪРИХӢ ОЯНДА НАХОҲАД БУД

Таърифи Ватан: Ватан! Дар зери ин калима олам-олам маъно ниҳон аст. Ватан-кишвари азиз, мўътабар ва муқаддас аст.

Дар ёд доред!

«Ватан» калимаи араби буда, маънои кишвари аҷдодиро дорад.

Ватан ҷоест, ки дар он таваллуд шудаем. Хокест, ки хуни нофамон рехтааст. Ватан гаҳвораи тиллоист. Заминест, ки бо падару модаронамон, хешу ақрабо ва дўстонамон якҷоя зиндагӣ мекунем. Заминест, ки изи аҷдодон боқӣ мондааст. Кишвари бобоиамон аст, Ватан гавҳарест дар қалби ҳар кадоми мо.

Ватан шаҳр ва деҳаи азизатон мебошад. Қалби инсон, орзуву умеди он, шодию сурураш ва ояндааш бо Ватан зич пайваست аст.

Калимаи муқаддаси «Ватан» бо калимаи мўътабари «Модар» ҳамеша ҳаммаъно аст. Зеро мисли он, ки ҳар як инсон як модар дорад, Ватан ҳам яктост.

Шумо дар кинофилмҳо дидаед, ки шахси ба муддати тўлонӣ аз Ватан ба кишварҳои хориҷа рафтагӣ баъди бозгашт аз самолёт ё поезд поин омада, бо зону нишаста, хоки Модар-Ватанро ба чашм тўтиё менамояд. Ин манзара аз муҳаббати онҳо ба Ватан, чун сачдагоҳ будани Ватан суҳан меғўяд.

Ўзбекистон Ватани мост. Ўзбекистон дар замони мози номи Тўрон, Мовароуннаҳр ва Туркистонро дошт. Дар давоми ҳазорсолаҳо дар ҳудуди кишвари мо инсонҳои мансуб ба динҳо ва маданиятҳои гуногун дар муҳити сулҳу оромиш зиндагӣ карда омадаанд. Диёрамон бо табиати зебо, хоки ҳосилхез, сарвати бепоянаш таваҷҷўҳи ҳамешагии ҳамаро ҷалб карда омадааст.

*Бўстони хубу бемисл аст он,
Гулситони нақши садҳо дoston.
Ўзбекистон ном дорад ин чаман,
Мардумаш хонад бамеҳр онро Ватан.*

(Ҳ. Олимҷон, тарҷимаи Паймон)

Ҳатто ононе, ки Ватани моро забт карда буданд, ба маданияти бои халқамон офарида қоиладондаанд. Айнан дар ин сарзамин дар тўли асрҳо маданиятҳои дунё якдигарро ганий намудаанд.

Ватани мо дорои таърихи қариб сеҳазорсола аст. Дар байни асрҳо аз кишвари мо алломаҳо, донишмандоне баромадаанд, ки ба инкишофи илму фанни ҷаҳонӣ саҳми беназир гузоштаанд. Шумодонишмомўзони азиз ояндаи Ватанамон-Ўзбекистон мебошад. Ўзбекистон барои ба давлати мутараққии дунё табдил ёфтан меқўшад.

Барои ҷомаи амал пўшидани ин мақсади наҷиб Ватанамон бовар дорад, шумоён фарзандони муносиб шуда, камол меёбед ва ҳама ба шумоён ҳавас хоҳанд кард.

«Бе хотираи таърихӣ оянда нахоҳад буд». Қувваҳои зўрвар ҳангоми забту мутеъ гардонидани ҳар гуна халқе пеш аз ҳама ҳаракат мекунанд арзишҳои миллӣ, таърих ва маънавияти халқро, ки онҳо сарвати

бебаҳо ҳастанд, нобуд созанд. Сарвари кишварамон Ислон Каримов дар китобаш «Маънавияти воло-қувваи шикастнопазир» беҳуда нагуфтааст: «Миллате, ки таърихи худро наметодад, рӯзгори мозиашро фаромӯш кардааст, оянда нахоҳад дошт». Ин суханони ҳикматангезе, ки аз тарафи мӯхтарам Президентамон Ислон Каримов гуфта шудааст, шумоёнро ба пухта омӯхтани таърихи Ватанамон даъват менамояд.

Гузаштаи Ватанамон бузург буд, ояндаи он низ бузург хоҳад буд. Чигунагии ин бузургиро дар гузашта ва дар оянда амали шудани бунёдкорихои бузургро шумо марҳала ба марҳала аз фанни таърих доништа мегиред.

Кор бо китоби дарсии «Ҳикояҳо аз таърих». Китоби дарсие, ки дар дастатон ҳаст, шуморо ба сайри олами пурасрори таърих мебарад. Шумо пеш аз омӯхтани мавзӯ ба сарлавҳаи он эътибор диҳед.

Барои дар хотир доштани навиштаҳое, ки дар чоркунҷаи «*Дар ёд доред*» ҳаст, кӯшиш намоед.

Супориши «*Инро бодикққат хонед*» Шуморо ба бодикққат хондани матни дохили чоркунҷа даъват мекунад. Матнро хонда, оиди мазмуни он мулоҳиза кунед.

Супориши «*Худатонро санҷед*» барои аз ҷониби Шумо мустаҳкам намудани дониши гирифтаатон хизмат мекунад.

Аз супориши барои «*Кори мустақилона*» додашудаи китоби дарсӣ ба чигунагии мақсадатон эътибор диҳед.

Фаромӯш накунед, ки кори мустақилона оинаи дониши аз бар намудаатон аст.

Супориши «*Мазмуни истилоҳҳоро доништа гиред*»-ро алоҳида таъкид карданӣ ҳастем. Зеро фанни таърих ҳам истилоҳҳои хос дорад. Истифодаи онҳо зарурати ҳатмист. Вазифаи шумо пухта доништани номи истилоҳ ва мазмуни он аст.

Қисми «*Савол ва супоришҳо*»-и китоби дарсӣ Шуморо барои то дарси оянда ба ҷиҳати эътибор доданатонро тақозо мекунад.

Китоби дарсиро эҳтиёт кунед. Зеро, баъд аз шумо аз он додарону хоҳарони шумо истифода мебаранд.

Аз ёд набароред, ки ин яке аз вазифаҳои донишомӯзии шумост.

Савол ва супоришҳо

1. Ба мафҳуми «Ватан» таъриф диҳед. Шумо ба таърифе, ки дар китоби дарсӣ ҳхаст, чиҳоро илова мекардед?
2. Дар бораи мазмуни суҳанони ҳикматноки «Бе хотираи таърихӣ оянда нахоҳад буд» чиҳо гуфта метавонед?
3. Дар бораи Ватан кадом шеърҳоро аз ёд медонед?
4. Аз китобхонаи мактабатон китобҳоро дар бораи шахсони бузургу қаҳрамонони ватанпарвар, ки Ватани моро дар дунё машҳур кардаанд, гирифта хонед ва оид ба онҳо ҳикоя кунед.

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

Дар хона аз падару модаратон хоҳиш кунед, ки суҳанони зерини нависандаи испан Мигел де Сервантесро эзоҳ диҳанд: «Таърих-ҳазинаи фаъолиятмон, шоҳиди мози, барои имрӯз ибрат ва насихат, барои оянда огоҳ кардан аст».

§ 1. САРЧАШМАҲОИ ТАЪРИХИ

Оид ба фанни таърих. Таърих фаннест дар бораи гузашта.

Дар ёд доред!

«Таърих» калимаи араби буда, маънои «мозӣ», «Ҳикоя оиди воқеаҳои гузашта»-ро дорад.

Таърих аз хусуси аз кадом вақт дар рӯи замин зиндагӣ карда омадани одамон, роҳи ҳаёти онон аз қадимулайём то кунун, чӣ гуна барпошавии ҳаёти имрӯза маълумот медиҳад. Шумо ба воситаи омӯзиши таърих оиди машғулоти аҷдодон дар гузаштаи дуру наздик, аҳволи ҳаёти онҳо ва чӣ хел рӯй додани воқеаҳои таърихӣ доништа мегиред.

Сарчашмаи таърихӣ. Илми таърих дар асоси сарчашмаҳои (манбаъҳои) таърихӣ офарида мешавад.

Хӯш, сарчашмаи таърихӣ чист?

Бодикқат хонед!

Сарчашмаҳои таърихӣ ҳамаи чизҳои таърихӣ ва ҳуҷҷатҳои гуногуни сабтшуда ва китобҳо мебошанд, ки аз таърих маълумот медиҳанд.

Олимони сарчашмашинос сарчашмаҳои таърихиро бодикқат меомӯзанд ва барои илми таърих маълумоти заруриро гирд меоранд.

Сарчашмаҳои таърихӣ ба сарчашмаҳои моддӣ (ашёвӣ) ва хаттӣ тақсим мешаванд.

Олоти
меҳнат.

Расме дар
девор.

Изи ба санг
табдилшуда.

Сабти рӯи сафол.

Пой	Ситора	Омоч

Ба аломатҳои
меҳи табдилёбии
расмҳо.

Сарчашмаҳои моддӣ. Осори устухони одамони қадим, макони зисти онҳо, манзил, инчунин, қалъаву шаҳрҳо, иншооти обёрӣ, чизҳои рӯзгор, чизҳои зиннатӣ, тангаҳо, гербҳо, мўҳрҳо ва олоти меҳнат сарчашмаҳои модди ро ташкил медиҳанд. Манбаҳои модди ро археологҳо (бостоншиносон) ҷамъ мекунанд. Онҳо аз рӯи тахминҳо дар ҷои зисти одамони қадим ҳафриёт мебаранд. Ҳамин тариқ, ашёҳои мухталиферо, ки манбаҳои модди ро ташкил медиҳанд, гирд меоранд. Вақти пайдошавӣ ва соли онҳоро аниқ мекунанд.

Сарчашмаҳои хаттӣ. Сарчашмаҳои хаттӣ намуди муҳим ва асосии манбаҳои ҳама баъзе халқҳо қариб панҷ ҳазор сол муқаддам барои навиштан аломатҳо офариданд. Сабтҳои рӯи харсангҳо, навиштаҷотҳо бар пусти ҳайвонҳо, пустилохи дарахт, баъдтар дар қоғазҳо, дастнависҳои мансуб ба даврҳои гуногун, китобҳо, инчунин ҳуҷҷатҳои таърихӣ дар архивҳо маҳфузбуда сарчашмаҳои хаттӣ мебошанд.

Китоби «Авесто» сарчашмаи аз ҳама қадимии хаттӣ оид ба таърихи Ватанамон Ўзбекистон аст. Он дорои маълумоти ғани оиди таърихи бостониамон аст. Инчунин, навиштаҳои шоҳони Эрони қадим, асарҳои олимони Юнон, Рим ва Хитойи қадим оиди Ватани мо маълумоти пурқимат доранд.

Худатонро санҷед

- ◆ Сарчашмаҳои моддӣ-ин ...
- ◆ Сарчашмаҳои хаттӣ-ин ...

Мазмуни истилоҳҳоро доништа гиред

Архив — ҷоест, ки ҳуҷҷатҳои кӯҳна, ёдгориҳои хаттӣ нигоҳ дошта мешаванд.

Ҳуҷҷатҳои таърихӣ — қайдномаҳо (навиштаҷот), суратҳо, асарҳои, ки аз воқеа ва ҳодисоти таърихӣ гувоҳӣ дода, дар архив нигоҳ дошта мешаванд.

Савол ва супоришҳо

1. Оид ба фанни таърих чиҳоро доништа гирифтаед?
2. Сарчашмаҳои таърихӣ чиянд ва онҳо барои фанни таърих чӣ аҳамияте доранд?
3. Сарчашмаҳои моддӣ (ашёвӣ) ва хаттиро муқоиса кунед. чиҳатҳои монанд ва фарқи онҳоро аниқ кунед.
4. Оид ба сарчашмаҳои хаттӣ дар бораи таърихи қадими Ватанамон нақл кунед.

§ 2. АЗ ТАЪРИХИ ТАҚВИМҲО

Таърихи календар (тақвим). «Календар» калимаи латинӣ аст. Маънояш «дафтари қарз», «рӯзи аввали моҳ» аст. Дар ҳаёти мо календар (тақвим) ҳисоби вақти ба рӯзҳо, ҳафтаҳо ва солҳои тақсимшуда аст. Дар тақвим номи сол, моҳ ва рӯзҳо қайд мешаванд. Календарро бобоёни мо «тақвим» гуфтаанд.

Бодикҷат хонед!

Сол — воҳиди ченаки вақтест, ки барои дар атрофи Офтоб як маротиба даврзании Замин сарф мешавад. Як сол аз 365 рӯз иборат, дар ҳар як ҷаҳор сол як маротиба ба 366 рӯз баробар мешавад.

Ҳоло дар аксари давлатҳои дунё, аз ҷумла дар Республикаи Ўзбекистон солшумории григорианӣ истифода мешавад.

Ватани тақвим. Тақвими нахустин дар Миср пайдо шуд. Барои мисриён масъалаи обхезии дарёи Нил масъалаи ҳаёт ё мамот буд. Зиёда аз ин донишмандони вақти обхезии дарёи Нил аҳамияти калон дошт.

Мисриён то обхезии дигари дарёи Нил каналҳоро тоза карда, иншоотҳоро бояд дуруст мекарданд. Мушоҳидаи ҳаррӯза то оғози обхезии дигар гузаштани 365 рӯзро нишон меод. Аз ин рӯ, мисриён 365 рӯзро 30 рӯзи ба 12 моҳ баробар тақсим кардаанд. Панҷ рӯзи боқимондари ба охири сол чун рӯзҳои ид илова мекарданд. Ҳамин тариқ, тақвими нахустин пайдо шудааст. Аммо, мисриён дар ҳисоби сол 6 соат хато карданд. Ҳамин 6 соат фарқ дар 4 сол хатоии як шабонарӯзиро ба вуҷуд овард.

Юлий Сезар.

ЯНВАР	ФЕВРАЛ	МАРТ
Дш 1 9 10 12 26	Дш 1 5 12 19 26	Дш 1 5 12 19 26
Сб 2 9 16 23 30	Сб 1 6 13 20 27	Сб 1 6 13 20 27
Чш 3 10 17 24 31	Чш 1 7 14 21 28	Чш 1 7 14 21 28
Пн 4 11 18 25	Пн 1 8 15 22 29	Пн 1 8 15 22 29
Вт 5 12 19 26	Вт 2 9 16 23 30	Вт 2 9 16 23 30
Сб 6 13 20 27	Сб 3 10 17 24 31	Сб 3 10 17 24 31
Дш 7 14 21 28	Дш 4 11 18 25	Дш 4 11 18 25
АПРЕЛ	МАЙ	ИЮН
Дш 1 2 9 16 23 30	Дш 1 7 14 21 28	Дш 1 4 11 18 25
Сб 3 10 17 24	Сб 1 8 15 22 29	Сб 1 5 12 19 26
Чш 4 11 18 25	Чш 2 9 16 23 30	Чш 6 13 20 27
Пн 5 12 19 26	Пн 3 10 17 24 31	Пн 1 7 14 21 28
Вт 6 13 20 27	Вт 4 11 18 25	Вт 1 8 15 22 29
Сб 7 14 21 28	Сб 5 12 19 26	Сб 2 9 16 23 30
Дш 1 8 15 22 29	Дш 6 13 20 27	Дш 3 10 17 24
ИЮЛ	АВГУСТ	СЕНТЯБР
Дш 1 2 9 16 23 30	Дш 1 6 13 20 27	Дш 1 4 11 18 25
Сб 1 3 10 17 24 31	Сб 1 7 14 21 28	Сб 1 5 12 19 26
Чш 4 11 18 25	Чш 1 8 15 22 29	Чш 6 13 20 27
Пн 5 12 19 26	Пн 2 9 16 23 30	Пн 1 7 14 21 28
Вт 6 13 20 27	Вт 3 10 17 24 31	Вт 1 8 15 22 29
Сб 7 14 21 28	Сб 4 11 18 25	Сб 2 9 16 23 30
Дш 1 8 15 22 29	Дш 5 12 19 26	Дш 3 10 17 24
ОКТАБР	НОЯБР	ДЕКАБР
Дш 1 2 9 16 23 30	Дш 1 6 13 20 27	Дш 1 4 11 18 25
Сб 3 10 17 24 31	Сб 1 7 14 21 28	Сб 1 5 12 19 26
Чш 4 11 18 25	Чш 1 8 15 22 29	Чш 6 13 20 27
Пн 5 12 19 26	Пн 2 9 16 23 30	Пн 1 7 14 21 28
Вт 6 13 20 27	Вт 3 10 17 24	Вт 1 8 15 22 29
Сб 7 14 21 28	Сб 4 11 18 25	Сб 2 9 16 23 30
Дш 1 8 15 22 29	Дш 5 12 19 26	Дш 3 10 17 24 31

Тақвими григорианӣ.

Ҳарӣ дар соли 1583 на ба 21-уми март, балки ба 11-уми март рост омаданааш мумкин буд.

Тақвими григорианӣ. Барои ислоҳ кардани ин хавф бо раҳбарии папаи Рим Григории XIII тақвими нав ҳарӣ карда шуд. Он

тақвими Григорий ном гирифт. Бино ба пешниҳоди муаллифони ин тақвим аз 4 октябри соли 1582 эътиборан 10 рӯз партофта шуда, якбора ба 15 октябр гузашта шуд. Яъне ҳамон фарқи даҳ-рӯза дар тақвими Юлий бартараф карда шуд. Баробари рӯзу шаби баҳорӣ боз ба 21-уми март баргашт.

Барои он ки хатоии аввала такрор нашоавад, моҳи феввали 29 рӯза дар 400 сол ба ҷои 100 маротиба 97 маротиба, моҳи 28 рӯза бошад, дар 400 сол на 300 маротиба, балки 303 маротиба муқаррар карда шуд.

Худатонро санҷед

- ◆ Тақвим — ин,... .
- ◆ Хатой дар тақвими мисрий — ... рӯзро ташкил меод.
- ◆ Хатой дар тақвими Юлий — ...рӯзро ташкил меод.
- ◆ Тақвими григорианӣ дар соли ... қабул шудааст.

Мазмун истилоҳро доништа гиред

Баробари рӯзу шаб — шабонарӯзе, ки ҳам рӯз ва ҳам шаб ба 12 соат баробар мешаванд.

Савол ва супоришҳо

1. Дар бораи тақвим ва аҳамияти он чӣхоро доништа гирифтед?
2. Чаро як сол аз 365 ё 366 рӯз иборат аст? Эзоҳ диҳед.
3. Мисриёни қадим тақвими чӣ хел тартиб доданд ва он чӣ хел камбудӣ дошт?
4. Тақвими Юлийро бо тақвими мисриён қиёс намоед.
5. Барои ҷорӣ намудани тақвими григорианӣ чӣ сабаб шуд ва хатоии тақвими Юлий чӣ хел бартараф карда шуд?

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

Тақвимҳоро муқоиса намуда, ҷадвалро пур кунед

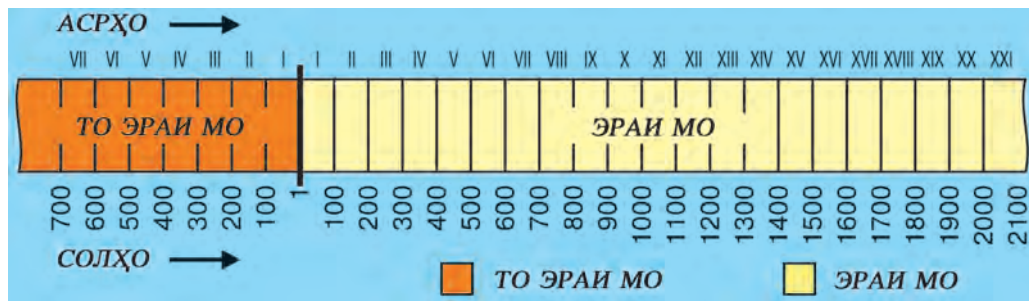
Тақвимҳо	Хатоҳои роҳёфта дар солшумории тақвими	Барои ислоҳи хато чӣ карда шуд?
Тақвими мисриён		
Тақвими Юлий		
Тақвими григорианӣ		

§ 3. СОЛШУМОҲИ ДАР ТАЪРИХ

Мафҳумҳои «милод» ва «эра». Ҳоло дар аксари давлатҳои дунё, аз ҷумла дар Ўзбекистон солшумории милоди истифода мешавад. Ин соле, ки дар он зиндагӣ мекунем, соли милодист.

Дар солшумории милоди соли таваллуди Исо пайғамбар асос карда гирифта шудааст.

Солшуморӣ.

Дар ёд доред!

Милод (калимаи арабист, маънояш «таваллуд» аст) оғози солшумории ҳозира аст. Дар китобҳои таърих ба ҷои калимаи «милод» «эра» низ истифода мешавад. Калимаи «эра» маънои «рақами аввал», яъне оғози солшуморию дорад.

Дар солшумории милоди 1-уми январ сари сол доништа шудааст. Он рӯзи аввали имсол ҳам ҳаст. Дар китобҳои таърих ба воқеаҳои пеш аз соли таваллуди Исо пайғамбар ибораи «пеш аз милод» илова карда мешавад.

(Масалан: «Дар асрҳои IV–III пеш аз милод алифбои латини офарида шудааст»).

Солшумории пеш аз милод. То милод халқҳои гуногун солшумории ҷарҳела доштанд. Масалан, рӯзи аввали ғункунии ҳосилро саршавии солшуморӣ доништаанд ва онро рӯзи аввали сол шумурдаанд. Дар юнониёни қадим солшуморӣ аз соли бозиҳои варзишии Олимпия сар шуда буд. Римиҳо аз соли асосгузори ба шаҳри Рим сар кардаанд.

Шумо ҳангоми омӯзиши таърих дар ёд доред, ки дар фанни таърих асрҳои воқеа ва ҳодисот рӯйдода бо рақамҳои римӣ қайд мешаванд.

Масалан, асри I (1), II (2), III (3), IV (4), V (5), VI(6), VII (7), VIII (8), IX (9), X (10), XI (11), XII (12), XIII (13), XIV (14), XV(15), XVI(16), XVII (17), XVIII (18), XIX(19), XX(20). Асри XXI (21). Ин аср аз 1-уми январи соли 2001 сар шудааст.

I=1	XV=15
II=2	XVII=17
III=3	XX=20
IV=4	XXV=25
V=5	XXX=30
VI=6	XL=40
VII=7	L=50
VIII=8	C=100
IX=9	D=500
X=10	M=1000

Рақамҳои римӣ.

Худатонро санҷед

- ◆ Эра — ин... .
- ◆ Милод — ин... .
- ◆ Пеш аз милод —

Дар кишварамон аҷдодонамон аз солшумориҳои суғдӣ, хоразмӣ, мучал ва ҳичрӣ истифода бурдаанд.

Солшумории ҳичрӣ. Дар як қатор давлатҳои дунё солшумории ҳичрӣ амал мекунад. Он дар Арабистон пайдо шудааст. Соли ҳичрати пайғамбарамон Муҳаммад (с.а.в.) аз шаҳри Макка ба шаҳри Мадина барои солшумории ҳичрӣ асос карда гирифта шудааст. Ҳичрат 16-уми июли соли 622 рӯй дода буд.

Дар Республикаи Ўзбекистон аз солшумории ҳичрӣ барои муқаррар кардани рӯзҳои маросим ва идҳои динӣ истифода мешавад.

Мафҳуми «хронология». Аниқ кардани вақти рӯйдоди воқеа ва ҳодисоти таърихӣ хеле муҳим аст. Бидуни он илми мукаммали таърихро офаридан мумкин нест. Олимони муаррих барои аниқкунии вақти воқеа ва ҳодисоти таърихӣ ба илми хронология муроҷиат мекунанд.

Дар ёд доред!

«Хронология» аз калимаҳои «хронос» — вақт ва «логос»-и юнони иборат буда, илмест, ки вақти рӯй додани воқеа ва ҳодисоти таърихро аниқ мекунад.

Хронология бино ба вазифааш илми кўмакрасони фанни таърих аст.

Ба туфайли он олимони воқеа ва ҳодисаҳои таърихӣ кадом вақт рӯй додагашро аниқ мекунад ва рӯйхати онҳоро тартиб медиҳанд.

Маънои истилоҳро доништа гиред

Пайгамбар (пайғомбарсонанда) — вакил, сафирест, ки гуфта ва нишондодҳои Худоро ба бандагонаш мерасонад.

Савол ва супоришҳо

1. Мазмуни мафҳумҳои милод ва эраро эзоҳ диҳед.
2. Ибораи «пеш аз милод» чӣ маъно дорад?
3. Дар бораи солшумории қадим чиҳоро доништа гирифтаед?
4. Барои солшумории милодӣ ва ҳиҷрий кадом воқеаҳо асос шудаанд, муқоиса кунед, чиҳатҳои монандӣ ва фарқиати онҳоро аниқ кунед.
5. Хронология чист ва он барои илми таърих чӣ аҳамият дорад?

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

Хронологияи аз соли ба синфи 1-уми мактаб омаданатон то имсолеро, ки ҳоло аз сар мегузаронед, тартиб диҳед.

Дар он ифода намудани воқеа ва ҳодисаҳоеро, ки дар ҳаёти шумо ва мактаб рӯй додаанд, аз ёд набароред.

МАЪЛУМОТИ ИЛОВАҒИ

Солшумории мучалӣ. Солшумории мучалӣ солшумории 12-солаи давриест, ки ҳар соли он ба номи 12 то ҳайвони «хосиятнок ва муқаддас» гузошта (муш, гов, паланг, харгӯш, моҳӣ, мор, асп, гўсфанд, маймун, мурғ, сағ, хук) шудааст.

Ин чараёнҳо дар ҳаёти инсонҳо нақши муҳим дошт. Аҷдодони мо ин солшуморию барои аниққунии солашон истифода мебарданд.

2300 сол аз ин муқаддам ин солшуморӣ истифода шуда буд. Одамон соли таваллудашонро бо номи ин ё он ҳайвон номида, дар зарфи 12 сол синну соли мучалиашонро қайд мекарданд. Шумо низ соли мучалатонро қайд мекунад.

Солшумории мучалӣ аз баробарии шабонарӯзии баҳорӣ сар мешуд.

§ 4. ТАЪРИХИ ХАРИТАИ ДУНЁ

Харитаҳои нахустин. Чунин фанҳо ҳастанд, ки онҳоро бе харита омӯхтан амри маҳол аст. Таъриху ҷуғрофия аз зумраи он фанҳоянд.

Дар ёд доред!

Харита варақест, ки рӯйи он менависанд, тасвири Кураи замин, ҷисмҳои осмонӣ ё гумбази осмоние, ки хурд карда кашида шудааст.

Болоравии алоқаҳои савдоии байни халқҳои гуногун, юришҳои ҳарбӣ ва сайёҳатҳо ба кишварҳои дур сабабгори пайдошавии харитаҳо шуданд. Дар асри III пеш аз милод олими Юнон Эратосфен ба аниқ чен кардани ҳаҷми Замин муваффақ шуд. Дар натиҷа харитаи нахустини дунёро офарид. Дар ин харита Европайи Ҷанубӣ, Африкайи Шимолӣ ва Осиёи Ғарбӣ тасвир шуда буданд.

Олими Юнони қадим Птоломей, бобокалонии бузурги мо Муҳаммад ал-Хоразмӣ, Абӯрайҳон Берунӣ ва Маҳмуд Қошғарӣ ҳам барои замони худ харита тартиб дода буданд.

Сохта шудани глобус. Глобус нусхаи Кураи замин дар масштаби хурд аст. Глобус низ барои омӯхтани фанҳои таърих ва ҷуғрофия аҳамияти калон дорад.

Дар ёд доред!

Глобус — калимаи латинӣ буда, ба забони тоҷикӣ маънои «кура»-ро дорад.

Дар глобус Замин дар ҳолати хеле хурдкардашуда тасвир мешавад. Бобокалонии бузургамон Абӯрайҳон Берунӣ дар замони худ глобуси нахустинро сохта буд. Дар асри XV дар Самарқанд, дар расадхонаи Мирзо Улуғбек барои замони худ глобуси мукамалтарро сохта буд.

Мутаассифона, ин глобус баъди марги Улуғбек нест карда шуд. Дар охириҳои

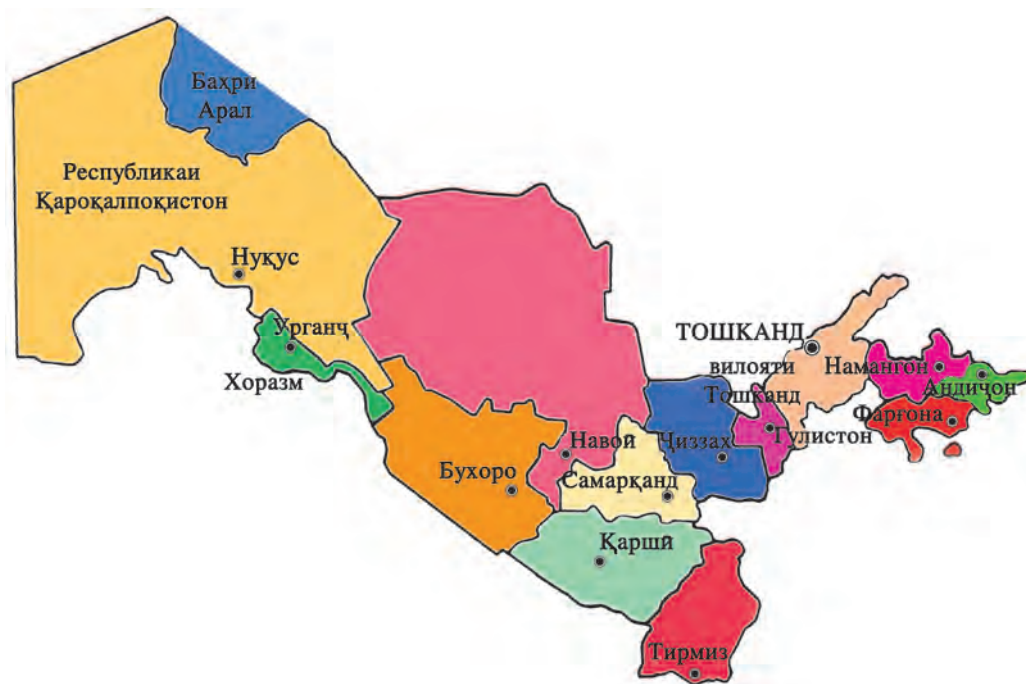
Глобус.

ҳодисаҳои таърихӣ, ё харитаҳое, ки ин ё он давлатро дар асрҳои гуногун дар бар гирифтааст, харитаҳое, ки ҳолати сиёсии дунёро дар даври муайяни сиёсӣ инъикос намудаанд), истифода мебаранд. Инчунин аз «Харитаи сиёсӣ маъмурии Республикаи Ўзбекистон» истифода мебаранд. Харитаи сиёсӣ харитаест, ки дар он ҳолати давлатҳои ҷаҳон аз рӯи қитъа акс ёфтааст. Дар он ном, сарҳадот ва пойтахти давлатҳо зикр карда мешаванд.

«Харитаи сиёсӣ маъмурий» гуфта харитаеро меноманд, ки дар он қисми таркибии давлат (вилоятҳо, ноҳияҳо ва марказҳои онон) акс мегардад. Масалан, дар харитаи сиёсӣ маъмурии Республикаи Ўзбекистон Республикаи Қароқалпоқистон ва 12 вилоят, маркази онҳо, инчунин маркази ноҳияҳо нишон дода шудааст. Дар айни замон сарҳади давлатамон низ қайд гардидааст.

Тасвири харитаи дунёи ҳозира.

Тасвири харитаи ҳудуди Республикаи Ўзбекистон.

Маънои истилоҳро доништа гиред

Расадхона — муассисаест, ки дар он бо ёрии асбобҳои махсус ҷисмҳои осмонӣ мушоҳида карда мешавад.

Савол ва супоришҳо

1. Харита чист ва барои омӯхтани фанни таърих чӣ аҳамияте дорад?
2. Харитаҳои нахустин дар куҷо ва аз тарафи кӣ тартиб дода шуд?
3. Глобус чист ва барои чӣ зарур аст?
4. Кадом харитаҳо харитаҳои замонавӣ номида мешавад? Аз ин хусус мисолҳо оред.

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

Ба донишхоятон аз дарси ҷуғрофия тақия карда, харитаи ҳавлиеро, ки дар он мезиҳед, кашед. Барои ин кор гирифтани маслиҳатро аз муаллими ҷуғрофия фаромӯш накунед.

Боби II. ХАЛҚҲОИ ДУНЁ ДАР ЗАМОНҲОИ ҚАДИМТАРИН

§ 5. ОДАМОНИ ҚАДИМТАРИН ВА БОШИШГОҲҲОИ ОНҲО

Бошишгоҳҳои қадим дар Африка. Одамизод ба қиёфа, ақлу идрок ва дараҷаи инкишофи имрӯзааш якбора ноил нашудааст. Он натиҷаи инкишофи чандин миллионсолон аст.

Олимони археолог (бостоншиносон) боқимондаи устухонҳои аҷдодони одамони қадимтаринро аввал дар Африкаи ҷанубӣ ва Шарқӣ ёфтанд. Аз бошишгоҳҳои он одамон боқимондаҳои олооти соддатарини меҳнати онҳо низ ёфт шуданд. Олимон гарчанде содда бошад ҳам, аҷдодони одамонро, ки олооти нахустини меҳнат сохтаанд, (ҳомосапиенс) «одами кордон (малаканок)» номиданд. «Одами кордон» олооти нахустини меҳнатро аз санг (чақмоқ-санг) сохтааст. Аз ин рӯ огози таърихи инсоният асри санг (даври санг) номида шуд. Асри санг дар таърихи инсоният хеле тӯл кашидааст.

Бошишгоҳҳои қадим дар Осиё. Дар Осиё бошишгоҳҳои одамони қадимтарин дар ҳудуди Индонезия ва Хитой ёфт шуданд. Олимон ба инсонҳое, ки боқимондашон дар ҳудуди Индонезия ёфт шуданд, «одами Ява» гуфта ном доданд. Ба аҷдоди одамони аз Хитой ёфташуда синантроп (одами Хитой) ном доданд. Онҳо бо қиёфаи берунӣ, олооти меҳнати сохташон, сифати онҳо ва малакаи корашон аз якдигар фарқ доштанд.

Синантропҳо аз оташи табиӣ истифода бурда метавонистанд. Онҳо баъди сӯхтори ҷангал бино ба раъду барқ оташро нигоҳ медоштагӣ шуданд ва ин яке аз муваффақиятҳои калони инсони-

ят ба ҳисоб мерафт. Дар кишварамон боқимондаи устухонҳои одамони ба синантроп ҳамзамонбуда ва олоти меҳнати онҳо аз гори Селунгури водии Фарғона ёфта шуданд.

Одами неандертал
(гори Тешиктош).

Одами кроманён
(Франсия).

Осори инсонҳои қадимии Европа. Бо мурури замон қиёфаи берунии одамҳо, ақлу идроки онҳо ва малакаи сохтани олоти меҳнат такмил меёфт.

Инро қиёфаи берунии аҷдодоне, ки аз водии Неандертали Германия ёфта шуданду дар таърих номи «одами неандертал»-ро гирифтаанд, тасдиқ мекунад. Қиёфаи берунии одами неандертал ба одамони имрӯза қариб монанд буд. Неандерталҳо дар байни ҳазорсолаҳои 100–40-уми пеш аз милод ҳаёт ба сар бурдаанд. Дар замоне, ки неандерталҳо зиндагӣ мекарданд, дар Европа ҳаво хунук шуд. Аз ин рӯ онҳо дӯхтани либосро аз пӯсти ҳайвон ва пухтани гӯшт дар оташро фикр карда бароварданд.

Бошишгоҳҳои қадимтарин дар ҳудуди Ўзбекистон. Дар Ўзбекистон боқимондаҳои устухони одами қиёфааш неандертали аз гори Тешиктоши вилояти Сурхондарё ёфта шуд.

Устухонҳои одамоне, ки дар байни ҳазорсолаҳои 40–12-уми пеш аз милод зиндагӣ кардаанд, аз гори кроманёни Франция ёфта шуданд. Онро одами кроманён номиданд. Одами кроманён қиёфаи одами имрӯзаро дошт. Олимон кроманёнро (ҳомо сапиенс) «одами боақл», «одами бошуур» номиданд.

Худатонро санҷед

♦ Одами кордон... .

♦ одами боақл буд.

Дар Ўзбекистон бошишгоҳҳои одамони ҳамзамони одамони кроманён дар соҳили сойи Сиёбчаи Самарқанд ва бошишгоҳи Кўлбулоқи вилояти Тошканд (Ангрен) ёфта шудааст.

Маънои истилоҳро доништа гиред

Антрополог — олиме, ки пайдоиши одам ва марҳалаҳои инкишофи он, дигаршавии сохти тана, инчунин аз боқимондаҳои устухони мағзи сарро омӯхта, қиёфаи берунии онро маълум мекунад.

Ява — қазирае дар Индонезия.

Савол ва супоришҳо

1. Маълумотҳои оиди аҷдодони қадимтарини одамизод чӣ хел ҷамъ оварда шудааст?
2. Номҳои аҷдодони қадимтарини одамизодро гуфта диҳед.
3. Аҷдодоне, ки дар даврҳои гуногуни марҳалаи тараққиёти дуру дарози одамизод зиндагӣ кардаанд, аз якдигар бо кадом ҷиҳатҳояшон фарқ мекунанд?
4. Кадам омилҳо барои зиндагӣ карда мондан ва қиёфаи имрӯза касб кардан роли ҳалкунанда бозиданд?
5. Дар бораи аҷдодони қадимтарине, ки дар ҳудуди Ўзбекистон зиндагӣ мекунанд, ҷиҳоро доништа гирифтаед?

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

Аҷдоди қадимтарини одамизод ва ҳаёти онҳо

(Ҷадвали зеринро пур кунед)

Р/т	Саволҳо	Одамони синантроп	Одамони неандертал	Одамони кроманён
1.	Чойе, ки осори устухонҳо ёфта шуданд			
2.	Даврҳои зиндагиашон			
3.	Чӣқоро омӯхтаанд?			

§ 6. ТАРЗИ ЗИНДАГИИ ОДАМОНИ ҚАДИМ

Олоти меҳнати одамони қадим. Одамони қадим сангро сайқал дода, онро ба олотҳои меҳнат табдил меоданд. Дарозии олоти меҳнат, ки дар шакли бодом сохта, истифода мешуданд, 10–20 сантиметрро ташкил меод. Вазни он аз панҷсад грамм то як килограмм буд. Ду тарафи ин олоти аввалини меҳнат бо санги дигар тарошида мешуд. Аз он барои задан, буридан, кандан ва барои ба масофаи муайян партофтан чун аслиҳа истифода мебуданд.

Олите, ки аз санг ва чўб сохта шудааст.

Нўги сангнайза.

Шикорчй.

Одамони қадим барои сабук кардани меҳнати худ олотии меҳнатро такмил меоданд. Масалан, синантропҳо нисбат ба ачдодони худ олотии меҳнати хурдтар, лекин қирраҳояш тезтар, нўгаш бориқтарро месохтагй шуданд. Истифодаи онҳо хеле осон буд. Одами неандертал бошад, аз санг олотии меҳнати найзамонанди боз ҳам бориқтар сохта тавонист. Аз устухон барои эҳтиёҷоти рўзгор олотии меҳнати хурди нўгтез месохтанд.

Одамони кроманён аз санг корд, найза, асбоби буранда, тарошанда, бигиз ва аз устухон сўзан, ба сохтани шаст низ муваффақ шуданд. Аз устухон сўзан сохтан одамони кроманёнҳо аз кашфи дўзандагй дарак меод. Ҳосилкунии оташи сунъиро низ ёд гирифтанд. Баъдтар одамон тиру камонро ихтироъ карданд. Ин дар таърихи инсоният кашфиёти калон буд. Дар айни замон одамон сагро ром карда, ғайр аз зарурати ҳаёти ҳаррўза ҳайвоноти ёбиро хонагй мекарданд. Дар натиҷаи он маҳсули шикорчигй афзуд.

Бо гузашти вақт одамон кулолгариро кашф кардан ва дар натиҷаи мушоҳидақориашон аз мис, сонитар аз биринчй сохтани олотии меҳнатро ёд гирифтанд. Инчунин аробаи чархнок, осиеби ба худ хос дастй, чархифалак ихтироъ карданд. Бо мурури замон инсон омочҳои нўгаш оҳанй, табарҳои оҳанй ва дигар олотҳои муҳими меҳнатро сохт. Ин ба пешравии босуръати зироатқорй оварда расонд.

Худатонро санҷед

◆ Тиру камон.... ихтироъ шуд.

◆ Одам аз оҳан барин олотҳои меҳнат месохт.

Машғулотии одамони қадимтарин. Одамони қадим даставвал бо ёрии олотии меҳнати оддии дастй (сангу чўб) аз маҳсулотии

тайёри табиат баҳраманд мешуданд. Масалан, бо ёрии санги нўгаш тез ҳайвоноти хурд-хурдро шикор мекарданд. Бо чўби нўгаш тез решаҳои растаниҳои гуногунро кофта мехўрданд. Бо ёрии ҳодаҳои дароз меваҳои дарахтҳоро афшонда мехўрданд. Ҳамин тариқ, чинакчигӣ ва шикорчигӣ машғулотҳои қадимтарини одамон будааст.

Дар ёд доред!

Пайдокунии озуқавори бо роҳи чинакчигӣ ва шикор ҳоҷагии азхудку-
нанда номида мешавад.

Ба воситаи ҳоҷагии азхудкунии ҳаёт ба сар бурдан солҳои зиёд давом кард.

Ба ҳайвони хонагӣ табдил додани ҳайвонҳое, ки аз истеъмол зиёдтар буд, барои пайдошавии чорводорӣ замина фароҳам овард. Бо мурури замон одамон ба зиндагии муқиминишин гузаштанд. Ин боиси пешрабии зироаткорӣ ва чорводорӣ гардид. Ҳамин тариқ, аз чинакчигӣ деҳқонӣ, аз шикорчигӣ ва ромкунии ҳайво-
нҳо чорводорӣ ба вучуд омад.

Дар ёд доред!

Дар як ҷо доимӣ истиқомат кардани одамон зиндагии муқимӣ номида мешавад. Асоси зиндагии муқимиҳо деҳқонӣ ташкил меёрад.

Ҳамин тариқ, одамон ба дараҷае расиданд, ки маҳсулоти заруриро худашон истеҳсол мекардагӣ шуданд. Онҳо акнун ба чизҳои гуногуни ҳунармандӣ эҳтиёҷ доштанд. Ин сабабгори пайдоиши ҳунар-
мандӣ шуд.

Ба гузашти замон баъзе одамон асо-
сан бо зироаткорӣ, баъзеяшон бо чорво-
дорӣ ё ҳунармандӣ машғул мешудагӣ шу-
данд. Ин ҳодиса ҷараёни инкишофи
ҷамъиятро боз ҳам тезонид.

Ҳунарманд.

Худатонро санчед

- ◆ ... хоҷагии азхудкунӣ аст.
- ◆ Деҳқонӣ ва чорводорӣ.... номида мешавад.

Ҷои зисти одамони қадим.

Истиқоматгоҳҳои одамони қадим-тарин. Одамони қадим дар даврҳои аввал дар ковокиҳои дарахтҳои азим ва горҳо зиндагӣ мекарданд. Горҳо одамонро аз борон, шамол ва хуноқӣ ҳимоя мекарданд.

Баъдтар барои ҳимоя аз ҳуҷуми ҳайвонҳои дарранда дар даромадгоҳи горҳо гулхан дармегиронданд.

Дар ҷойҳои, ки гор набуд, дар ним-таҳхонаҳо ҳаёт ба сар мебуданд. Рӯи онро хокпӯш мекарданд.

Он вазифаи паноҳгоҳи оддиро дар фасли зимистон иҷро мекард. Баробари гармшавии иқлим дар соҳили дарё ва чашмаҳо аз устухонҳо, дандонҳои меҳмонанди мамонт ва ҳодаҳо кулбаҳои содда месохтанд.

Маънои истилоҳро доништа гиред

Биринҷӣ — омехтае, ки аз мис ва қалъай тайёр карда мешавад.

Савол ва супоришҳо

1. Чаро одам олотҳои меҳнатро доимо такмил меод?
2. Хусусиятҳои ба худ хоси олотӣ нахустине, ки одам аз санг месохтанд, қайд кунед.
3. Олотӣ меҳнати одамони неандертал ва кроманёнро қиёс кунд. Ҷиҳатҳои монандӣ ва фарқи онҳоро аниқ кунед.
4. Аҷдодони мо ба офаридани кадом олотҳои меҳнат муваффақ шудаанд?
5. «Хоҷагии азхудкунӣ» чӣ хел хоҷагӣ буд?
6. Чаро «хоҷагии истеҳсолотӣ» меғуфтанд ва он чӣ хел пайдо шуд?
7. Оид ба ҷои зисти одамони қадим чӣхоро доништа гирифтед?

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

(Қадвали зеринро пур кунед)

Т/р	Олотҳои меҳнате, ки одамон месохтанд	Т/р	Хоҷагии азхудкунӣ	Т/р	Хоҷагии истеҳсоли

§ 7. АЗ ТАЪРИХИ АРХЕОЛОГИЯ

Археологҳо чӣ хел кор мекунанд? Археология илмест, ки дар асоси сарчашмаҳои моддии таърихӣ-ёдгориҳо гузаштаро меомӯзад.

Дар ёд доред!

Археология аз калимаҳои латинии «архео» ва «логос» иборат буда, маънои бостоншиноширо дорад.

Олимонро, ки бо археология машғул мешаванд, *археологҳо* (бостоншиносон) меноманд.

Дар таърих ҳеҷ чиз бе из намемонад. Кофта ёфтани ҳамон осор вазифаи археология аст.

Археологҳо бозёфтҳои гуногунро (олотҳои меҳнат, чизҳои рӯзгор, яроку аслиҳа, зинатӣ, хонаву қой, устохонаҳо, иншоотҳои обёрӣ ва монанди онҳоро) оид ба гузашта меомӯзанд. Дар ҳамин асос маълумотҳоро оид ба гузашта ҷамъ мекунанд. Ҳамаи бозёфтҳо ёдгориҳои археологӣ номида мешаванд.

Ёдгориҳои археологӣ барои таърих сарчашмаҳои муҳиманд. Онҳо барои омӯхтани

Археологҳо Ҳангоми кор.

Навиштаҷоти ёфташуда.

**Олоти меҳнате,
ки аз оҳан сохта
шудааст.**

Яҳё Фуломов.

таърихи инсоният то давраи сарчашмаҳои хаттӣ аҳамияти калон доранд.

Археологҳо аввал ҷойҳои ҳафрийро аниқ мекунад. Баъд кори ҳафрийро (кофтуковро) сар мекунад.

Пас аз он даври бунёдшавии ёдгориҳо ва умри онҳо аниқ хоҳад шуд.

Олимони Ўзбекистон дар натиҷаи ҳафрийи археологӣ 2750-солагии шаҳри Самарқанд, 2700-солагии Қарши ва Шаҳрисабз, 2500-солагии Бухоро ва Хива ва 2200-солагии шаҳри Тошкандро аниқ кардаанд.

Дар ёд доред!

«Академик Яҳё Фуломов алломаи фидоии даври худ буд».

Ислом Каримов

Барои инкишофи илми бостоншиносии Ўзбекистон хизмати олими ўзбек Мўсо Саидҷонов, баъдтар саҳми олимони археолог таҳти раҳнамоии олими машҳур Яҳё Фуломов хеле бузург аст.

Ҳоло Институти археология ба номи Яҳё Фуломови Академияи илмҳои Ўзбекистон корҳои бузургро анҷом медиҳад.

Археологияи зери об. Археологияи зери об соҳаи ёрирасони илми археология буда, он аз ибтидои асри XX, аз вақти ёфта шудани киштии ғарқшудаи моҳидорони юнон, ки ҳайкали қадимиرو мебурданд, сар мешавад.

Аз тарафи Чак Ив Кусто офарида шудани ақваланг омӯхтани мероси зериобии инсониятро боз ҳам осон гардонд. Археологияи зери об ба воситаи ёфтани ёдгори-

хоеро, ки дар натиҷаи болоравии оби баҳр ё дарёҳо зери об мондаанд, ҳаёти инсонҳо, тарзи зиндагӣ ва маданияти онҳоро меомӯзад.

Археологҳо дар зери об.

Маънои истилоҳро доништа гиред

Акваланг — асбоби махсусест, ки ба-рои нафас гирифтани инсон дар зери об аз баллонҳои пур аз ҳаво тайёр карда шудааст.

Савол ва супоришҳо

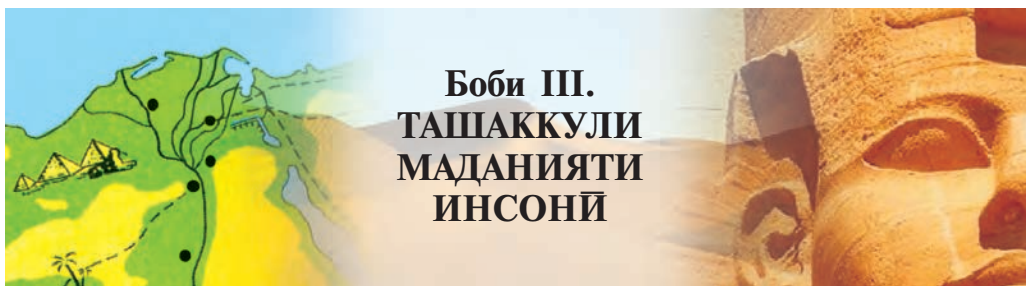

1. Археология чиро меомӯзад?
2. Археология барои офаридани илми таърих чӣ нақше дорад?
3. Дар бори корҳои олимони археологи Ўзбекистон чиҳоро медонед?
4. Оид ба аҳамияти археологияи зери об чиҳоро доништа гирифтед?
5. Дар он ҳудуде, ки шумо зиндагӣ мекунед, ҳафтриёти бостоншиносӣ бурда шудааст? Агар бошад, аз он хусус маълумоти мухтасар қамъ кунед.

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

Ёдгориҳое, ки ба шумо маълум аст ва ҳудудҳои ҷойгиршавии онҳоро навишта, ҷадвалро пур кунед.

Р/т	Номи ёдгории археологӣ	Ҳудуди ҷойгирфтааш

§ 8. СУРАТҲОИ ХАРСАНГҲО

Намунаи санъати нахустин. Расмҳои болои харсангҳо кашидаи аҷдодони қадимамон намунаҳои аввалини санъат буданд. Онҳо барои таърих ёдгории хеле пурқимматанд. Чӣхати ба худ хоси расмҳои харсангҳо аз он иборат, ки онҳо пеш аз ихтирои хат пайдо шудаанд. Ин намунаҳои санъат барои олимони дар роҳи омӯختани таърихи даври қадим сарчашмаи муҳим ба ҳисоб мераванд. Онҳо рӯзгори аҷдодон, тарзи зиндагӣ, эътиқоди динӣ, машғулот ва одатҳоро ифода кардаанд. Хусусан, машғулотҳои қадимии аҷдодонамон — манзараи шикори ҳайвонҳо бештар воমেҳӯранд. Ин расмҳо барои таърих оиди бештар қадом ҳайвонҳоро шикор кардани одамон ва онро чӣ гуна иҷро кардани онҳо маълумоти аҷибу ғариб медиҳанд.

Рассом ҳангоми кор.

Суратҳои ғори Алтамира.

Ғорҳои Алтамира, Каповая ва Ласко. Расмҳои харсангҳо 15–8 ҳазор сол пеш аз милод аз тарафи одамони кроманён офарида шудаанд.

Расмҳои он давр, ки археологҳо ёфтаанд, аксарашон дар харсангҳо ҳаққонӣ шудаанд. Як қисми онҳо аз ғорҳои дар дунё машҳури Алтамираи Испания ва Ласкои Франция, инчу-

Суратҳои ғори Ласко.

нин дар ғори Каповаяи Бошқирдистон ёфта шуданд. Устодони санъати ҳамон давр барои тасвири ҳайвонҳо аз рангҳои омехтаи аз моддаҳои гуногун сохташуда истифода мебарданд.

Рангҳо ба деворҳои сангӣ бо ёрии чўбчаҳо ё мўйқаламҳои аз мўйи ҳайвон тайёршуда молида мешуданд. Ин бошад, боиси бе ягон дигаргунӣ то замони мо расидани суратҳо шудааст. Омўхтани онҳо барои пурра тасаввур намудани олами ҳайвоноти дунёи қадим имкон медиҳад.

Расмҳои рӯйи харсангҳо дар ҳудуди Ўзбекистон. Намунаҳои ин санъати ноёб дар Ўзбекистон дар замонҳои хеле қадим пайдо шудаанд. Расмҳо асосан бо ду усул-ҳаққоқӣ (кандан) намудан ва бо ёрии рангҳо кашида мешуданд. Баъдтар бо ёрии асбобҳои оҳани ва пўлодии нўгашон тез амалӣ мешуданд. Ин усул дар илм *усули нуқтагӣ* ном дорад. Дар усули дуюм маҳорати устоёни тасвири рангин ба назар мерасад. Онҳо бо омехтаҳои моддаҳои гуногун ранг тайёр мекарданд. Ба воситаи чўб, найшакар, устухон ва пати паррандаҳо ба расмҳо ҷило медоданд. Дар Ўзбекистон бештар аз 100 намунаҳои ин санъати нодир аниқ карда шудааст.

Хусусан, дар расмҳои дараи Сармишсойи воқеъ дар бағали ҷанубии қаторкўҳҳои Қаротоғи вилояти Навоӣ задухўрди шер, паланг, бабр барин ҳайвонҳои даранда, бо ёрии гепарди ромшуда, ки кам дар таърих вомерхўрад, аз тарафи шикорчӣ сайд шудани

буқаи ёбой тасвир гардидааст. Суратҳои бетакрори рӯйи харсангҳо, ки ҳамчун ёдгориҳои ноёби санъати нахустин дар «Китоби сурх» дохил шудаанд, дар хориҷа низ эътироф гардиданд.

Соли 2008 барои муҳофизати ёдгориҳои бебаҳои маданияти мисли Зараутсой ва Сармишсой, гирифтани пеши роҳи нобуд нашудани онҳо қарорҳои ҳукумат қабул шуд. Муҳимаш ин, ки расмҳои Сармишсой чун намунаҳои ноёби мероси умумҷаҳонӣ аз тарафи ЮНЕСКО ба рӯйхат гирифта шуд ва «Музеи кушоди зери осмон» гуфта расман эълон карданд.

Маънои истилоҳро доништа гиред

ЮНЕСКО — Ташкилоти оид ба илм, таълим ва маданияти Созмони Милали Муттаҳид.

Алтамира — ғоре дар Испания.

Архар — ғўсфанди кўҳӣ.

Ласко — ғоре дар Франция.

Каповая — номи ғорест воқеъ дар ҳудуди кўҳи Урали Бошқирдистон.

«**Китоби сурх**» — китобест, ки дар он номҳои растаниҳо ва ҳайвоноте, ки хавфи нобуд шуда рафтанишон ҳаст, дохил карда шудааст.

Савол ва супоришҳо

1. Расмҳои рӯйи харсангҳо кашидашуда чӣ аҳамияте доранд?
2. Дар кадом ҳудудҳои Ўзбекистон расмҳои харсангҳо ёфта шудаанд?
3. Расмҳои ғорҳои Алтамира, Каповая ва Ласкои Европа аз кадом ҷиҳат аҳамиятноканд?
4. Барои офаридани намунаҳои нахустини санъати тасвирӣ аҷдодони мо аз кадоми воситаҳо истифода бурдаанд?
5. Дар расмҳо асосан чӣҳо акс ёфтаанд?
6. Барои ҳифзи расмҳои харсангҳо дар Ўзбекистон кадом корҳо дар амал татбиқ мешавад?

СУПОРИШ

(Дар ҷадвали зерин тасвирҳои китоби дарсӣ чӣқоро инъикос намудаанд, нависед)

Р/т	Номи ғор	Номи ҳайвонҳои тасвиршуда
1.		
2.		

§ 9. ХАТ – КАШФИЁТИ БУЗУРГИ ИНСОНИЯТ

Пайдошавии хатти аввалин. Аломатҳои аввалини хат дар рӯи замин аз тарафи халқҳои Осиё ва Африкаи Шимолӣ (Мисри қадим) офарида шудааст.

Таърихи дар гузашта офаридаи одамон, ҳамаи таҷриба ва донишҳои ҳаётӣ, кашфиётҳои онҳо бо ёрии хат аз аҷдод ба авлодҳо расида омадаанд.

Дар ёд доред!

Хат маҷмӯи аломатҳои хаттиест, ки барои алоқаи байни одамон хизмат мекунад.

Хат то касб намудани намуди имрӯзааш роҳи тўлони инкишофро аз сар гузарондааст. Олимон дер вақт навиштаҷотҳои нахустинро хонда натавонистанд. Чунки онҳо аз хатти имрӯза фарқи калон доштанд. Онҳо аслан ҳарф надошта, аз аломатҳои гуногуни маънодошта иборат буданд. Сониян, онҳо ба забоне навишта шуда буданд, ки имрӯз бо он забон ҳеҷ касе гап наметананд. Сарфи назар аз он олимон дар натиҷаи ҷустуҷӯҳои зиёд ба хондани аксари онҳо муваффақ шудаанд.

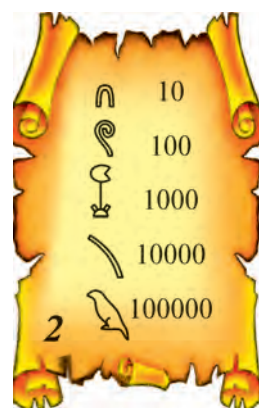
Худатонро санҷед

- ♦ Хатти аввалин дар рӯи Замин аз ин.... сол муқаддам пайдо шудааст.

Хатҳои қадим ва намудҳои онҳо. Олимон навиштаҷотҳои қадимро ба чанд намуд ҷудо кардаанд. Аввалин хатҳоро «аломатҳои хотиррасон» номиданд. Ин аломатҳо барои қайди миқдори муайян, расонидани ягон хабар ба масофаи дур истифода мешуд. Масалан, барои ифодаи ягон миқдор аз сангҳои гуногун ҳаҷм ё садафҳо истифода мебуданд. Барои расонидани ягон хабар ба масофаи дур гулхан

Иероглифҳои Миср.

Мисриёни қадим шумораро ҳамин хел ифода мекарданд.

Хатти расмӣ.

Иероглифҳои хитой.

даргиронда, баъзан дӯмбира менавохтанд. Аҷдодонамон аз намуди «хатти маводӣ» ҳам истифода мебурданд. Масалан, расми қўрғон ҷои дафни марҳумро, нону намак бошад дўстиро ифода мекард. Дигар намуди хат «Хатти расмӣ» буд. Аҷдодони қадимамон расмҳои ҳайвонҳои гуногунро дар сангҳо, устухонҳо ва деворҳои ғорҳо ҳаққоқӣ карда мекашиданд. Онҳо на танҳо расм буданд, балки дар бораи ягон ҳолат ахбороти хос буданд.

Баробари пешравии ҳаёт хатҳои расмӣ акнун ба талаби одамон ҷавоб дода наметавонистанд. Ба такмили онҳо эҳтиёҷ пайдо шуд. Ҳамин тариқ, «Хати суханӣ» ба вуҷуд омад. Иероглифҳои Миср ва Хитойи қадим, меҳхати Шумер ва монанди инҳо намунаҳои аввалини онҳо буданд. Навиштани иероглифҳо кори осон набуд. Чунки дар ёд нигоҳ

доштани шумораи зиёди иероглифҳо имконнопазир буд. Акнун ҳуди ҳаёт кашф намудани «Хатти алифбой»-ро талаб мекард.

Худатонро санҷед

- ◆ Хат-ин, ...
- ◆ Хатҳои зерин ҷаҳор намуди хатро ташкил медиҳанд...

Ба вуҷуд омадани алифбо. Шумо дар ёд доред: вақте ба сифни якум қабул шудед, китоби аввалине, ки ба даст гирифтед, «Алифбо» буд. Он китобе барои баровардани саводи ибтидоӣ буд. «Алифбо» калимаи арабии аст ва мо ҳарфҳои «алиф» ва «бо»-ро якто карда талаффуз мекунем.

Дар ёд доред!

Алифбо аломатҳои хаттиё, ки барои навиштани ягон забон қабул шуда, аз аломатҳои паси ҳам ҷогирифта иборат аст. Ин аломатҳоро ҳарф меноманд. Калимаи «алифбо» калимаест, ки аз номи ҳарфи якум (алиф) ва дуёми (бо) алифбои арабии ҳосил шудааст.

Дар дунё алифбои аввалинро, яъне хатти ҳарфнокро финикиягиҳои қадим дар миёнаҳои ҳазорсолаи дуими пеш аз милод офаридаанд ва хатти финикӣ номидаанд. Ин алифбо аз 22 ҳарф иборат буда, он аз рост ба чап навишта мешуд. Бо ёрии ҳамин 22 ҳарф ифода намудани калимаҳои забони финикӣ ҳодисаи бузург буд. Хатти финикӣ ба зудӣ ба дигар кишварҳо паҳн шуд. Онҳо алифбои финикиро ба забонҳои худ мувофиқ мекарданд. Аз панҷ бештар аз чаҳор қисми алифбои финикӣ асоси алифбоҳои ҳозираи дунёро ташкил медиҳад.

Ҳатто хатҳои лотинӣ ва кириллии имрӯза низ аз алифбои финикӣ баромадааст.

Худатонро санҷед

- ♦ Алифбои аввалини дунёро ... офаридаанд.

Дар асри IV–III милодӣ алифбои лотинӣ ба вучуд омад. Он баъд аз якчанд аср асоси хатти бисёре аз халқҳои Европай Ғарбӣ шуда хизмат кард. Пас аз милод алифбои арабӣ пайдо шуд. Алифбои русӣ дар асоси алифбои кӯҳнаи славянӣ, ки «кириллитса» ном дошт, офарида шуд. Алифбои кӯҳнаи славянӣ бародарони византияти Кирилл ва Мефодий дар асри IX дар асоси алифбои қадими юнонӣ тартиб доданд. Ин алифбо ба шарафи Кирилл «кириллитса» номида шуд.

Дар охири асри X давлати қадими Руси Киеви ин алифбои нав-кириллитсаро қабул кард ва ба забони русӣ мувофиқ намуд. Дар алифбои ҳозираи кириллӣ-русӣ 33 то ҳарф ва 2 то аломат мавҷуд аст.

Хат дар Ўзбекистон. Халқи ўзбек аз замонҳои қадим аз хатҳои гуногун истифода кардааст. Онҳо хатҳои ба алифбоҳои хоразм, суғд, урхун-енисей, араб, кирилл-рус ва лотинӣ асосёфта мебошанд. Ачдодони мо аз алифбои хоразмӣ ва суғдӣ қариб ҳазор сол истифода бурдаанд. Алифбои суғдӣ аввал аз 23 ҳарф иборат буд. Дар ин алифбо ҳарфҳо аз рост ба чап навишта мешуд.

шакли ҳарф	аз қадом калима	
𐤀	шутур	Г
𐤁	дар	Д
𐤂	кафт	К
𐤃	об	М
𐤄	сар	Р

Алифбои финикӣ.

шаклаш	маънояш
Г	Г
Д	Д
К	К
М	М
Р	Р

Алифбои кириллӣ.

Дар Ўзбекистони имрӯза аз алифбои лотиниасоси ўзбекӣ истифода мебаранд.

Худатонро санҷед

♦ Алифбо-ин, ...

♦ Дар алифбои финикии... ҳарф буд.

Маънои истилоҳро доништа гиред

Иероглиф — хатти расмдор, аломатдор.

Меххат — намуди хате, ки рӯйи тахтачаҳои лоини аломатҳои ба мех ё фоначаҳо монанд сабт карда мешуданд.

Савол ва супоришҳо

1. Хат чист? Дар бораи нақши хат дар ҳаёти инсоният чӣқоро доништа гирифтед?
2. Номҳои хатҳои қадимаро қайд кунед ва оид ба фарқи байни онҳо нақл кунед.
3. Кадом омилҳо барои пайдошавии алифбо сабаб шуданд?
4. Алифбои финикии дар таърихи инсоният чӣ хел рол бозидааст?
5. Оид ба алифбоҳои лотинӣ, арабӣ ва кириллӣ-русӣ чӣқоро донистед?
6. Халқҳои Ўзбекистон дар замони қадим аз кадом алифбоҳо истифода бурдаанд?

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

Р/т	Алифбоҳо	Кай офарида шудааст?	Шумораи ҳарфҳо	Тартиби навиштан
1.	Финикии			
2.	Суғди			
3.	Лотини			
4.	Араби			
5.	Кириллӣ-руси			

§ 10. «АВЕСТО» САРЧАШМАИ НАХУСТИНИ ХАТТИИ АҶДОДАМОН

Дар бораи «Авесто». Дар асрҳои IX–VIII пеш аз милод дар диёри қадимаи Хоразм дини неки — зардуштии пайдо шуд. Номи ин дин аз номи асосгузори он Зардушт гирифта шуд. Китоби муқаддаси дини зардуштии «Авесто» ном дошт.

Дар китоб Ахурамаздо («донишманд», «оли», «даҳо») худои дунёро офарида эътироф шудааст.

Дар ёд доред!

«Авесто» ба забони ўзбеки маънои «қонуну қоидаҳои қатъӣ»-ро дорад. «Авесто» 2700 сол пеш дар Хоразм офарида шудааст.

Дар замони подшоҳи ҳахоманишиҳои Эрон Дорой III «Авесто» ба 12 ҳазор пӯсти гов бо зарҳал навишта шуда, дар ҳазина нигоҳ дошта мешавад. Баъдтар ҳангоми юришҳои истилогаронаи Искандари Мақдунӣ қисми зиёди он сӯхта шуд. Қисмҳои он оиди астрономия, фалсафа ва тиббиёт ба забони юнонӣ тарҷима карда шуданд.

Аз байни чанд аср гузашта баъди васеъ паҳн шудани дини ислом «Авесто» фаромӯш шуд.

«Авесто» оид ба Осиёи Миёна, дар навбати аввал оиди таърихи Ўзбекистон, инчунин урфу одатҳои аҷдодонамон ҳамчун сарчашмаи аз ҳама қадимтарини ҳатти омӯхта мешавад.

Зардушт.

Худатонро санҷед

♦ «Авесто» — ин,

Мазмуни «Авесто». Чуноне ки дар «Авесто» таъкид шудааст, дунё бар қувваҳои неки ва бадӣ асос ёфтааст.

Тамоми бадихоро (мисли марг, зимистони қаҳратун, ҳашароти зараркунанда ва ғайра) ҳомии бадӣ Аҳриман мефиристад.

Ахурамаздо бошад, ҳаётро, неки, рӯшани ва адолатро ҳимоя мекунад. Дар набарди байни неки ва бадӣ алалоқибат неки пирӯз мешавад. Аммо барои ин инсонҳо бояд дурӯғ нагӯянд; ба ваъдаи худ вафо намоянд ва ба инсонҳо танҳо неки кунанд.

Дар инсон будани ин се хислат баркамолӣ ҳисоб мешудааст. Дорои ин хислатҳо ба тарафдори Аҳурамаздо табдил меёфтанд. Барои он, ки қувваҳои бад зарар наоваранд, одамон ба шугли деҳқонӣ, парвариши ғалла, чорводорӣ даъват мешуданд ва ин хел меҳнат қадр меёфт.

«Пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори нек» гоӣ асосии дини зардуштиро ташкил медиҳад.

Бодиққат хонед!

Дар замони имрӯза ҳам усулияти «Пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори нек» дидан мумкин аст, ки он сабақҳои басо ибратбахш дорад.

Ислом Каримов

Дар дини зардуштӣ оташ, хок, об ва ҳаво муқаддас ба шумор мераванд. Оташ чун манбаи рӯшноӣ, хок (замин) чун манбаи ризқу насиба ва обу ҳаво ҳамчун манбаи ҳаёт бар асос гирифта шудааст, эъзоз меёфт. Ҳамин чор унсур асоси тамоми ҳастӣ шумурда мешуданд.

Худатонро санҷед

- ♦ Асоси гоӣ дини зардуштиро ... ташкил медиҳад.

2700 солагии «Авесто». «Авесто» нафақат мероси нодири мо, балки осори бебаҳои тамаддуни ҷаҳонӣ ба шумор меравад. Аз ин боис, ташкилоти байналмилалӣ ЮНЕСКО бо ташаббуси ҳукумати Ўзбекистон соли 1999 дар бораи ҷашн гирифтани 2700 солагии «Авесто» қарор қабул намуд. Соли 2001 ин санаи муборақ қайд гардид.

Савол ва супоришҳо

1. Дар бораи дини зардуштӣ ва «Авесто» чиҳоро донида гирифтед?
2. Оид ба мазмуни дини зардуштӣ нақл кунед.
3. Чаро дар дини зардуштӣ оташ, хок, обу ҳаво муқаддас донида шудааст?
4. Сето усулияти ахлоқи зардуштиро қайд намоед. Суханони Президенти Ўзбекистон Ислом Каримовро оид ба онҳо биёред.
5. Қайд шудани 2700 солагии «Авесто» аз чӣ далолат медиҳад?

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

Оид ба дини зардуштӣ чиҳо медонед?

(Ҷадвалро пур кунед)

Дини зардуштӣ кай ва дар кучо пайдо шуд?	Китоби муқаддаси зардуштӣ	Пайғамбари зардуштиҳо	Асоси дини зардуштиро чӣ ташқил медод?	Се руқни ахлоқи зардуштӣ	Ҷамъи 2700 солагии «Авесто»

§ 11. МУЗЕЙҲО

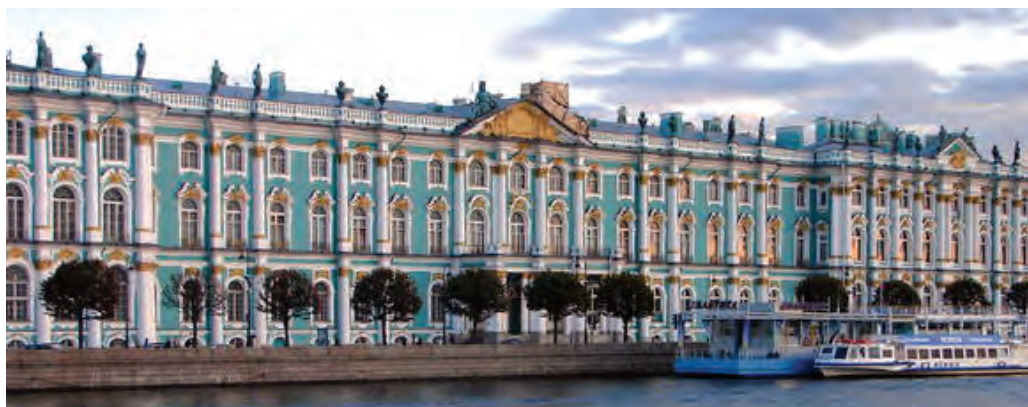

Музейҳо чаро заруранд? Музей муассисаест, ки ёдгориҳои таърихию нигоҳ дошта, ҳифз намуда, омӯхта ва ба халқ намоиш медиҳад. Музейҳо дар натиҷаи эҳтиёҷи одамон барои ҷамъ намудани чизҳои ёдгориҳои пураарзиш ва баҳри гузоштани онҳо ба авлодҳои оянда пайдо шудаанд.

Дар ёд доред!

Ҳама чизҳое, ки дар музейҳо ҷамъ карда шудаанд, коллексияҳо номида мешаванд.

Намуди музейҳо зиёданд. Онҳо музейҳои оид ба таърих, адабиёт ва санъат, техника, тиббиёт, олами ҳайвонот, яроқу аслиҳаи ҳарбӣ ва дигар намудҳои музей мебошанд. Музейҳо аввал дар

Эрмитаж (Санкт-Петербург).

Музейи Лувре (Париж).

ибодатхонаҳо ташкил карда шуданд. Дар Европа ташкилёбии аксар музейҳо ба асрҳои XIV–XVII рост меояд. Экспонатҳое, ки музейҳо ҷой гирифтаанд, аҳамияти калони тарбиявӣ доранд.

Музейҳои машҳури ҷаҳон. ИМА, Италия, Франция, Британияи Кабир, Германия, Федератсияи Россия аз ҷумлаи кишварҳоеанд, ки дар онҳо музейҳои машҳури дунё ҷойгиранд.

Музейи давлатии таърихи Ўзбекистон. (Тошканд).

Дар байни коллексияҳои музейҳои машҳури дунё, аз ҷумлаи Эрмитажи шаҳри Санкт-Петербурги Россия, Луври Париж, Британияи Лондон, Уффитсии Италия нусхаҳои нодири чизҳои таърихӣ маҳфузанд. Масалан, дар музейи Луври Париж, ки соли 1546 сохта, аввал вазифаи қасри королро иҷро мекарду имрӯз яке аз музейҳои калонтарини дунё ба ҳисоб меравад, нусхаҳои асли дурдонаҳои санъати Миср, Юнон ва Рим нигоҳ дошта мешаванд.

Музейҳои Республикаи Ўзбекистон. Дар Республикаи Ўзбекистон низ музейҳо зиёданд. Экспонатҳои ин музейҳо аз экспонатҳои музейҳои машҳури дунё камӣ надоранд.

Ҳоло дар республикаи мо музейи давлатии таърихи Ўзбекистон, музейи давлатии таърихи Темуриён, музейи санъати Ўзбекистон, музейи маданият ва санъати халқҳои Ўзбекистон, музейи ҳифзи саломатии Ўзбекистон ва дигар музейҳо фаъолият доранд. Дар музейи давлатии таърихи Ўзбекистон беш аз 250 ҳазор ёдгори мавҷуд аст.

Музейи давлатии таърихи Темуриён (Тошканд).

Онҳо ба халқамон ва хориҷиён аз таърихи бойи Ўзбекистон нақл мекунанд. Музеи давлатии таърихи Темуриён соли 1996 ташкил шуд. Баландии бинои музей 31 метр буда, аз се қабат иборат аст. Дар маркази зали намоишии музей ба девор асари аҷиби санъати тасвирии офарида шудааст. Ба он «Соҳибқирони бузург-бунёдкори бузург» ном додаанд. Асар аз 3 қисм-қисмҳои «Таваллуд», «Болоравӣ», «Ифтихор» иборат аст.

Дар қисми «Таваллуд» урфу одатҳои вобаста ба таваллуди Соҳибқирон (бобокалон Амир Темуриён) тасвир шудааст.

Дар қисми «Болоравӣ» шиори соҳибқирон «Ростӣ-растӣ», ки он дар зиндагӣ ҳамеша ба он амал мекард, бо ҳарфҳои заррин сабт шудааст. Инчунин, дар ин қисм машварати Соҳибқирон бо вазирон, лашкаркашон ва олимони инъикос ёфтааст.

Дар қисми «Ифтихор» ғояи аз авлод ба авлод гузашта омадани мероси даври Амир Темуриён тасвир шудааст.

Музейҳои давлатҳои ҷаҳон ба ташкилоти байналмилалӣ муттаҳид шудаанд. Он Шӯрои байналмилалӣ музейҳо дар таркиби ташкилоти ЮНЕСКО мебошад.

Маънои истилоҳро доништа гиред

Экспонат — чизҳое, ки дар намоишгоҳи музейҳо гузошта шудаанд.
Коллексия — ҷамъи чизҳои дар музейҳо маҳфузбуда.

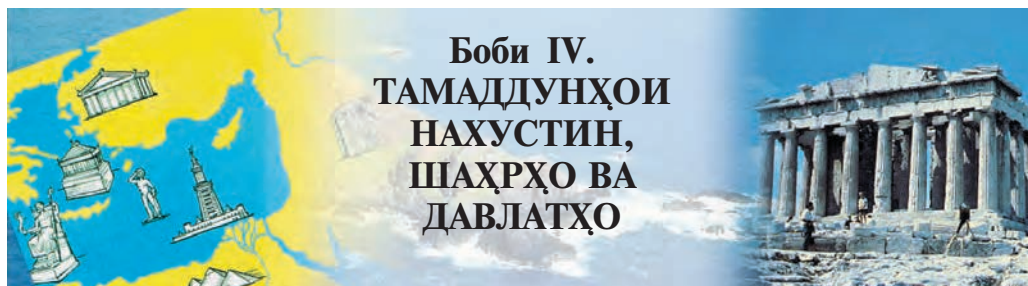
Савол ва супоришҳо

1. Дар бораи вазифаи музейҳо чиҳоро доништа гирифтаед?
2. Нахустин музейҳо дар кучо ташкил ёфтаанд?
3. Дар бораи музейҳои машҳури ҷаҳон чиҳоро доништа гирифтаед?
4. Дар бораи музейҳои Ўзбекистон нақл кунед.

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

Дар бораи музейҳое, ки худатон тамошо кардаед ё аз китобҳо хондаед, ҳикояи мухтасар тайёр намоед.

Боби IV. ТАМАДДУНҲОИ НАХУСТИН, ШАҲРҲО ВА ДАВЛАТҲО

§ 12. ТАМАДДУНИ НАХУСТИН ДАР ЕВРОПА ВА АМЕРИКА

Дар бораи тамаддун. Вақте тамаддун (сивилизатсия) мегўянд, дараҷаи тараққиёти маданияти ягон халқро дар назар доранд. Аз ин рӯ ба ҷойи калимаи тамаддун аксаран «маданият»-ро низ истифода мебаранд. Такмилёбии олоти меҳнат ва ихтирои техникаи истеҳсолот, шаҳрсозӣ, пайдоиши хат, пешравии илму техника, санъат ва дигарон нишонаҳои инкишофи тамаддун ё маданият аст. Осиё ва Африкаи Шимолӣ (Мисри қадим) марказҳои аввалини тамаддун будаанд. Зери таъсири онҳо дар Европа низ тамаддун инкишоф ёфтааст.

Крит — ғаҳвораи аввалини маданияти Европа. Олимони бостоншинос (археолог) дар ҷазираи Крити тобеи давлати имрӯзаи Юнон боқимондаҳои шаҳрҳои мансуб ба ҳазорсолаҳои 3–2-юми пеш аз милодро ёфтанд. Деворҳои қасри ин шаҳр андова карда шудаанд. Андова вақте, ки нам будааст, ба рӯи он расмҳо кашиданд. Дар якҷанд хонаҳои қабати пасти қаср устохонаҳо, яроқхонаҳо, чизҳои қимматбаҳо ва амборҳои озуқаворӣ ҷой гирифтаанд.

Критиҳо дар бобати ҳунармандӣ ба комёбиҳои ноил шуда буданд. Ҳафриёти археологӣ аз инкишоф ёфтани ҳунармандӣ, заргарӣ, хонасозӣ ва киштисозӣ далолат медиҳанд.

Комёбиҳои киштисозӣ имкон дод, ки критиҳо флоти савдо ва ҳарбӣ созанд. Флоти савдо

Расми ба девор
ҳаққишуда.

барои бурдани савдо бо давлатҳои Миср ва Бобулистон хизмат мекард.

Критиҳо хатти худро низ доштанд. Хусусан, лабиринтҳои беохири сохтаи онҳо ҳанӯз одамонро ба ҳайрат мегузоранд. Дар онҳо залҳои басо зебои зеризаминии дарозияш 150–200 метр, бараш 70–150 метр ҳастанд.

Дар ёд доред!

Дар ҳазорсолаи 2-юми пеш аз милод дар Крит давлат ташкил ёфт. Он дар Европа аввалин давлат ба ҳисоб меравад.

Дар натиҷаи баромадани вулкан дар миёнаҳои ҳазорсолаи 2-юми пеш аз милод маданияти Крит рӯ ба заволи овард. Аммо ин фалокат маданияти Критро пурра нобуд накарда буд. Даре нагузашта қабилҳои юнонии аз нимҷазираи Пелопоннес омада Критро забт карданд.

Китҳои савдои микенагӣ.

Маданияти Микена. Дар ҳазорсолаи 2-юми пеш аз милод дар нимҷазираи Пелопоннес шаҳр-давлати Микена барпо карда шуд. Маданияти ин шаҳр-давлат зери таъсири маданияти критӣ инкишоф ёфт. Ҳафриёти бостоншиносӣ дар Микена хуб пеш рафтани ҳунармандӣ ва савдори нишон дод.

Яроку аслиҳои биринҷӣ, чизҳои зебузиннати тиллоӣ, боқимондаҳои зарфҳои сафолӣ нағз нигоҳ дошта шудаанд. Қалъаҳо ва хонаҳои сангини бунёдкардаи микенагӣ ҳале мустаҳкам буданд.

Олоти меҳнати биринҷӣ.

Дар қисми болоии шаҳр қасри подшоҳ ва хонаҳои табақаҳои давлатманд ҷой гирифтаанд. Дар назди қаср мақбара ҳам ҳаст. Аз мақбара аслиҳаи биринҷӣ ва чизҳои тиллоӣ ёфта шудааст. Дар атрофи шаҳр хонаҳои савдогарон, ҳунармандон ва деҳқонҳо зич ҷойгиранд. Микенагӣ алифбои Критро ба худ мувофиқ карда гирифта буданд.

**Пирамидаи Майя. Шумораи зинаҳои чаҳор тараф ба шумораи
рӯзҳои сол-365 баробар аст.**

Маданияти Майя. Дар нимҷазираи Юкатани Америкаи Марказӣ дар байни чакалакзор майяҳо зиндагӣ мекарданд.

Ҳудуде, ки ин мардум зиндагӣ доштанд, табиатан ҷои хеле номуносиб барои ҳаёт буд. Лекин ин мардум бо меҳнати фидокоронаи худ ин диёрро ба ҷои обод табдил доданд. Халқи майя дар қитъаи Америка яке аз намунаҳои маданияти хеле пешрафтаре офаридааст. Инро дар мисоли шаҳри Тикали онҳо низ дидан мумкин. Дар шаҳр қариб се ҳазор иморатҳои гуногун (ибодатхона, расадхона, қасри маросимҳо ва манзилгоҳҳо) сохтанд. Пирамида ва қасрҳои маркази шаҳр ба ҳусни шаҳр ҳусн зам мекард.

Дар ҳазорсолаи якуми милодӣ шаҳр-давлатҳои майяҳо барпо шудаанд. Ҳокимони онҳоро «Инсони бузург» меномиданд. Ҳокимият аз насл ба насл мегузашт. Халқи майя хатти иероглифии иборат аз 300 аломат дошт. Онҳо дар он замон дақиқтарин тақвими тартиб дода буданд.

Коҳинҳо-ононе, ки дар ибодатхонаҳо хизмат мекарданд, инсонро босаводи замони худ буданд. Коҳинҳо вақти дар гирди Офтоб даврзании сайёраҳоро ҳисоб карда баромадаанд. Онҳо гирифт-

тани Офтоб ва Мохро пешаки мегуфтанд. Ин маданияти беш аз ҳазор сол умрдида дар оқибати истилои европоиҳо барҳам хўрд.

Маданияти инкҳо. Дар Америка дар худудҳои давлати ҳозираи Перу инкҳо давлати худро ташкил карда буданд. Ҳукмдори олий-Инкаи олий давлатро идора мекард. Мардонии хешу табори Инкаи Олий худро «фарзандони Офтоб» мегуфтанд. Чунки инкҳо офтобро ҳудуди асосӣ мепиндоштанд. «Писарони Офтоб» дар давлат мансабҳои баландро ишғол мекарданд. Инкҳо усули пешқадами обёриро ташкил карда буданд. Аз харсангҳо иншоотҳои муҳофизатӣ сохтанд. Хусусан, ибодатхонаи Офтоби иборат аз деворҳои сангини сеқабата машҳур буд. То нисфи ин деворҳо бо тилло зеб дода шуда буд.

Хатти инкҳо-кипу.

Заргарони инкҳо дар ибодатхонаи Кори-канча «Боғи тиллоӣ» барпо кардаанд. Ин боғ бо паррандаҳо, шаклҳои ҳайвонҳо ва одамон, ки аз тилло сохта шуда буданд, зеб ёфтаанд. Инкҳо бо роҳи ҳар хел гиреҳ намулдани расмонҳои хатти ба худ хос офарида буданд. Ин хат «кипу» номида мешуд. Дар давлати инкҳо ду намуд муассисаи махсуси таълим фаъолият дошт. Дар яке аз онҳо асилзодаҳо забон, таърих, санъати ҳарбӣ ва идоракунии давлатро меомӯхтанд. Дар муассисаҳои дуюм духтарон меомӯхтанд. Дар онҳо хизматчиёни ибодатхонаҳо ва бонӯҳое, ки ҳаёти худро бо асилзодаҳо пайваста буданд, тарбия мегирифтанд. Дар ин муассиса аз шеърӣ, мусиқӣ ва рақс сабақ дода мешуд.

Маънои истилоҳро доништа гиред

Лабиринт — бинои бузурги ба ҳам монанде, ки хонаҳояш хеле зиёд, роҳравҳояш одамро роҳгум мезанонад.

Савол ва супоришҳо

1. Дар бораи гаҳвораи аввалини маданияти Европа-маданияти Крит чӣро доништа гирифтед?
2. Гаҳвораҳои маданияти Крит ва Микенаро қиёс кунед. ҷиҳатҳои монандӣ ва ба худ хоси онҳоро ёбед.
3. Дар бораи маданияти Майя нақл кунед.
4. Оид ба маданияти инкҳо чӣро доништа гирифтед?

§ 13. ПАЙДОИШИ ШАХРҲОИ ҚАДИМ

Пайдоиши шаҳрҳо. Вақте шаҳр мегўем, манзилгоҳи бузурги ободро мефаҳмем. Пайдоиши шаҳрҳо бевосита бо ривочу равнақи ҳунармандӣ ва савдо вобаста аст.

Шаҳрҳои аввалини дунё дар ҳазорсолаҳои 5—3-юми пеш аз милод дар Шарқ-дар кишварҳои аз қабили Байнанныаҳрайн, Миср, Осиёи Марказӣ, Ҳиндустон ва Хитой пайдо шудаанд.

Ҷойҳои зисти ҳунармандон ва савдогарон серодам шуда мерафтанд. Бо мурури вақт ин ҷойҳои пуродам ба шаҳрҳо табдил ёфтанд. Шумораи бозорҳои калон-калон дар шаҳрҳо меафзуданд. Бо гузашти замон шаҳрҳо ба маркази илму фан низ табдил ёфтанд.

Шаҳри Мемфис. Шаҳри Мемфис — пойтахти давлати Мисри қадим яке аз шаҳрҳои қадимтарин буд.

Ин шаҳр аз тарафи подшоҳ Менес, ки Мисро ба давлати ягона муттаҳид карда буд, сохта шуд. Шаҳр маркази калони маданӣ ва ҳунармандӣ ҳам буд. Ҳокимони давлати Мисро фиръавн меномиданд. Фиръавнҳо бо мақсади нишон додани қудрати худ мақбараҳои бузурги шаклашон пирамида сохтанд. Подшоҳони фавткарда дар ҳамин мақбараҳо дафн мешуданд. Дар назди мақбараҳо аз харсанги бузургу том яке аз фиръавнҳо дар шакли сфинкс тасвир шудааст. Баландии он аз 20 метр зиёд буд.

Сфинс дар одамон ҳисси тарсу ваҳм меовард. Аз ин боис он «падари даҳ-

Шаҳрҳои Мисри қадим.

Сфинкс.

шат» ном гирифта буд. Мақбара ва сфинкс фикри «подшоҳон худои тавоноянд»-ро ба мисриён ёдрас менамуд. Дар шаҳр ибодатхонаҳои бузург сохта шуданд. Барои бовар кунонидани одамон ба қудрати худо ва фиръавнҳо дар назди ибодатхона ё дохили он ҳайкалҳои фиръавнҳо, ки аз қадди одам 5–6 баробар бузург буд, барпо карда буданд. Дар девору сутунҳо расмҳои онҳо инъикос мешуданд.

Шаҳри Бобул. Бобул ҳам яке аз шаҳрҳои қадимтарин буд. Ҳудуди бунёдшудаи он ба таркиби давлати Ироқи имрӯза дохил мешавад.

Дар ёд доред!

Калимаи «Бобул» маънои «Дарвозаи худоро» дорад.

Ин шаҳр пойтахти давлати Бобули қадим буд. Давлат ҳам номашро аз ин шаҳр гирифта буд. Шаҳр хусусан дар даври подшоҳии Хаммурапи ба машҳуртарин шаҳри Осиё табдил ёфт. Аммо он дар натиҷаи ҳучумҳои душманон чанд бор вайрон гардид.

Дар даври Навуходоносори II Бобул ба яке аз давлатҳои пурзӯри Осиё табдил ёфт. Дар маркази шаҳр ибодатхонаи 7 қабата, баландии манорааш 90 метри сохта шуд. Бино ба ақидаи бобулиҳо ин манора то осмон расида будааст. Тақдири шаҳр дар асрҳои оянда фоҷиавӣ анҷомид. Масалан, онро аввал Эрон, баъд Искандари Мақдунӣ истило кард.

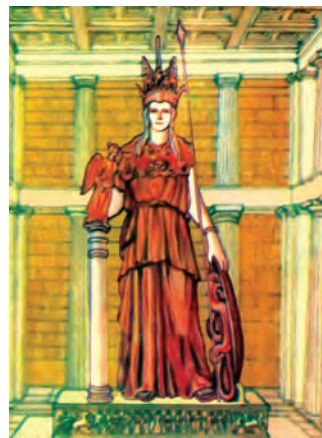
Навуходоносори II.

Шаҳри Ниневия. Шаҳри Ниневия ҳам яке аз шаҳрҳои бостонии дунёст. Ба он дар соҳили дарёи Дажлаи имрӯза асос гузошта буданд. Ҷойи ин шаҳр ҳам дар ҳудуди давлати Ироқи имрӯза аст. Аз он, ки роҳҳои савдо дар чорраҳа ҷойгир буданд, барои пешрафти он шароит хеле мусоид буд. Баъдтар он ба пойтахти Ассирияи қадим табдил ёфт. Замоне, ки Ассирия давлати таво-

но гардид, шаҳр номи «Пойтахти ҷаҳон»-ро гирифт. Вале ҷангҳои байниҳамдигарии подшоҳон Ассирияро беҳол намуданд. Соли 612 пеш аз милод давлати Бобул онро торумор кард. Дар ин ҷанг Ниневия яксон гардид.

Шаҳри Афина. Ин шаҳр дар Юнон қомат рост кард, он номи маъбудаи дониш ва хирад Афинаро гирифт. Аҳолии шаҳр Афинаро ҳомии худ медонистанд. Бо мурури вақт Афина ба шаҳри пешрафтаи Европа табдил ёфт. Дар шаҳр илму фан хеле қадр меёфт.

Афинагиро чунин маданияте офариданд, ки аҳли дунё ҳавас мекард.

Ҳайкали маъбудаи
Афина.

Дар ёд доред!

Шаҳри Афина пойтахти давлати Юнони ҳозира аст.

Шаҳри Спарта. Шаҳри Спартаи дар ҳудуди Юнони қадим бунёдшуда яке аз шаҳрҳои азими он давр буд. Спартаро шӯрои ришсафедон идора мекард. Аъзоёни ин шӯро дар маҷлиси юнониёни Спарта интиҳоб мешуданд. Қумондонҳои лашкари Спарта низ аъзои ин шӯро буданд. Шӯро қорҳои муҳимро ҳал мекард. Шахсони айбдорро ҳам шӯро суд менамуд.

Шаҳри Рим. Бино ба қайди сарчашмаҳо ба пойтахти давлати Италияи имрӯза шаҳри Рим дар соли 753-уми пеш аз милод асос гузошта шуда буд. Баъдтар шаҳр ба пойтахти давлати Рим табдил ёфт.

Давлат низ номи шаҳрро гирифт. Бо мурури вақт шаҳри Рим яке аз шаҳрҳои хеле тараққикардаи дунё гардид.

Ба шаҳр ба воситаи қубурҳо аз кӯҳҳо об меоварданд. Дар шаҳр ибодатхонаҳо, қасрҳо ва ҳайкалҳо бунёд шуда буд. Шаҳри Рим имрӯз пойтахти Республикаи Италия мебошад.

Яке аз театрҳои дар
Рим сохташуда
(Колизей).

Маънои истилоҳро доништа гиред

Сфинкс — ҳайкали ҷонзоти афсонавие, ки танааш ба шер, сараш ба сари одам монанд аст. Он рамзи қудрати фиръавн буд.

Маъбуда — зан ё духтаре, ки дар тимсоли он худо тасаввур карда мешуд.

Фиръавн (хонаи бузург, қасри подшоҳ) — унвони ифодагари бузургвории подшоҳони Миср.

Савол ва супоришҳо

1. Дар бораи пайдоиши шаҳрҳо чӣҳоро доништа гирифтед?
2. Шаҳрҳои Мемфис, Бобул ва Ниневияро қиёс кунед. Чӣҳаҷҳаҳои монанд ва фарққунандаи онҳоро аниқ намоед.
3. Оид ба шаҳрҳои Афина ва Спарта чӣҳа медонед?
4. Маълумотҳоро оид ба шаҳри Рим бо маълумотҳои оиди шаҳри Афина қиёс намоед.

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

«Шаҳрҳои қадими дунё»:

1. Чӣҳаҷҳаҳои умумии ҳоси шаҳрҳои Мемфис, Бобул, Афина ва Рим чист?

а) ... ;

б)

§ 14. ДАВЛАТҲОИ ҚАДИМИ ДУНЁ

Давлатҳои қадими Миср ва Бобул. Давлат ташкилотест, ки дар ҳудуди муайян одамони ҷамъшударо (ҷамъияти инсониро) бо қувваи қонун идора мекунад. Қонун бошад тартибу қоидаҳоест, ки аз тарафи давлат муқаррар карда шуда, ба он итоат кардани ҳама шарт аст. Давлати нахустин дар ҳудуди Мисри қитъаи Африка дар ибтидои ҳазорсолаи 4-уми пеш аз милод ташкил ёфтааст. Онҳо шаҳр-давлатҳои хурд-хурд буда, «номҳо», сарварони давлат «номархҳо» номида мешуданд. Баъд ба ҷойи ин давлатҳо дуто давлати калон ташкил ёфт. Бо мурури вақт ин ду давлат ба давлати ягона муттаҳид шуданд. Шаҳри Мемфис пойтахти давлат гардид. Подшоҳи давлат фиръавн ном дошт.

Ҳаёти дохилии давлат бе ҷангҳои байниҳамдигарӣ намегузашт. Ҷангҳо тўл қашида Мисрро заиф сохтанд. Баъд Мисрро аввал

Эрон, сипас Александри Мақдунӣ, баъди он давлати Рим истило кард.

Дар қитъаи Осиёи начандон дуртар аз Миср дарёҳои Фурот ва Дачла мавҷуд. Байни ин ду дарё дар қадим Месопотамия (Байнаннаҳрайн) ном дошт. Замини Байнаннаҳрайн хеле серҳосил буд. Одамон ин ҷойҳоро ба бошишгоҳҳои худ табдил доданд.

Дар ҳазорсолаи 2-юми пеш аз милод дар Месопотамия давлати Бобул ташкил шуд. Дар замони ҳукмронии подшоҳ Хаммурапи Бобул ба яке аз давлатҳои пурқудрат табдил ёфт. Ӯ тамоми Месопотамияро ба Бобул тобеъ кард.

Пайдоиши давлат дар Хитой ва Ҳиндустони қадим. Дар ҳазорсолаи 2-юми пеш аз милод дар соҳилҳои дарёи Хуанхеи Хитой давлатҳои нахустин ташкил ёфтанд. Бо гузашти вақт шумораи онҳо зиёд шуданд. Байни онҳо муттасил ҷангҳои беамон давом мекарданд.

Дар байни онҳо қувваҳое ҳам буданд, ки нияти муттаҳид кардани Хитойро доштанд. Давлати Син яке аз онҳо буд. Подшоҳи он Син Ши Хуанди дар асри III пеш аз милод Хитойро ба давлати ягона муттаҳид намуд.

Дар Хитой илмҳои астрономия, зироаткорӣ, тиббиёт, ҷуғрофия инкишоф ёфта буд. Чойеро, ки ҳама дӯст дошта менӯшанд, хитойӣҳо парвариш мекарданд.

Давлатҳои байни ду дарё.

Ҳиндустони қадим.

Ҳинди қадим	Арабии асри XII	Замони ҳозира
—	1	1
۶	6	6
8	8	8
0	0	0

Инкишофи рақамҳо.

Қутбнамо (компас)-ро ҳам аввалин шуда хитойӣҳо ихтироъ карданд.

Олимони Хитой таърихи кишварии худро бо ҷидду ҷаҳд навиштаанд. Ба муаррих Сима Сян (охири асри II-и бтдиои асри I-и пеш аз милод) амалӣ кардани ин кор насиб шуд. Ӯ бо китоби «Ёдномаҳои таърихӣ» дар таърих монд.

Дар Ҳиндустон давлати нахустин дар ҳазорсолаи якуми пеш аз милод ташкил ёфт.

Дар асри III-и пеш аз милод ба подшоҳ Ашока муяссар шуд, ки Ҳиндустонро ба давлати ягона муттаҳид кунад.

Ҳиндуҳо дар соҳаи илму фан ба комёбиҳои бузург ноил шуда буданд. Хусусан, онҳо даҳто рақамро, ки бо «0» (сифр) сар мешавад, кашф намуданд. Дар натиҷаи он бо ёрии даҳто рақам шумораи дилхоҳро ифода кардан мумкин. Ин кашфиёт то имрӯз ба халқҳои дунё хизмати басо бузург мекунад.

Маъноии истилоҳҳои доништа гиред

Астрономия — фанест, ки пайдоиш, сохт ва ҳаракати ҷисмҳои осмониро меомӯзад.

Тиббиёт — маҷмӯи донишҳои оиди беҳдошти саломатии инсон, пешгирии бемориҳо ва даво кардани онҳо.

Савол ва супоришҳо

1. Чӣ будани давлатро эзоҳ диҳед.
2. Мулоҳаза ронед: чаро ҷамъи одамон (ҷамъияти инсонҳо)-ро бе қонун идора кардан мумкин нест?
3. Омилҳои, ки сабаби пайдоиши давлат шуданд, қайд кунед.
4. Оид ба давлатҳои Миср ва Бобули қадим чӣ ҳақиқатҳо медонед?
5. Шахсонии таърихи, ки Хитой ва Ҳиндустонии қадимро ба давлати ягона муттаҳид кардаанд, қайд намоед.
6. Комёбиҳои, ки Хитой ва Ҳиндустонии қадим ба онҳо ноил шуданд, қиёс намоед.

§ 15. ҲАФТ МЎЪЧИЗАИ ДУНЁИ ҚАДИМ

Оид ба ҳафт мўъчиза. Бино ба сарчашмаҳои қадим, аз ҷумлаи иншоотҳои дар кишварҳои атрофи баҳри Миёназамин бунёд гардида, ба маҳобат ва зебоии худ одамони он замонро ба ҳайрат мегузоштанд, ҳафттояшро «Ҳафт мўъчизаи дунёи қадим» номидаанд.

Эҳромҳои Миср. Дар Мисри қадим барои ҷасади фиръавни фавтида аввал «хона»-и махсус-тобут месохтанд. Ин хел «хона» (тобут) саркофаг номида мешуд. Ҷасади мўмиёшудаи фиръавн дар он гузошта мешуд. Баъд ин саркофагро дар ҷойи доимиаш-мақбараи сангин мемонданд. Ҳамин гуна мақбараҳоро эҳромҳо меномиданд. Фиръавнҳои Миср дар вақти ҳаёт будан барои худ дар шакли пирамида аз сангҳои бузург эҳромҳо месозонданд. Чуноне ки дар китобҳо зикр шудааст, фиръавн Хуфу (юнониён онро Хеопс мгуянд) эҳроми аз ҷама калонро созонда будааст. Барои сохтани эҳроми Хуфу 2 миллиону 500 ҳазор санг сарф шудааст. Вазни санги аз ҷама хурд 2,5 тонна будааст.

Эҳромҳои Миср.

Сангҳои эҳром чунин сайқал ёфтаанд, ки агар якеашро болои дигар гузоранд, зич мечаспиданд.

Боғҳои овезони Семирамида. Бино ба қайди муаррихи Юнони қадим Геродот боғҳои овезони Семирамидаро ҳукмдори Ассирия-малика Семирамида (исми аслиаш Шаммурамат) дар асри VIII пеш аз милод бунёд кардааст. Боғ дар шакли суфра сохта шудааст. Ин суфраҳоро сутунҳо бардоштаанд. Болои суфра хок партофта, дар он гулҳои рангоранг, кўчатҳои шинонданд. Ба ҳар қабати боғ бо ёрии зинапоя мебароманд. Ҳар рӯз ҳазорон ғуломон ба баланди об мекашонданд. Сояи дарахҳои сабзи боғ, оби аз боло шилдироску-

Боғҳои овезони Семирамида.

Худои Олимп Зевс.

**Ибодатхонаи маъбуда
Артемида.**

нон қоришуда мўъҷизаи ҳақиқӣ буд. Баъдтар ин боғро подшоҳи Бобулистон Навуходоносори II вайрон кард.

Ҳайкали худои Олимп Зевс. Бино ба афсонаҳо худоҳои Юнон дар кўҳи Олимп зиндагӣ мекардаанд. Зевс худои оли, «падар»-и худоҳо ва одамон ҳисоб мешуд. Номии ӯ маънои «осмони рўшан»-ро дошт. Юнониҳо ба шарафи Зевси тавоно дар чаҳор сол як маротиба мусобиқаҳои машҳури варзиши-бозиҳои Олимпи мегузаронданд.

Юнониҳо ба шарафи Зевс ибодатхона ва ҳайкал бунёд карданд. Подшоҳи худоён Зевс дар ҳолати дар тахт нишастан тасвир шудааст. Зевс дар дасти рост ҳайкали маъбуда Ника, дар дасти чап асои подшоҳии доройи уқоби муқаддас дорад. Ӯ либоси зарин дар бар, танааш аз устухони фил тарошида, чашмонаш аз сангҳои қимматбаҳо сохта шудааст. Баландии ҳайкал 12 метр буд. Ҳайкал чунон бомаҳобат офарида шудааст, ки касе онро тамошо кунад, аз ташвишу ғами зиндагӣ фориғ мегардид.

Ибодатхонаи маъбуда Артемида. Дар шаҳри Эфес (ҳоло ин шаҳр дар ҳудуди Туркия аст) ба шарафи маъбуда Артемида ибодатхонае сохта шудааст, ки бинандаро ба ҳайрат мегузорад.

Бино ба афсонаҳо Артемида духтари Зевс будааст. Ӯ маъбудаи ҳосилноки, шикор ва Моҳ будааст. Дар айни замон ҳомии ҳайвонот, мададгори занҳо ҳисоб мешуд. Бомии ибодатхонаро сутунҳои аз харсангҳо сохташудаи 18 метрӣ бардошта истода-

анд. Дар дохили ибодатхона асарҳои аҷиби расомони Юнон ҷой гирифтаанд.

Ҳайкали худои Офтоб Гелиос. Дар асри III-юми пеш аз милод аҳолии шаҳри Родос ба хотири аз муҳосираи яқсола халос шудани шаҳр қарор карданд, ки ба шарафи худои Офтоб Гелиос ҳайкал гузоранд. Ҳайкал аз мис сохта шуда, баландиаш 35 метр буд.

Онро ҳайкалтарош Харос дар байни 12 сол бунёд кард. Дар ҳайкал сари худои Офтоб Гелиос гӯё ба Офтоб расида бошад, тасвир ёфтааст.

Машғали Александр. Дар соли 283-юми пеш аз милод мўъҷизаи аҷиби он замон машғали Александр бунёд гардидааст. Машғал бехатарии киштиҳоро дар бандаргоҳи шаҳри Александрия таъмин кардааст.

Баландии он 120 метр будааст. Қисми аз ҳама баланди он бо гумбаз пӯшонда шудааст. Болои гумбаз ҳайкали 7 метраи «худои баҳр» Посейдон гузошта шудааст. Гумбазро сутунҳои аз санги гранити сайқалёфта бардошта истодаанд.

Дар қисми болоии он оташи машғал дар мегирифт ва шабона дар баҳр аз дур намоён буд.

Машғал вазифаи нуқтаи мушоҳидаи атрофро низ иҷро мекард.

Мақбараи Галикарнас. Дар Осиёи хурд вилояти Карий будааст. Пойтахти он шаҳри Галикарнас буд. Он шаҳри хеле бой ва зебо будааст. Мақбараи Галикарнасро ба шарафи подшоҳ Мавсол, ки дар соли 353-юми пеш аз милод вафот кардааст, созонда буданд. Ин бино вазифаи ҳам мақбара, ҳам ибодатхонаро иҷро мекард.

Ҳайкали худои
Офтоб Гелиос.

Машғали Александр.

Бари мақбара 66 метр, дарозиаш 77 метр, баландиаш 46 метр будааст. Аз онн ҳафт ҳафт мўъҷиза танҳо эҳромҳои Миср то рўзҳои мо расидаанд.

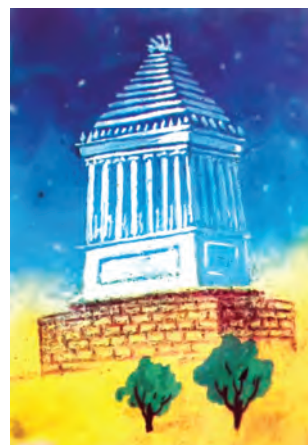
Маънои истилоҳоро доништа гиред

Машғал — манораи оташдоре, ки барои ба киштиҳо нишон додани роҳ ва самт дар соҳили баҳр мучаҳҳаз намуда, сохта мешуд.

Мақбара — бинои боло қабр.

Родос — номи яке аз қазираҳои баҳри Миёназамин. Ин қазира ҳоло дар ҳудуди Юнон мебошад.

Мақбараи Галикарнас.

Савол ва супоришҳо

1. Кадом обидаҳои дунёи қадим «ҳафт мўъҷиза» номида мешуд?
2. Эҳромҳои Миср ба кадом мақсад сохта шуданд?
3. Боғҳои овезони Бобул ба шарафи кӣ бунёд шуда буд?
4. Оид ба ҳайкали Зевс нақл кунед.
5. Чаро ба шарафи маъбуда Артемида ибодатхона созонда шуд?
6. Оид ба мақбараи Галикарнас чӣ қорро доништа гирифтед?

§ 16. ДАВЛАТҲОИ ҚАДИМ ДАР ҲУДУДИ ЎЗБЕКИСТОН

Аҷдоди қадими мо. Сакҳо, массагетҳо ва суғдҳо, ки дар ҳудуди Ўзбекистон мезистанд, аҷдоди мо буданд. Дар китобҳои олимони Юнон ва Рими қадим дар бораи тарзи зист ва фаъолияти меҳнатии онҳо маълумотҳо мавҷуданд. Аз ҷумла, муаррих Ҳеродот чунин навиштааст:

Ҳеродот.

«Массагетҳо ҳама чизқорро, ҳатто найза, тиру камон ва табарзинқорро ҳам аз тилло ва мис месозанд. Кулоҳи сар, камарбанд, узангиҳо ва лаҷоми аспашон низ аз тилло буд. Сипари синаашон аз мис. Онҳо нуқра ва оҳанро истифода намебаранд. Онҳо конҳои зиёди тилло ва мис доранд».

Чуноне ки дар сарчашмаи хаттӣ таъкид шудааст, сакҳо дар соҳилҳои Сирдарёи имрӯза, вилояти Тошканд ва заминҳои ҷанубии Қазоқистон, водии Фарғона, массагетҳо дар заминҳои поёноби Амударёи ҳозира ва заминҳои ба он наздик, суғдҳо дар воҳаи Зарафшон ва Қашқадарёи ҳозира зиндагӣ мекарданд.

Аҷдоди мо бо деҳқонии обёришаванда ва чорводорӣ, ҳунармандӣ машғул буданд.

Давлати Хоразм. Дар асри VII-и пеш аз милод дар ҳудуди Ўзбекистони ҳозира давлати Хоразм ва Бохтар ташкил ёфта буд.

Яке аз марказҳои Хоразми қадим шаҳри Кўзалиқир буд. Он бо деворҳои ғафс ва мустаҳками мудофиавӣ ихота шуда буд.

Тупроққалъа, ки дар асрҳои II–III-и милодӣ бунёд шуд, яке аз шаҳрҳои бузурги давлати Хоразм будааст. Бостоншиносон дар яке аз хонаҳои қасри шоҳон дар ин шаҳр ҳайкали подшоҳро ёфтанд, ки дар сар тоҷ, дар даст уқоб дошта буд.

Дар қаср инчунин «толори ҷанговарон», «толори ғалабаҳо» низ будааст. Дар давлати Хоразм барои пеш бурдани зироаткории

Харитаи давлатҳои Хоразм, Бохтар ва Суғд.

Тангаҳои Хоразм.

**Қўргони хонаҳои
Бохтари қадим.**

обёришаванда бо мақсади аз Амударё баровардани об иншоотҳои махсус сохта буданд.

Дар Хоразми қадим ҳунармандӣ, бинокорӣ ва савдо хел пеш рафта буд. Зумрадро аз кўҳҳо канда гирифта, онро сайқал дода, ҳар хел чизҳо тайёр мекарданд. Онҳо ба кишварҳои Эрон, Хитой, Ҳиндустон, Миср фурухта мешуданд.

Аз фузулоти қимматбаҳо тангаҳо сика мезаданд. Давлати Хоразми қадим таҳкурсии нахустини давлатдорӣи ўзбек буда, таърихи 2700-сола дорад.

Инро бодикқат хонед!

Таҳкурсии давлатдорӣи ўзбек 2700 сол аз ин муқаддам айнан дар воҳаи Хоразм гузошта шудааст. Таърихи Хоразм тасдиқи асоси давлатдорӣи ўзбек, қудрат ва қадим будани он аст.

Давлати Бохтар. Давлати Бохтар дар ҷануби Ўзбекистони имрӯза ҷойгир шудааст.

Бохтар, Қизилтепа шаҳрҳои калони Бохтар буданд.

Шаҳри Бохтар пойтахти давлати Бохтар буд. Он бо деворҳои баланду мустаҳками мудофиавӣ ихота шуда буд. Дар дохили шаҳр қалъаи мустаҳками подшоҳ ҷой гирифта буд. Дар Бохтар тилло, лаъл барин маъданҳои қиматбаҳо истеҳсол мешуданд. Маҳсулоте, ки аз лаъли Бохтар тайёр мешуд, ба кишварҳои Хитой, Ҳиндустон, Миср фурухта мешуданд. Истихроҷи маъданҳои қиматбаҳо

ба инкишофи заргарӣ, ҳунармандии бадеии кишвар оварда расонд.

Давлати Суғд. Воҳаи Зарафшон ва Қашқадарё Суғдиёна ном дошт. Баъдтар дар ин ҳудуд давлати Суғд ташкил ёфт.

Аҳолӣ асосан бо деҳқонӣ машғул буд. Деҳқонӣ ба обёрии сунъӣ асос ёфта буд. Афросиёб (қисми шарқии шаҳри имрӯзаи Самарқанд) шаҳри марказӣ буд.

Дар ҳаёти аҳолӣ ҳунармандӣ ва савдо низ мақоми калон дошт. Суғд низ бо дигар давлатҳои Осиё робитаҳои савдой дошт.

Чойҳои таърихи доништа гиред

Қизилтепа — яке аз шаҳрҳои қадимӣ дар ҳудуди вилояти Сурхондарё.

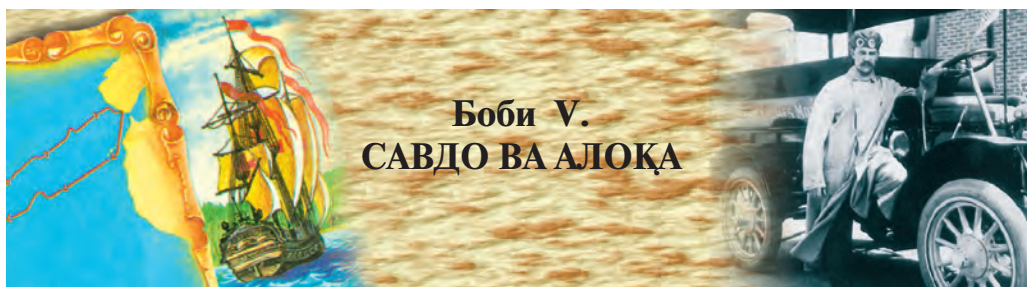
Савол ва супоришҳо

1. Дар бораи аҷдодони қадимамон чӣхоро доништа гирифтед?
2. Оид ба давлати Хоразми қадим нақл кунед.
3. Давлати Бохтар кадом шаҳрҳоро дошт?
4. Оид ба давлати Суғд чӣхоро доништа гирифтед?

СУПОРИШИ МУСТАҚИЛОНА

Бо ёрии падару модаратон барои эзоҳ додани мафҳуми «Таърихи давлатдорӣ» ҳаракат намоед.

§ 17. ТАНГАҲО ГУВОҲИ ТАЪРИХАНД

Тангаҳои нахустин. Дар ҳаёти халқҳои дунё аҳамияти пул калон аст. Он дар тўли ҳазорсолаҳо ба инсонҳо чун воситаи муовиза (ивазкунӣ) хизмат карда омадааст.

Дар таърихи инсонӣ даврҳое, ки пул набуд, низ будааст. Одамон аввал чизҳои истеъмолиашонро худашон истеҳсол мекарданд.

Бо мурури замон аз деҳқонӣ чорводорӣ ва ҳунармандӣ чун навъи алоҳидаи фаъолият ҷудо шуд, ки он омили пешравиӣ савдо гардид. Акнун онҳо чизи истеҳсолкардаашонро байни худ иваз менамуданд. Ҳамин тариқ, ҳоҷати якдигарро мебароварданд.

Болоравии алоқаҳои савдой, зиёдшавии шаҳрҳо зарурияти офаридани воситаи осони ивазкуниро барои инсон-яъне пулро тақозо намуд. Пул-тангаи аввалини аз металл сохташуда (мис, нуқра ва тилло) ҳамин тариқ пайдо шуд.

Дар ёд доред!

Танга (турки — аз калимаи тамға гирифта шудааст) — пули металист, ки дар он рамзҳои махсус буда, ба вазну қимати муайян соҳиб аст.

Олимони бостоншинос тангаҳои аввалин дар асрҳои VIII–VII пеш аз милод дар давлати Лидия (Осиё) пайдо шуданаширо аниқ кардаанд.

Дар ҳудуди Лидия тилло зиёд буд. Тангаи аз тилло сиккашудаи (зарбшуда) ин давлат **стартер** ном дошт.

Дар даври подшоҳи Эрон Дорои I пули тангаи дар он замон машҳур «дарик» ҷорӣ шудааст. Ҳар як ин танга аз 8,4 грамм тиллои соф сохта шуда буд.

Тангаҳо аз таърих гувоҳӣ медиҳанд. Тангаҳо пеш аз ҳама ба аз кадом металл сохта шуданашон нигоҳ карда оиди давлатҳои сикказада, сарвати зеризаминии онҳо гувоҳӣ медиҳанд. Сониян, аз вазни тангаҳо ва усули сифати сикка задани онҳо дарак медиҳанд.

Сеюм, аз хусуси номи давлат, номи подшоҳ, вақти ба тахт нишастани он ва солҳои ҳукмронияш маълумот медиҳанд.

Чаҳорум, тангаҳои ин ё он давлатро дар ҳудуди дигар давлатҳо ёфта, аз хусуси ин давлат бо кадом давлатҳо алоқаҳои савдоӣ дошт, дар савдои беруна пули кадом давлат роли асосӣ мебозид, гувоҳӣ медиҳанд.

Тасвири рамзҳо дар тангаҳои қадим ва замонавӣ. Дар замонҳои қадим ба тангаҳо рамзҳо ва суратҳои подшоҳон инъикос карда мешуданд. Инчунин, унвони подшоҳ, исмаш ва тамғааш, номи давлат ё шаҳре, ки тангаро баровардааст, соли сиккашудааш навишта мешуд.

Масалан, дар як тарафи пули тангаи подшоҳии Лидия — стартер **рӯбоҳи** давон тасвир шудааст. Чунки рӯбоҳ тасвири рамзии ҳудои асосии лидиягӣ — Бассарей аст.

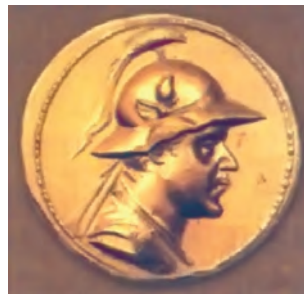
Подшоҳони як қатор давлатҳо барои абадӣ кардани номи худ дар тангаҳо акси ҳудро ҷойгир кардаанд. Масалан, Дорои I, Искандари Мақдунӣ, подшоҳи Рим Юлий Сезар, Юнону Бохтар-Евкратид ва тангаҳои сикказадаи дигарон далели он аст.

Тангаҳои давлати
Юнону Бохтар.

Тангаи Искандар.

Тангаи Евкратид.

**Тангаҳои юбилейии
Ўзбекистон.**

**Тангаи ҷашнии
Тошканд.**

Дар тангаҳои замони мо низ анъанайи акс намудани рамзҳои гуногун давом дорад.

Воҳиди пули Республикаи Ўзбекистон-сўм 1-уми июли соли 1994 ба муомила ҷорӣ карда шуд. Бо мурури вақт пулҳои тангагии 10, 25, 50, 100-сўма сикка зада шуд.

Дар қисми рӯйи ин тангаҳо чанд сўм будани он, дар ақибаш бошад, ибораи «Ўзбекистон Республикаси», герби давлатамон акс ёфтааст.

Ба муносибати ҷашнҳои (юбилей) алломаҳои машҳурамон низ пулҳои тангагӣ бо тасвири онҳо баромадааст.

Масалан, соли 1996 ба муносибати ҷашни (юбилейи) 660-солагии бобоямон Амир Темури, соли 2009 ба муносибати 2200-солагии шаҳри Тошканд пули тангаи 100-сўма сикка зада шуд.

Маъноии истилоҳро доништа гиред

Юбилей — ҷашн гирифтани солгарди муайяни воқеаҳои таърихӣ, шахсонии бузургии таърихӣ.

Савол ва супоришҳо

1. То пайдоиши пулҳо қорҳои савдо чӣ хел ба роҳ монда шуда буд?
2. Оид ба пулҳои нахустини тангагӣ чӣ қорро доништа гирифтед?
3. Чаро тангаҳо аз таърих ғувоҳи медиҳанд?
4. Рамзҳои гуногун, расмҳо ва санаҳо, ки дар тангаҳо инъикос мешаванд, чӣ маъно доранд, эзоҳ диҳед.
5. Оид ба пулҳои тангагии давлати Ўзбекистон чӣ қорро доништа гирифтед?

§ 18. РОҲҲОИ САВДО

Роҳҳои савдои корвонҳои қадим. Корҳои савдо дар ҳаёти одамони тамоми даврҳо аҳамияти калон доштанд. Алоқаҳои савдо ба тараққиёти иқтисодии давлат таъсири калон ҳам дошт.

Аз ин сабаб кишварҳои гуногун аз савдои ғоиданоки байни ҳамдигар манфиатдор буданд. Ин омил дар замонҳои қадим ҳам ба кушодани роҳҳои савдо оварда расонд. Кишварҳое, ки аз онҳо роҳҳои савдо мегузаштанд, дар атрофи роҳҳо барои савдогарон тамоми шароитро муҳайё месохтанд. Барои таъмини амнияти онҳо ва молашон чораҳо мегуфтанд.

Яке аз роҳҳои қадимии савдо «Роҳи лаъл» ном дошт. Ин роҳ дар ҳазорсолаҳои 3–2-юми пеш аз милод кушода шуда буд.

Дар ёд доред!

Аз сабаби он, ки аз ин роҳ санги қимматбаҳои лаъл мекашониданд, онро «Роҳи лаъл» номиданд. Онро лочувард ҳам мегуфтанд.

«Роҳи лаъл» аз кӯҳҳои Помир сар шуда, аз Эрон, Байнаннаҳ-райн ва Миср мегузашт. Чизҳои аз сангҳои лаъл сохташуда ҳатто аз мақбараҳои (эхромҳои) фиръавнҳои Миср ҳам ёфта шуданд.

Дигаре аз роҳҳои машҳури савдоиро «Роҳи шоҳ» мегуфтанд. Ба он шоҳи Эрон Дорои I асос гузошта буд. Вайро шоҳони Эрон назорат мекарданд. «Роҳи шоҳ» ду самт дошт, якумаш шаҳрҳои гуногуни соҳили баҳри Миёназаминро бо Эрон мепайваст, дигараш аз Эрон ва Бохтар гузашта, ба Олтой ва Ҳиндустон мерафт.

Роҳи бузурги абрешим. Роҳи бузурги абрешим дар асри II-юми пеш аз милод кушода шуд. Он 12000 км. дарозӣ дошт. Ин роҳ танҳо роҳи савдо набуда, дар як вақт роҳи алоқаҳои маданияи байни халқҳои дунё ва робитаҳои байни давлати ҳам буд. Роҳ аз шаҳри Сиан, ки дар соҳили дарёи Хуанхеи Хитой ҷой гирифтааст, сар мешуд.

Роҳ ду самт дошт. Самти якум аз Хитой то Самарқанд буд. Дар Самарқанд роҳ ба ду ҷудо мешуд.

Роҳи бузурги абрешим.

Яке ба воситаи Эрон то баҳри Миёназамин, дигаре ба воситаи Кавкази Шимолӣ то баҳри Сиёҳ мерасид.

Самти дуюм аз Хитой сар шуда, аз кӯҳҳои Помир-Тяншон гузашта ба Афғонистон, аз он ба Ҳиндустон гузашта мерафт.

Дар ёд доред!

Калимаи «бузург» нисбати роҳ хеле дароз будани онро ва ба тақдири бисёр халқҳо алоқаманд буданаширо мефаҳмонад. Калимаи «абрешим» ба воситаи ин роҳ кашонидан абрешимро ифода мекунад.

Маҳсулоти шоҳӣ (абрешим) халқҳои Европаро хеле мафтун сохта буд. Он замон Европа чӣ будани шоҳиро намедонист. Аҷдодони мо ва хитойӣҳо аз шоҳӣ матоъҳои аҷоиб тайёр мекарданд. Ин матоъҳо европоиҳоро дар ҳайрат мегузошт. Бино ба баъзе манбаъҳои ҳатти бастаи шоҳӣ вазифаи пулро ҳам иҷро мекарда-

Бозоре дар Роҳи бузурги абрешим.

аст. Роҳи бузурги абрешим аз ҳудуди кадом давлат гузарад, подшоҳони он давлат дар лаби роҳ истгоҳҳо, корвонсаройҳо месозанд. Бехатарии роҳро таъмин мекарданд.

Чунки ба шарофати ҳамин роҳ корҳои савдои ин давлат низ пеш мерафт. Соҳибони корвонҳои савдо боҷ месупурданд. Он ба ҳазинаи давлат даромади калон меовард. Роҳи бузурги абрешим дар таърихи диёрамон низ осори бузург гузоштааст. Роҳи бузурги абрешим ҳабадаҳ аср ба халқҳои дунё хизмат кардааст.

Роҳи қадими баҳрии савдо. Дар даврҳои қадим роҳҳои баҳрии савдо ҳам буданд. Яке аз онҳо аз тарафи финикиягии қадим, ки дар соҳили шарқии баҳри Миёназамин мезистанд, кушода шуда буд.

Финикиягии баҳрнавардони ҳақури он давр буданд. Онҳо аввалин шуда ба баҳри Миёназамин роҳ кушодаанд. Онҳо ба шимол, ба воситаи гулӯгоҳи Гибралтар то ҳазираҳои Британия, ба воситаи баҳри Сурх то уқёнуси Ҳинд шино мекарданд. Финикиягии киштиҳои барои он замон хеле мустаҳкам савдоиро сохта буданд. Онҳо бо ёрии бодбонҳо шино карда, бори зиёд мекашонданд. Финикиягии барои шабона роҳгум назадан ба ситораҳо назар карда, шино карданро омӯхта буданд.

Дар ёд доред!

Финикия — давлати қадимест, ки дар як қисми давлатҳои Лубнон ва Сурияи ҳозира ҷойгир буд.

Савол ва супоришҳо

1. Чаро дар давлатҳои қадим роҳҳои савдо кушода мешуданд?
2. Оид ба «Роҳи лаъл» ва «Роҳи шох» чиҳоро доништа гирифтед?
3. Оид ба кушода шудани Роҳи бузурги абрешим ва аҳамияти он дар таърихи халқҳои дунё нақл кунед.
4. Дар бораи роҳи баҳрии савдое, ки финикиягӣҳои қадим кушода буданд, чиҳоро доништа гирифтед?

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

Ўзбекистон ҳоло барои пеш бурдани савдои хориҷи бо давлати Хитой аз кадом роҳҳо истифода мебарад? Инро аниқ кунед.

§ 19. КАШФИ РОҲҲОИ НАВИ САВДОИ БАҲРИ

Болоравии эҳтиёҷ ба роҳҳои баҳрии савдо. Дар охири асри XV-ибтидои асри XVI- и милоди дар давлатҳои китъаи Европа эҳтиёҷ ба роҳҳои нави баҳрии савдо афзуд. Сабабҳои он чӣ буд?

Аввалан, дар охири асри XV-ибтидои асри XVI дар Европа истеҳсоли маҳсулот бо суръати баланд пеш мерафт. Ин талабро ба ашёи хоми гуногун зиёд намуд. Вале дар ҳуди Европа ашёи хом бисёр набуд. Миқдори ашёи хом онро қонеъ намекард.

Ғайр аз ин, пешравии савдо дар Европа талабро ба пул зиёд кард. Барои бештар сикка задани пул миқдори зиёди тилло ва нуқра зарур буд.

Дар Европа ин гуна металлҳои нодир кам буд. Аз ин сабаб европоиҳо аз кишварҳои дигар қитъа овардани онҳоро фикр мекарданд. Хаёли онҳоро нияти ба даст овардани тиллову нуқра ва дигар сарватҳои халқҳои кишварҳои бегона банд карда буд. Аммо европоиҳо аз Роҳи бузурги абрешим ва роҳи савдои баҳри Миёназамин истифода бурда наметавонистанд. Чунки ин роҳҳо аллакай ба ихтиёри давлати Усмонӣ (Туркия), ки рақиб асосии

онҳо шуд, гузашта буд. Аз ин рӯ ин роҳҳо барои европоиҳо хатарнок буд. Акнун барои наҷот аз ин вазъият роҳҳои нави баҳрии савдоро кушодан зарур буд. Зиёда аз ин, барои кушодани роҳҳои нави баҳри европоиҳо киштиҳои пурзӯр ва яроқу аслиҳаи зарурӣ доштанд.

Файр аз ин онҳо дар баҳр аз **компас** (қутбнамо) ва **устурлоб** истифода бурданро медонистанд.

Кушода шудани роҳҳои нави баҳри.

Баҳрнавардони Португалия ва Испания ташаббусгари кушодани роҳҳои нави баҳри шуданд. Кушодани роҳҳои нави баҳри албатта аз баҳрнавардон шердиди талаб мекард.

Барои кушодани роҳи нави баҳрии савдо баҳрнаварди сайёҳ адмирал Христофор Колумб, ки ба шоҳии Испания хизмат карда буд, раҳбарӣ кард. Ӯ дар назди худ мақсад гузошта буд, ки роҳи баҳриеро аз Европа ба воситаи уқёнуси Атлантика то Ҳиндустон кушояд.

Христофор Колумб.

Ниҳоят тобистони соли 1492 таҳти раҳбарии Х. Колумб 3 то кишти ба воситаи уқёнуси Атлантика ба роҳ баромад. Моҳи октябри он сол сайёҳон ба хушкӣ расида омаданд. Х. Колумб фикр кард, ки ӯ ба Ҳиндустон расида омадааст. Аммо ин ҷо на Ҳиндустон, балки қитъаи нав-Америка буд. Ҳамин тариқ, қитъаи Америка кашф карда шуд.

Дар ёд доред!

12 октябри соли 1492 дар таърих чун санаи кашф шудани қитъаи Америка дохил шудааст.

Кишварҳое, ки Х. Колумб кашф намуд, ба мулки шоҳии Испания табдил ёфтанд.

Кашфиётҳои баъдӣ. Соли 1498 сайёҳи португалиягӣ Васко да Гама роҳеро кашф кард, ки ба воситаи уқёнуси Атлантика ба Ҳиндустон мерасонд.

Баъдтар дигар сайёҳони европоиҳо қитъаи Австралия (Замини ҷануби)-ро кашф карданд.

Дар ёд доред!

Одамон он заминхоеро, ки то даври зисташон номаълум будо акнун ёфта шуданд, кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ номиданд.

Алоқаҳои савдоии ҷаҳон. Ба тӯфайли кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ роҳҳои нави савдо кушода шуданд. Кушода шудани ин роҳҳо дар навбати худ савдои ҷаҳониро ба вучуд овард. Дар натиҷаи он инкишофи ҷамъият ҳам суръат гирифт. Баъди кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ Англия ба давлате табдил ёфт, ки роҳҳои муҳимтарини савдои баҳриро зери назорат гирифта буд. Ин барои аз тарафи Англия ба даст гирифтани савдои ҷаҳонӣ имконият

Харитаи Америка дар асри XV.

фароҳам овард. Пойтахти он шаҳри Лондон ба шаҳри **портӣ** (бандари) табдил ёфт, ки киштиҳои савдой он ҷо истод мекарданд.

Маънои истилоҳоро доништа гиред

Адмирал (ҳокими баҳр) — унвони олии ҳарбие, ки ба қумондони флоти ҳарбии баҳрӣ дода мешавад.

Устурлоб — асбобест, ки то асри XVIII бо ёрии он ҳолати ҷуғрофии ягон ҷой, вақт, баромадан ва ғуруб қардани ситораҳо аниқ қарда мешуд.

Қутбнамо (компас) — асбобе, ки барои аниқ қардани тарафҳои дунё қор фармуда мешавад, ақрабаки он доимо шимолро нишон медиҳад.

Бандар (порт) — ҷоест, ки дар соҳили баҳр ё дарё ҷо гирифта, он ҷо киштиҳо меистанд, таъмир мешаванд, бор мегиранд ё мефуроранд ва ҷои махсус ҷиҳозонида, ки ба мусофирон хизмат мерасонад.

Савол ва супоришҳо

1. Қадом омилҳо дар назди европоиҳо қушодани роҳҳои нави баҳриро қўнда-ланг гузошт?
2. Х. Колумб барои қушодани роҳҳои нави баҳрӣ чӣ хел рол бозид?
3. Баҳрнавардонии сайёҳи португалӣ дар бобати қушодани роҳҳои нави баҳрӣ чӣ гуна ҳисса гузоштанд?
4. Чаро кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ мегўянд ва аҳамияти таърихии онҳо аз ҷиҳи иборат буд?

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

Флоти баҳрии савдо надоштани давлати мустақили Ўзбекистонро бо қадом омилҳо эзоҳ дода метавонед? Аз ин ҳусус ҷавоб тайёр қарда биёед.

§ 20. ПАЙДОИШИ ТЕХНИКАИ ИСТЕҲСОЛОТ

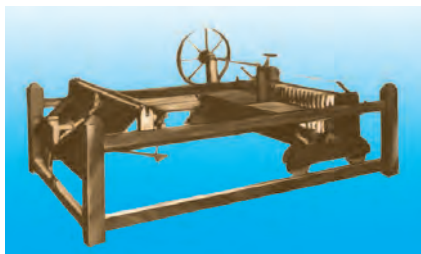

Техникаи истеҳсолот чист? Зери ибораи техникаи истеҳсолот олотҳои меҳнате фаҳмида мешавад, ки барои сабуқ қардани меҳнати инсон ва қандин маротиба зиёд намудани ҳосилнокии меҳнат имкон медиҳанд.

Дар ёд доред!

Ба ҷои ибораи «техникаи истеҳсолот» қалимаи «машина» ҳам истифода мешавад.

Фарқи асосии техника аз олотҳои пешинаи меҳнат аз он иборат аст, ки он меҳнати дастии инсонро дар истеҳсолот кам ё умуман истисно мекунад. Ин хел мисолҳоро бисёр овардан мумкин. Каланд, омот, плуг, чархифалак, чарх, дастгоҳҳои ресандагӣ, осиеби шамолӣ ва дигарон ихтироҳҳои аввалини инсон барои сабук намудани меҳнати дастӣ ва офаридани техника буд.

Мошини ресандагии механикии «Ченни».

Сабабҳои пайдоиши техникаи истеҳсолот дар саноат. Саноат соҳаи истеҳсолотист, ки бо ёрии техника аз ашёи хом маҳсулоти тайёр мебарорад. Истифодаи техника дар саноат дар асри XVIII аввал дар Англия рӯй дод, Барои ин кадом омилҳо сабаб шуданд?

Дар ин давр дар Англия истеҳсолот хеле раванқ ёфта буд. Он дорои флоти бузурги ҳарбии баҳрӣ ва савдоӣ буд. Ин ҳол имкон медод, ки Англия ба кишварҳои хориҷа миқдори зиёди мол фурӯшад. Сармоядорони Англия барои ба хориҷа бештар фурӯштани пеш аз ҳама маҳсулоти харидораш зиёди саноати бофандагӣ ва аз он гирифтани сарвати калон ҳаракат мекарданд. Дар аини замон Англия аз ҳисоби мулкҳои забтнамудааш ба манбаҳои калони ашёи хом соҳиб шуд.

Дар натиҷаи он бойигариҳои тадбиркорони Англия торафт зиёд мешуд. Рафта-рафта маблағи зиёд дар дасташон ғун шуд, ки акнун метавонистанд барои истеҳсоли васеи молҳои истеъмоли фабрикаҳо сохта, дар он аз муваффақиятҳои техника истифода баранд.

Ҳамин тавр, дар Англия ихтироҳ кардани техникаи (машинаҳои) истеҳсолот ба талаби давр табдил ёфт.

Оғози ихтироҳҳои бузург. Аввалин ихтироҳҳои техники истеҳсолот дар соҳаи бофандагии Англия ба вуҷуд омад. Барои ин боло рафтани талаб ба маҳсулоти хушсифат сабаб шуд. Ин талабро танҳо бо ёрии техникаи истеҳсолот (машина) қонеъ кардан мумкин буд.

Ихтирои аввалин дар асари XVIII ба амал омад. Соли 1733 механик ва бофанда Чон Кей дастгоҳи ресандагири ихтироъ кард. То ин ихтироъ бофанда нўги калобаро аз байни риштаҳои галтак маҷбур мегузaronд. Баъд аз ихтироъ бофанда ин корро ба воситаи бо пой зер кардани дастгоҳ иҷро мекардагӣ шуд. Ҳамин тавр ихтирои Чон Кей ҳосилнокии меҳнатро ду баробар афзуд.

Дар ин давр дар Англия ба нахи ресидашуда талаб зиёд шуда буд. Ин дар навбати худ аз тарафи Чеймс Харгривс ихтироъ шудани чархи механикӣ шуд, ки дар як вақт 15–18 то кори ресандагири иҷро мекард. Вай ихтирои худро ба шарафи духтараш «Чечи» номид.

Акнун барои ба миқдори зиёд тайёр кардани матоъ аз ресмони ресида техникаи бофандагӣ зарур буд. Ин муамморо Эдмунд Картрайт ҳал кард. Вай техникаи механикӣ бофандагӣ ихтироъ кард. Ин техника ҳосилнокии меҳнати бофандагонро 40 баробар зиёд кард.

Ихтироъ шудани мошини буғ. Барои боз ҳам сермаҳсул кардани истеҳсолоти техникае зарур буд, ки на фақат дар ҷойи обдор, балки дар ҷойи дилхоҳ аз он истифода бурдан мумкин бошад. Ин техника ба зудӣ Чеймс Уатти англис ихтироъ намуд. Он аввалин двигател (мотор)–техникаи ба ҳаракатоваранда буд.

Мотори (двигатели) автомобили сабуки замони ҳозираро пеши назар оваред. Баъди даргирифтани двигател он бо ёрии бензин ва газ ба ҳаракат меояд. Дар замони Чеймс Уатт бензин ё газ ихтироъ нашуда буд. Двигатели нахустин бо ёрии буғ ба ҳаракат оварда шуда буд.

Аз ин боис онро мошини буғ меномиданд. Буғ ба воситаи ҷўшондани об ҳосил карда мешуд.

Техникаҳои ресандагӣ ва бофандагӣ ҳам айнан бо ёрии ҳамин мошини буғ ба ҳаракат оварда мешуданд. Ин ҳодиса дар он замон муваффақияти калон буд.

Ихтироъ шудани мошини буғ минбаъд ба сохтани двигатели техникаи нақлиёт оварда расонд.

Ин гуна ихтироъҳои асри XVIII Англияро ба давлати аз ҳама тараққиқардаи дунё табдил дод.

Маънои истилоҳҳоро доништа гиред

Механик — шахсе, ки техникаро месозад, онро назорат мекунад ва кор мефармояд.

Фабрика (устохона) — корхонаи саноатие, ки бо ёрии асбобҳои техники аз ашёи хом маҳсулоти тайёр истеҳсол менамояд.

Буғ — ҳолати газмонанди об (моеъ).

Нақлиёт (транспорт) — воситаҳои кашонандаи бор ва одамон (масалан, автомобил, автобус, поезд, самолёт ва ғайра).

Савол ва супоришҳо

1. Мазмуни ибораи «техникаи истеҳсолот»-ро эзоҳ диҳед.
2. Дар Англияи асри XVIII кадом омилҳо сабабгори ихтироъҳои бузург дар соҳаи техника шуданд?
3. Ҷиҳатҳои монанд ва фарқкунандаи ихтироъҳои Чон Кей ва Ҷеймс Харгривсро аниқ кунед.
4. Дар бораи аҳамияти ихтирои Э.Картрайт чиҳоро доништа гирифтед?
5. Ба ихтирои мошини буғ чиҳа сабаб шуданд ва он чаро мошини буғ номида шуд?

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

Имрӯз двигателҳо (моторҳо) бо истифодаи кадом намудҳои сӯзишворӣ кор мекунанд ва онҳо ба кадом мақсадҳо кор фармуда мешаванд, аниқ кунед.

§ 21. ИХТИРОИ ВОСИТАҲОИ НАҚЛИЁТ

Вусъати соҳаи истифодаи мошини буғ. Бо мурури вақт конструкторон ва ихтироъчиён барои истифодаи мошини буғ дар дигар соҳаҳо низ ҳаракат кардаанд.

Пароходи аввалин.

Ниҳоят, соли 1807 механик Роберт Фултони америкой муваффақ шуд пароходе созад, ки бо ёрии буғ ҳаракат мекард. Ин киштиё (пароходе), ки дарозияш 40,5 метр, бараш қариб 5,5 метр буд, «Клермонт» номида шуд.

Дар рӯзи аз озмоиш гузаронида-ни кишти мардуми бисёр ҷамъ омад.

Онҳо барои тамошо омада буданд. То ин вақт киштиҳои бодбондор фақат агар шамол бошад, ҳаракат мекарданд.

Киштие, ки Р. Фултон ихтироъ кард, ҳатто муқобили шамол ҳам ҳаракат карда метавонист. Ҳангоми озмоиш кишти дар як соат 8 км. шино карда тавонист. Ҳамин тавр, киштисозии баҳрӣ аз мутеъгии шамол халос хӯрд. Киштиҳо торафт такмил дода мешуданд. Даре нагузашта як воқеаи оламшумул рӯй дод. Кишти бори аввал аз уқёнуси Атлантика гузашта, дар зарфи 26 рӯз аз Европа ба Америка рафта расид.

Христофор Колумб дар замони худ бо ёрии киштиҳои бодбонӣ дар зарфи 70 рӯз ба ин ҷо омада буд. Истифодаи мошини буғӣ танҳо дар соҳаи киштисозӣ маҳдуд нашуд. Соли 1814 конструктор ва ихтироъчии америкой Чорч Стефенсон нахустин паровозеро ихтироъ кард, ки бо буғ кор мекард.

Ҳангоме ки паровоз дар роҳи оҳан аз озмоиш гузаронида шуд, он 8 то вагонро дар соате ба 10 км. кашида бурд.

Маълумоти иловагӣ

Ч. Стефенсон паровози аввалинашро «Блюхер», баъд дигар паровози такмилдодашро «Ракета» номида буд.

Оғози сохтмони роҳҳои оҳан дар дунё. Сохтани роҳи оҳан барои чӣ зарур шуд? Ба бандарҳои Англия аз кишварҳои мутеъ ба миқдори зиёд ашёҳои хом оварда мешуд.

Ба фабрикаҳои бофандагӣ, ки дар шаҳрҳои гуногуни мамлакат сохта шуда буданд, дар муддати кӯтоҳ ва бо нархи арзон бурда расондан, маҳсулоти тайёри фабрикаҳоро ба бандарҳои мамлакат ҳамин тариқ ба зудӣ овардан зарур шуда монд. Ин зарурат боиси сохтани роҳҳои оҳан шуда монд.

Ниҳоят соли 1825 ба Чорч Стефенсон муяссар шуд, ки байни ду шаҳр роҳи оҳан созад. Аз байн ҷаҳор сол гузашту ӯ байни ду

Паровози нахустин.

Самолёти Можайский.

**Самолёти бародарон
Райтҳо.**

Самолёти замонавӣ.

шаҳри машҳури Англия-Манчестер ва Ливерпул роҳи навбатиро сохта, ба истифода дод. Баъдтар роҳи аввалини байналмилалӣ сохта шуд. Ин роҳ шаҳри Лондонро бо шаҳри Истамбули Туркия мепайваст. Роҳҳои оҳан минбаъд дар дигар кишварҳо низ сохта шуданд.

Ихтирои самолёт. Одамизод аз қадимулайём орзуи ба осмон парвоз карданро дошт. Ин орзуи вай дар охири асри XIX-ибтидои асри XX чомаи амал пӯшид.

Олими рус Александр Фёдорович Можайский соли 1885 аввалин самолётро ихтироъ кард, дар он дуто двигатели буғӣ гузошта шуда буд.

Дар ёд доред!

Самолёт (калимаи русӣ — *сам* — худам, *летат* — парвоз) мошинае, ки ҳудаш парвоз карда метавонад, аз ҳаво вазнин аст.

Олимон ва конструкторон барои ихтироъ кардани самолёте, ки двигателаш бо сӯзишворӣ (бензин, карасин) кор мекунад, заҳмат кашиданд.

Ниҳоят соли 1902 дар Америка бародарон Уилбер ва Орвилл Райтҳо дар дунё аввалин самолётро ихтироъ карданд.

Соли 1903 ин самолёт ба баландии 3 метр парвоз кард. Парвоз ҳамагӣ 12 сония давом намуд.

Дар тӯли ин вақт 30 метр масофа тай гардид.

Гарчанде парвоз хеле кӯтоҳ буд, он ҳодисаи бузурги таърихӣ ба ҳисоб мерафт. Чунки ин нахустин парвози ҳам

боло баромада ва ҳам поён фаромада буд. Солҳои оянда бародарон самолётро боз ҳам такмил доданд ва самолёте сохтанд, ки дар як соат 60 км. суръат дошт.

Соли 1913 конструктори рус Игор Сикорский самолётро бо номи «Русский Витязь» («Паҳлавони рус») сохт. Он аввалин самолёти дорои 4 двигател дар дунё буд.

Имрӯз самолётҳо роҳи дури миллионҳо нафар мусофиронро наздик мекунад. Ҳазорон тонна борро ба манзил мерасонад.

Дар байни онҳо самолётҳои ширкати ҳавоии «Ўзбекистон ҳаво йўллари» ҳам ҳастанд.

Маънои истилоҳро доништа гиред

Вагон — воситаи махсусест, ки чарх дошта, барои кашонидани одамон ва бор дар роҳи оҳан сохта шудааст.

Конструктор — мутахассиси тартибдиҳандаи лоиҳаи мошин ва иншоотҳо.

Пароход — киштиё, ки он двигатели (мотори) бо буғ коркунанда дорад.

Паровоз — мошине, ки двигатели бо буғ коркунанда дошта, вагонҳоро мекашад.

Савол ва супоришҳо

1. Дар бораи ихтироъҳои Р. Фултони америкӣ ва Ч.Стефенсони англис нақл кунед.
2. Кадом омилҳо дар Англия барои сохтмони роҳи оҳан сабаб шуданд?
3. Оид ба офарида шудани яке аз воситаҳои асосии нақлиёт-самолёт чӣқоро доништа гирифтед?

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

Оид ба «Ўзбекистон ҳаво йўллари» бо падару модаратон сӯҳбат кунед. Дар ҷараёни он аниқ намоед, ки дар Ўзбекистон аз кадом намудҳои самолёт истифода бурда мешавад.

§ 22. ИХТИРОИ ВОСИТАҲОИ АЛОҚА

Ихтироъшавии телеграф. Телеграф воситаи техникаiest, ки хабарҳои гуногуни хаттиро дарҳол ба масофаи дур мерасонад. Аввалин бор ин асбобро соли 1832 олими рус П. Шил-

линг ихтироъ кард. Ин асбоб хабархоро иборат аз нуқта ва тиреҳо (хатча) фиристода буд.

Соли 1837 олими америкой С. Морзе ҳам чунин асбоб ва ба он алифбои махсус офарид. Ин алифбо дар таърих бо номи «Морзе» маълум аст.

Дар ин алифбо ба ҷои ҳарфҳо нуқта ва тире истифода мешавад. Масалан, нуқта ва як то тире ҳарфи А-ро; тире ва се нуқта Б-ро; нуқта, тире ва боз ду то нуқта В-ро ифода мекард. Ин алифбо барои халқҳои дунё солҳои зиёд хизмат кард.

Ҳоло низ аз он ҳангоми расонидани хабар оиди ҳалокати баҳрӣ истифода бурда мешавад.

Шумо эҳтимол аз калимаи «СОС», ки аз ҳалокати баҳрӣ дарак медиҳад, бохабаред. Киштиҳое, ба ҳалокат дучор омадаанд, хабарӣ «СОС»-ро бо ифодаи «Се нуқта, се тире ва боз се нуқта»-и алифбои Морзе мефиристанд.

Дигар киштие, ки ин аломатхоро қабул кардааст, ё гуруҳи наҷоти соҳилҳо дарҳол чораҳои таъҷилиро мебинанд. Талабҳои қоидаҳои байналмилалӣ чунин аст.

Дар ёд доред!

Барои қабул намудани хабарҳои ҳалокати дар баҳр фиристодашуда ба ҳар 5 дақиқа вақти «радиосукунат» ҷорӣ карда шудааст.

Нуқта ва тиреҳо дар асбоби Морзе бо ёрии калидҳои телеграфӣ фиристода мешавад. Вақте хабардиҳанда калидро зер мекунад, батереяи асбоб ба шабакаи асбоб ток медиҳад.

Токи барқӣ ҷархчаҳои ҳарфҳосилкунандаро, ки дар дохили ранги моеъ аст, ба ҳаракат меорад. Ҷархча бошад, ба қоғазӣ тасмамонанд ҳарфҳои тайёро ифода мекунад.

Баробари зер карда, баъд сар додани калид «нуқта», агар зер карда истанд, аломати «тире» пайдо мешавад. Шахсе, ки «алифбои Морзе»-ро медонад, дарк мекунад, ки зерӣ ҳар як аломат кадом ҳарф ҳаст.

Дар замони мо ба ҷои асбоби телеграфӣ дорои алифбои Морзе аз асбоби телетайп истифода мебаранд.

Ускунаи телетайп.

Бодикқат хонед!

Телетайп-дастгоҳи механизмҳои телеграфие, ки монанди мошини чопкунӣ квалитур дошта, хабари аз дур расидаро ба таври автоматӣ ба лентаи қоғаз навишта мегирад.

Телетайп калид надорад. Аммо дар мошини хатнависӣ ё компютер ҳарфҳо мавҷуданд. Хабардиҳанда дар асбоби хабаррасонанда матро менависад.

Аппаратҳои замонавии телефон.

Александр Степанович Попов.

Хабарро қабулқунанда аз тасмаи қоғаз (лента) хабари навиштаро мегирад. Дар натиҷаи тадқиқоти олимони ин асбоб ё усула такмил дода шуд.

Дар ин замон боз як воситаи хуши алоқа факс аст. Он хабарҳои матнӣ, ҷадвали, расмнок ва монанди онҳоро чӣ хеле бошад, ҳамон хел мерасонад. Ҳоло ин намуди воситаи алоқа қариб дар тамоми корхона ва ташкилотҳо ҳаст. Асбоби факс ба дигар корҳо низ қодир аст. Масалан, он нусхаи расм ва ҳуҷҷатро (ксерокопия) бароварда медиҳад. Файр аз ин, хабарро ба ҳар забон додан мумкин.

Ихтирои телефон. Ҳоло қариб дар ҳар як оила лоақал як то телефони дастӣ ҳаст.

Он барои расонидан ва қабули хабар воситаи муносиб аст. Вай дастёрест, ки дури одамонро наздик мекунад. Хӯш, «бобои» ин дастёр, яъне апарати телефони симнок кай ихтироъ карда шуд?

Аввалин апарати телефонро соли 1876 Александр Белл, ки дар Англия таваллуд шуда, дар Америка зистааст, офарид. Баъд ихтироъчиёни дигар кишварҳо онро такмил доданд.

Ҳоло одамон ба ҳар ғўшаи дунё бо телефон алоқа карда метавонанд.

Таърихи радио. Чӣ будани радиоро ҳама хуб медонанд. Он барои паҳн кардани ҳар гуна хабар воситаи муҳим аст. Радиои аввалинро дар дунё олими рус А.С. Попов соли 1895 ихтироъ кардааст.

7-уми майи он сол дар пойтахти Россия шаҳри Петербург радиои ихтироънамудаи ӯ намоиш дода шуд.

Баъдтар А.С. Попов дар дунё аввалин шуда ба расонидани хабар нахуст ба 250 метр, баъд ба 45 км., ниҳоят ба 150 км. муваффақ шуд. Барои радио ҳоҷат ба сим нест. Ба мавҷи радио ҳеҷ чиз монеъ шуда наметавонад.

Дар ёд доред!

Мавҷҳои радио дар як сония ба 300 суръати ҳазор километр паҳн мешавад.

Барномаҳои телевизионие, ки мову шумо аз телевизор мебинем, низ ба воситаи мавҷҳои радио ба экран расида меояд.

Ҳоло низ аҳамияти радио ҳад надорад. Самолётҳо маҳз ба туфайли радио беҳатар парвоз мекунанд. Бо ракетаҳои ба кайҳон парвознамуда низ бо мавҷҳои радио робитаи доимӣ нигоҳ дошта мешавад.

Оре, хизмати радио назир надорад. Аз ин сабаб одамон номи олими рус Александр Степанович Поповро бо эҳтиром ба забон мегиранд.

Маънои истилоҳро доништа гиред

Факс (ичро кун) — фиристодани матн, ҷадвал, расм ва дигар тасвирҳо ба воситаи телефон.

Радио (паҳн мекунам) — асбобе, ки хабарҳоро бо мавҷҳои радио бе-сим мефиристад ва қабул мекунад.

Савол ва супоришҳо

1. *Ихтирои телеграф барои одамон чӣ аҳамияте дошт?*
2. *Аломатҳое, ки барои расонидани хабари «СОС» дар алифбои Морзе чида мешавад, қайд кунед.*
3. *Оид ба ихтирои телефон ва роли он дар ҳаёти инсонҳо нақл кунед.*
4. *Асбобҳои телетайп ва факсро қиёс карда, чиҳаҷҳои монанд ва фарқи онҳоро аниқ кунед.*
5. *Ихтирои радио чӣ аҳамияте пайдо кард?*

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

Дар бораи тартиби истифодаи телефони дастӣ аз тарафи талабагон дар мактаб чиҳо медонед? Онро дар дафтаратон навишта биёед.

§ 23. МАКТАБ – ДАРГОҲИ ДОНИШ

Нақши мактаб дар ҳаёти инсон. Инак панҷ сол мешавад, ки шумо мактаб барои ҳаммактабхоятон ва ҳаёти шахсиатон чӣ гуна ҷой дорад, дониста гирифта истодаед.

Дар ёд доред!

«Мактаб» калимаи араби буда, дар забони тоҷикӣ маънои «ҷойи хондан», «ҷое, ки навиштанро ёд медиҳад»-ро дорад.

Одамон дар мактаб хату савод меомӯзанд. Оиди фанҳои гуногун дониш аз бар мекунаанд.

Дар бораи он мактабиёне, ки аъло таҳсил намудаанду дар ҳаёт ба муваффақиятҳои калон ноил шудаанд, худатон нағз медонед. Голибони мусобиқаҳои варзишии «Умид ниҳоллари», озмунҳои «Юрт келажаги», «Духтарони Зулфияхонум», голибони олимпиадаҳои байналмилалиро, ки оид ин ё он фан гузаронида мешаванд, пеши назар оред. Онҳо ҳама дар мактабҳо бо баҳои аъло хондаанд.

Мактаб (ибтидои асри XX).

Бобокалонҳои бузургамон, ки дар гузашта ба инкишофи илми ҷаҳонӣ ҳиссаи бузург гузоштаанд, низ дар мактаб аъло таҳсил кардаанд. Аз ин рӯ нағз донед, ки дар оянда кӣ, чӣ хел одам шудани шумо ба дараҷаи таҳсили шумо дар мактаб вобаста аст.

Мактаб даргоҳест, ки баробари таълим тарбия ҳам медиҳад. Дар тамоми замонҳо чунин будааст ва ҳоло низ чунин аст. Нисбати онҳое, ки дар мактаб таълиму тарбия медиҳанд, муаллим, устод ё мураббӣ гуфта муроҷиат карданро ҳам шумо нағз медонед. Онҳоро бо як сухан педагог меноманд.

Дар ёд доред!

«Педагог» — калимаи юнонӣ буда, маънои «раҳнамои бача»-ро дорад.

Дар Юнони қадим онҳое, ки фарзандони оилаҳои бойро ба мактаб ҳамроҳӣ карда мебуданд, *педагог* мегуфтанд. Мактабҳои аввалин дар Миср, Бобулистон, Хитой, Ҳиндустон, Осиёи Миёна, дар Европа бошад, дар Юнону Рим пайдо шудаанд. Мактабҳо аввал дар ибодатхонаҳо фаъолият доштанд.

Албатта он мактабҳо ба мактабҳои имрӯза монанд набуданд. Ҳангоми қабул ба онҳо ба синну соли бача нигоҳ намекарданд. Мисли имрӯза бачаҳо ба синфҳо ҷудо шуда намендонданд.

Ба синфҳо ҷудо кардан ва мувофиқи ҷадвали дарс гузаронидани машғулоти аввал дар Европа дар асри XVII пайдо шудааст. Асосгузори ин навигарӣ олими машҳури чех Ян Амос Коменский буд.

Таълим дар Осиёи Миёна. Дар Осиёи Миёна, аз ҷумла дар кишвари мо ҳамаи замонҳо ба таълиму тарбияи фарзандон эътибори калон медоданд.

Баробари омӯзонидани хату савод ба тарбияи ахлоқӣ ва ҷисмонии онҳо эътибори махсус дода мешуд. Инро суханони зерини аҷлоди бузурги хоразмиамон Зардушт низ исбот мекунад: «Тарбия тақвои муҳимтарини ҳаёт аст».

Баъди истилои кишварамон аз тарафи арабҳо дар асри VIII ин ҷо алифбои арабӣ ҷорӣ гардид. Дар назди масҷидҳо мактабҳо кушода шуд. Дар мактабҳо таҳсил ба алифбои арабӣ бурда ме-

Ян Амос Коменский.

шуд. Барои писарону духтарон мактабҳои алоҳидаи ибтидоӣ кушода шуданд. Онро мактабхона номиданд. Аксари мактабҳои писарон дар назди масҷидҳо, мактабҳои духтарон дар хонаи муаллимаҳо кушода мешуданд. Муаллимеро, ки ба писарбачаҳо дарс медоданд, домулло, муаллимае, ки ба духтарон таҳсил медод, отунӣ ё отунбиӣ ном гирифта буд. Бачаҳо аз 5–6-солагии, баъзан аз 6–8-солагии ба мактабхона қабул мешуданд. Муддати таҳсил 5–8 сол давом мекард. Бачаҳо дар мактабхонаҳо хондан ва навиштанро меомӯхтанд ва барои дохилшавӣ ба мадрасаҳо тайёр мешуданд.

Қорихона. Писарбачагоне, ки малакаи хондан ва навиштан доштанд, қувваи ҳофизаи худ ва ва овози пуртаъсир доштагӣ ба қорихонаҳо қабул мешуданд. Муаллимони қорихона асосан Қуръони карим ва қироати онро ёд медоданд. Бо онҳо қорихои хушозои қироаташон бисёр таъсирнок дарс медоданд. Таҳсил 3–4 сол давом мекард.

Қорихои оянда баъд имтиҳон месупурданд. Ба талабаи боиктидор унвони «қории қорӣ» дода мешуд. Баъд онҳо барои халқ ва дин хизмат мекарданд. Хоҳишмандон таҳсилро дар мадраса давом медоданд.

Дар мадрасаҳо асосан хизматчиёни идораҳои давлатӣ ва уламои динӣ тайёр карда мешуданд. Дар кишвари мо нахустин мадраса дар асри X дар Бухоро кушода шудааст. Таҳсил дар мадрасаҳо вобаста ба иқтисоди донишҷӯ 7–12 сол давом мекард. Муаллимони мадрасаҳо *мударрис* мегуфтанд.

Дар мадрасаҳо ба донишҷӯён ғайр аз донишҳои динӣ аз астрономия, математика, тибб, кимё, ҷуғрофия, таърих, адабиёт, хатотӣ, мусиқа, ахлоқ ва санъати нотӣ, тичорат ва монанди инҳо дарс дода мешуд.

Худатонро санҷед

♦ Мактаб —

♦ Педагог —

Академияи Маъмунн Хоразм. Инкишофи илму техника дар ин ё он кишвар ба роҳи пешгирифтаи сарвари давлат дар соҳаи илм вобаста буд. Яъне агар подшоҳ ҳомии илму фан бошад, он соҳа пеш мерафт.

Агар ба олимон гамхорӣ карда бошад, дар соҳаи илм кашфӣётҳои бузург ба амал омадааст.

Дар таърихи мо давлати Хоразмшоҳиёро ҷаҳор сулола идора кардааст. Дар даври ҳукмронии сулолаи дуюм-сулолаи маъмуниҳо (солҳои 995–1017) ба инкишофи илму фан эътибори калон дода шуд. Шоҳи охирини сулола Маъмун ибни Маъмун (солҳои 999–1017) дар ин бобат нақши бузурги таърихӣ гузошт.

Академияи Маъмун.

Вай подшоҳе буд, ки илмҳои замони худро пухта аз бар карда буд. Ў инчунин ба пешрафти илм ҳомигӣ ҳам намуд. Таҳти сарпарастӣ ва раҳбарии вай соли 1004-ум дар пойтахти кишвар «Дор-ул-ҳикма ва маориф»- маркази илму фан ташкил гардид.

Баъдтар олимони онро «Академияи Маъмуни Хоразм» номиданд. Дар ин маркази илмӣ алломаҳои бузурги он замон аз қабилли Абӯнасор ибни Ироқ, Абӯрайҳон Берунӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Абулхайр ибни Ҳаммор фаъолият нишон доданд.

Дар ёд доред!

Калимаи «илм — яъне хизмат кардан барои баровардани ҳоҷати инсонҳо» шиори алломаҳои академия будааст.

Олимони академия бо илмҳои математика, астрономия, ҳокшиносӣ, ҷуғрофия, тибб ва қонуншиносӣ машғул шуда, ба инкишофи илму фанни ҷаҳонӣ саҳми бузург гузоштаанд. Мутаассифона академия фақат 14 сол фаъолият нишон дод.

Соли 1017 давлати Хоразмшоҳиён истиқлоли худро аз даст доду академия фаъолиятро хотима гузошт.

Худатонро санҷед

♦ Маъмун ибни Маъмун —

♦ Соли 1004-

Соли 1997 фармони Президенти Ўзбекистон Исмоил Каримов дар бораи аз сари нав ташкил кардани Академияи Маъмуни

Хоразм эълон шуд. Оре, аз байн қариб ҳазор сол гузашту академия ташкил шуд, ки он мақсадҳои ачиб дорад.

Аммо дар байни ин мақсадҳо дар шумо, шумо барин насли наврас тарбия кардани ҳисси ифтихор аз таърихи гузаштаамон мавқеи алоҳида дорад. Академияи аз нав ташкилшуда чун шўъбаи Академияи илмҳои Ўзбекистон фаъолият дорад. Дар таркиби он шўъбаҳои бостоншиносӣ, таърих, забон ва адабиёт, биология амал мекунанд.

Соли 2006 дар кишварамон 1000-солагии академияи Маъмуни Хоразм ҷашн гирифта шуд.

Маънои истилоҳро доништа гиред

Академия — маркази илму фаннест, ки олимони машҳурро ҷамъ кардааст.

Аллома — шахсе, ки соҳаҳои зиёди илмро мукамал аз бар кардааст.

Масҷид — ҷоест, ки эътиқодмандони дини ислом намоз меҳонанд.

Фан — маҷмӯи донишҳо оиди дунё.

Савол ва супоришҳо

1. Чаро шумо бояд дар мактаб бо баҳои аъло хонда, одобу ахлоқи нек дошта бошед?
2. Оид ба мактабҳои аввалин чӣҳоро доништа гирифтед?
3. Мадрасаҳо ба кадом мақсад ташкил меёфтанд? Ба расми саҳ. 78 нигоҳ карда, мактаби ҳозираро бо мактаби кўҳна қиёс кунед.
4. Мадрасаҳо бо кадом мақсад кушода мешуданд?
4. Оид ба ташкилҳои академияи Маъмуни Хоразм ва дар бораи олимони бузург, ки он ҷо кор мекарданд, нақл кунед.
5. Оид ба аз нав ташкил карда шудани академияи Маъмуни Хоразм дар солҳои мустақилии Ўзбекистон чӣҳоро доништа гирифтед?

§ 24. АЛЛОМАҲОИ КИШВАРАМОН

Инкишофи илмҳои дақиқ ва табиатшиносӣ. Кишвари мо дар асрҳои IX-XII дар бобати илму фан ба комёбиҳои бузург ноил шуд. Аҷдодони бузургамон, ки дар ин давр зиндагӣ ва эҷод кардаанд, ба инкишофи илми дунё саҳми калон гузоштанд. Хусусан бо саҳмашон дар ривоҷи илмҳои дақиқ ва табиатшиносӣ номи худро абадӣ гардониданд. Рӯйхати ин олимони бо номи аҷдоди бузургамон **Муҳаммад Мўсо ал-Хоразмӣ** сар мешавад.

Ал-Хоразмӣ соли 783 дар шаҳри Хиваи Хоразм ба дунё омадааст. Аввал дар шаҳри Хива илм омӯхта, олими намоён мешавад. Баъд дар яке аз марказҳои бузурги илмии Осиёи Миёна дар шаҳри Марв (ҳоло шаҳрест дар Туркменистон) эҷод мекунад. Сонитар дар маркази илму фанни «Байт-ул-ҳикма»-и шаҳри Бағдод (пойтахти Ироқи имрӯза) фаъолиятро идома дод. Вай бо ёрии дахто рақам, ки ҳиндуҳо кашф карда, аз «0» то «9» иборат аст, имконпазир будани навиштани ҳар хел шумораро, он аз рақамҳои мураккаби римӣ афзалтар буданашро исбот карда дод. Қоидаҳои ҷаҳор амал-ҷамъ, тарҳ, зарб ва тақсирро кашф намуд.

Ал-Хоразмӣ асосгузори фанни алгебра аст, ки шумо аз синфи 7-ум сар карда меомӯсед. Асари он оиди ин фан «Ал-ҷабр вал муқобала» номида шудааст.

Ин асари Ал-Хоразмӣ аз асри XII сар карда дар Европа паҳн шуд. Баъзе халқҳои Европа ба ҷои «ал-ҷабр» калимаи «алгебра»-ро истифода бурданд. Ҳамин тавр, фанни алгебра номи худро аз номи асари Ал-Хоразмӣ гирифтааст. Номи ин аллома бо истилоҳи «алгоритм», ки дар фанни математика бисёр истифода мешаваду аз ин хусус шумо дар синфҳои боло доништа мегиред, низ зинда мондааст. Ҳол он ки кам олимоне ҳастанд, ки бо номашон ё номи асарашон номи фан бошад. Шумо бо ин ҳодиса фаҳм кунед, меарзад. Ал-Хоразмӣ соли 850 дар шаҳри Бағдод вафот намудааст.

Аҳмад ал-Фарғонӣ. Боз як нафар аҷдоди бузурги мо, ки ба инкишофи илми дунё саҳми бузург гузоштааст, **Аҳмад ал-Фарғонӣ** аст. Ӯ соли 797 дар шаҳри Қуваи Фарғона таваллуд ёфтааст. Дар ҷавонӣ асосҳои илму фанро чуқур омӯхтааст. Барои мустаҳкам кардани дониши худ ба маркази бузурги илму фанни Осиёи Миёна-ба шаҳри Марв меояд. Сонӣ, дар «Байт-ул-ҳикма»-и Бағдод

Ал-Хоразмӣ.

Амали ҷамъ дар рақами римӣ.

Аҳмад ал-Фарғонӣ.

дар соҳаи астрономия, математика ва ҷуғрофия эҷод мекунад. Асараш бо номи «Китоб оид ба асосҳои астрономия», ки номи ӯро машҳур кардааст, дар асри XII дар Европа ба забони латинӣ тарҷума шудааст. Ин асар Аҳмад ал-Фарғониро дар Европа бо номи «Алфраганус» машҳур кард. Зиёда аз ин дар давоми чанд аср ин асари вай дар университетҳои (мактабҳои олии) кишварҳои Европа чун китоби дарсӣ истифода шудааст.

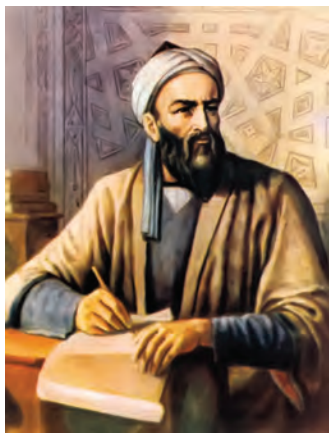
Ин аҷдоди бузургамон, ки ба инкишофи илми ҷаҳонӣ саҳми беназир гузоштааст, соли 865 дар Миср вафот кардааст.

Бо ташаббуси Президентамон Ислам Каримов соли 1998-ум 1200-солагии ин аҷдоди бузургамон на фақат дар Ўзбекистон, балки дар миқёси дунё ҷашн гирифта шуд.

Худатонро санҷед

- ◆ Асари машҳури Ал-Хоразмӣ —
- ◆ Алфраганус —

Абӯрайҳони Берунӣ.

Абӯрайҳони Берунӣ (973–1048). Ҷадди мо Абӯрайҳони Берунӣ ҳам яке аз алломаҳо ба шумор меравад, ки ба ривоҷи илми ҷаҳонӣ ҳиссаи калон гузоштааст. Ӯ дар шаҳри Катти Хоразм таваллуд шудааст. Берунӣ зеҳнаш хеле заки дар академияи Маъмун эҷод кардааст. Берунӣ хусусан илмҳои астрономия, математика, физика, маъданшиносӣ, ҷуғрофия, таърихро хуб медонист. Дар айни замон ба инкишофи ҳамин илмҳо саҳми босазо гузошт.

Аз Берунӣ то мо асарҳои бисёр мерос мондааст. Асараш оид ба астрономия дар байни онҳо аҳамияти калон дорад. Асарҳои «Осор-ул-боқия» («Ёдгориҳои халқҳои

қадима») ва «Ҳиндустон»-и ӯ барои илми таърих сарчашмаи муҳим ба шумор мераванд.

Вай дар асари «Ҳиндустон» дар бобати дар паси уқёнус мавҷуд будани қитъае тахмин карда буд. Олимони сайёҳи европоиҳо қариб 500 сол пас аз Берунӣ чунин қитъа буданаширо исбот кардаанд.

Ибро хонед!

Олими америкоӣ Чорч Сартон, ки бо таърихи илмҳо машғул аст, навишта буд, ки «Асри XI асри Берунӣ аст».

Абӯалӣ ибни Сино. Аллома Абӯалӣ ибни Сино, ки дар асри худ бо номи Шайх-ур-раис, яъне «раиси олимон» машҳур буд, соли 980 дар деҳаи Афшонаи наздики шаҳри Бухоро таваллуд ёфтааст. Ибни Сино тамоми илмҳои даври худро мукамал аз бар намуда буд. Аммо Ибни Сино дар дунё ҳамчун алломаи бузурги тибб машҳур аст. Асари машҳури ӯ оид ба тибб «Қонунҳои тибб» ном дорад. Ин асар дар асри XII дар Европа ба забони лотинӣ чоп шуд ва Ибни Сино дар Европа бо номи «Авитсенна» машҳур гашт. «Қонунҳои тибб» то асри XVII дар университетҳои ин қитъа чун китоби дарсӣ хизмат кард. Номи Ибни Сино дар Кураи замин чунон, ки машҳур буд, машҳур мондааст.

Абуалӣ ибни Сино.

Соли 2000 дар давлати Белгияи Европа ба хотираи вай гузоштани ҳайкал боз як далели он аст.

Худатонро санҷед

- ◆ Аз Берунӣ оид ба таърих асарҳояш... мондаанд.
- ◆ Ибни Сино бо номҳои ... мушарраф гаштааст.

Савол ва супоришҳо

1. Асрҳои IX–XII дар инкишофи илму фанни кишварамон чӣ гуна нақш дорад?
2. Нақши ал-Хоразмиро дар инкишофи илми математика бо чӣ гуна ифода кардан мумкин?
3. Оид ба хизматҳои бузурги Аҳмад ал-Фарғонӣ дар инкишофи илми ҷаҳонӣ чӣ гуна доништа гирифтаед?

4. Олими америкой Ҷ. Сартон вақте «Асри XI асри Берунӣ» навишта буд, чиро дар назар дошт? Мулоҳиза ронед.
5. Оид ба саҳми гузоштаи Абӯалӣ ибни Сино дар инкишофи илми тибби ҷаҳон нақл кунед.

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

(Ҷадвали зеринро пур кунед)

Р/т	Алломаҳои бузург	Ҷой ва соли таваллудаш	Ҷойҳои эҷодкардааш	Асарҳои машҳури меросмондааш	Сол ва ҷойи вафоташ	Солҳои бузургдошти таваллудаш
1.	Ал-Хоразмӣ					
2.	Аҳмад ал Фарғонӣ					
3.	Берунӣ					
4.	Ибни Сино					

§ 25. МИРЗО УЛУҒБЕК ВА АКАДЕМИЯИ ОН

Солҳои ҷавонии Мирзо Улуғбек. Асрҳои XIV–XV дар таърихи инкишофи илм ва маданияти Ватанамон асри тиллоӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин давр чунин алломаҳои бузургамон эҷод кардаанд, ки онҳо илму фан ва маданиятро боз ҳам боло бурдаанд.

Мирзо Улуғбек.

Ин болоравӣ ба пешрафти илму маданияти Европа низ таъсири бузург расонидааст.

Ин ҳодиса натиҷаи эътибор ва ҳомигии аҷдоди бузургамон Амир Темур ва набераи он Мирзо Улуғбек ба ривоҷи илму фан ва маданият аст.

Падари Мирзо Улуғбек писари ҷаҳоруи Амир Темур Шохрух Мирзо буд. Улуғбек соли 1394 таваллуд шудааст. Амир Темур ин хабарро шунида, ба наберааш Муҳаммад Тарағай ном гузоштааст. Мунаҷҷимон дар оянда олим ва под-

шоҳи бузург шудани онро башорат доданд.

Аз ин рӯ Амир Темур набераи баландиқболашро Улуғбек ҳам номидааст. Алломаҳои бузурги он давр математик ва астрономи машҳур Мавлоно Аҳмад ва Қозизода Румӣ ба ӯ устоди кардаанд. Ин омили бузурги дар оянда чун астроном ва математики бузург шудани Улуғбек гаштааст.

Алломаи бузург Улуғбек. Ӯ алломаест, ки дар соҳаҳои зиёди илм машғул шудааст. Оиди онҳо чандин асарҳо навиштааст. Аммо дар соҳаи илм ӯ чун олими бузурги астроном машҳур гардидааст. Улуғбек бо мақсади мушоҳида бурдани ҷисмҳои осмонӣ расадхона созондааст.

Расадхонаи Улуғбек.

Бо ёрии асбобе, ки дар дохили расадхона гузошта шуда буд, ҳолати Офтоб, сайёраҳои Моҳ ва ситораҳо омӯхта мешуд. Дар натиҷаи мушоҳидаҳо дар ин расадхона «Зиҷи Улуғбек» ном асари дар дунё машҳури худро навиштааст. Дар ин асар ҷой ва ҳолати 1018 ситора шарҳ дода шудааст.

Улуғбек оид ба фанни таърих «Таърихи ҷаҳон улус» ном китобе ҳам навиштааст.

Академияи Улуғбек. Улуғбек бо барпо намудани мадраса ва расадхона дар Самарқанд бо номи «Академияи Улуғбек» дохил шудааст. Ин ду юмин академияе мебошад, ки дар кишвари мо баъди академияи Маъмуни Хоразм бо гузаштани ҷаҳон аср ташкил ёфтааст.

Инро хонед!

Улуғбеки машҳуре, ки ба ҷои Амир Темур дар тахт нишаст, дар Самарқанд... ба академия асос гузошт.

Волтер, олими дар асри XVIII зиндагӣ ва эҷодкардаи Франция.

Улуғбек аксари олимони боистеъдоди он даврро дар академия чамъ намуд. Барои фаъолияти онҳо тамоми шароитро муҳайё намуд. Устои Улуғбек Қозизода Румӣ, Ғиёсиддин Чамшеди Кошӣ ва шогирдаш Али Қушчӣ олимони машҳури ин академия буданд.

Инро бодикқат хонед!

«Улуғбек бо саҳми беназираш дар инкишофи илму фан алломаест, ки дар вақти ҳаёт буданаш барои худ ҳайкал гузошта рафтааст».

Б. Аҳмедов, олими таърихшиноси ўзбек.

Худатонро санҷед

♦ ба Улуғбек устои кардаанд.

♦ Аз Улуғбек оид ба таърих асаре бо номи... мондааст.

Улуғбек ҳомии илму фан. Улуғбек фақат бо корҳои давлат ва эҷод машғул нашуда, дар айни вақт барои равнақи илм ҳомигӣ ҳам кардааст.

Дар шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд ва Ғиждувон барпо кардани 3-то мадраса мисоли рӯшани он аст. Дар мадрасаи Самарқанд маърузаҳои асосиро Қозизода Румӣ, Улуғбек, Кошӣ ва Али Қушчӣ меҳонд. Дар табақаҳои дари мадрасасоҳе, ки Улуғбек дар Бухоро созонда буд, «Аз бар намудани дониш барои ҳар як мусулмони мард ва зан фарз аст» сабт шуда буд. Улуғбек ба ин мадраса ташриф овардааст. Ҳангоми ташриф ба донишҷӯён инъомҳо додааст.

Чашн гирифта шудани бузургдошти Улуғбек. Соли 1994 дар кишварамон ва дар миқёси дунё 600-солагии таваллуди Мирзо Улуғбек васеъ чашн гирифта шуд. Дар тантанаҳо, ки дар Самарқанд баргузор шуд, Президенти Ўзбекистон Исмоил Каримов иштирок ва суҳанронӣ намуд.

Президентамон дар нутқаш Улуғбекро «Ситораи дурахшони Шарқ» номид.

Соли 2009 аз тарафи Созмони Милали Муттаҳид ба шарафи Улуғбек эълон шудани «Соли астрономияи байналхалқӣ» боз як эътирофи хизматҳои бузурги Улуғбек гардид.

Бодикқат хонед!

Дар китоби «Селенография», ки соли 1647 аз тарафи астрономи машҳур Ян Гевелий чоп шудааст, аз кратерҳои Моҳ дутояш бо номи ҳамватанони бузургамон Аҳмад Фарғонӣ ва Мирзо Улуғбек гузошта шудааст.

Худатонро санҷед

- ♦ Академияи нахустине, ки дар Ватанамон ташкил шудааст —
- ♦ Дуюмин академияе, ки дар Ватанамон ташкил шудааст —

Савол ва супоришҳо

1. Оид ба солҳои ҷавонии Мирзо Улуғбек чиҳоро доништа гирифтед?
2. Номҳои асарҳои машҳури Мирзо Улуғбекро номбар кунед.
3. Фаъолияти академияи Улуғбек ва академияи Маъмуни Хоразмро қиёс кунед. Чиҳатҳои монандӣ ва фарқи онро аниқ кунед.
4. Ҳомии илму фан будани Улуғбекро бо далелҳо асоснок кунед.
5. Оид ба ҷашн гирифта шудани 600-солагии Улуғбек дар диёрамон ва дар миқёси дунё чиҳоро доништа гирифтед?

§ 26. ОБОДИИ КИШВАР, АДАБИЁТ ВА САНЪАТ

Обод намудани шаҳрҳо ва меъморӣ. Амир Темур ба обод намудани мамлакат, хусусан пойтахт — Самарқанд эътибори махсус медиҳад ва қарор мекунад, ки онро ба яке аз шаҳрҳои зебои дунё табдил медиҳад.

Ӯ қорҳои азими бунёдкориро аз барқарор кардани деворҳои мудофиавии Самарқанд сар кард. Акнун ба шаҳр аз шаш дарвозаи ба он деворҳо гузошташуда дохил мешуданд. Ба шаҳри Самарқанд аз дарёи Зарафшон об оварда шуд.

Намунаи аҷоибии меъмории даври Темуриҳо қароргоҳи Амир Темур-Кўксарой ба ҳусни шаҳр ҳусн баҳшида буд. Ӯ бо номи худ масҷиди ҷомеъ ҳам созонд. Вай иншооти бузурги меъморӣ ва масҷиди калони он замон буд.

Амир Темур дар айни замон бо номи ҳамсараш Бибихонум (Сароймулкхонум) масҷиди ҷомеъ ҳам созондааст.

Амир Темур соли 1403 барои набераи хурдсоли вафоткардааш Муҳаммад Султон мақбара ҳам созонд.

Мақбараи Гўри Амир.

Соли 1405 вақте худи Амир Темур вафот кард, он ҷо дафн карда мешавад ва мақбара номи «Гўри Амир»-ро мегирад. Ин мақбара яке аз иншооти машҳури меъмории дунё аст.

Он ба хилхонаи сулолави Темуриҳо табдил ёфт. Баъдтар дар ин мақбара сағонаҳои писарони Амир Темур-Умар Шайх, Мироншоҳ ва Шоҳрух, наберааш Мирзо Улуғбек ва пири Амир Темур Сайид Барака ҳам гузошта шуданд. Ҷилои ороиши гумбази мақбара ҳар бинандаро ба ҳайрат меорад.

Амир Темур дар атрофи пойтахт — Самарқанд беш аз даҳ боғи аз якдигар зебо барпо кард. Яке аз боғҳои машҳури он «Боғи дилкушо» буд.

Соли 1404 сафири Испания Клавихо ба Самарқанд омада буд. Ӯ дар ёддоштҳои оиди дар ин боғ мавҷуд будани ғавворай пуроб, даврозаи боғ хеле васеъ буданаш ва бо тилло, дигар сангҳои қимматбаҳо зиннат ёфтааш, инчунин болои тахти равон шаш то фил гузошта шуданаш навиштааст. Хулласи калом, шаҳри Самарқанд дар замони Амир Темур шўҳрати дostonӣ пайдо кардааст.

Бодикқат хонед!

«Самарқанд ғавворай мероси маънавии Амир Темур аст. Самарқанд дурдонаи меъмории ҷаҳон мебошад».

Ислом Каримов

Худатонро санҷед

♦ Гўри Амир — ин,

Амир Темур дар дигар шаҳрҳои Мовароуннаҳр, аз ҷумла дар Шаҳрисабз низ обидаҳои беназири меъмории бунёд кардааст. Мақбараи болои қабри падараш ва писараш Ҷаҳонгир яке аз онҳост.

Мақбарае, ки дар шаҳри Туркистон ба мутафаккири бузург Аҳмади Яссавӣ, маҷмӯаи меъмории Зангиота дар вилояти Тошканд ҳам намунаи баланди санъати меъмории ба ҳисоб меравад.

Алишери Навоӣ (1441–1501). Шоири бузурги мутафаккири халқи ўзбек, арбоби давлатӣ, ҳомии илму маданият, асосгузори забони адабии ўзбек Алишери Навоӣ 9-уми феввали соли 1441 дар Ҳирот таваллуд шудааст.

Падараш Ғиёсиддин Баҳодур дар хизмати Темуриён шудааст. Аз ин сабаб бо Ҳусайн Бойқароӣ темуризода, ки баъдтар ҳоким мешавад, як ҷо тарбия гирифтааст. Алишери Навоӣ дар чаҳорсолагии ба мактаб рафта, илмомӯзии мекунад. Шеърҳои турки ва форсиро аз ёд кардааст. Дар синни 10–12-солагии ба шеър гуфтан сар кардааст. Ихлоси ӯ ба шеър ва истеъдоди вай ҳатто шоири машҳури он давр Лутфино ба ҳайрат овард. Алишер Навоӣ дар 15-солагии чун шоир дар кишвар машҳур шуд. Шеърҳои туркиашро (ўзбеки) бо таҳаллуси «Навоӣ», форсиашро бо таҳаллуси «Фонӣ» навиштааст. Бори аввал китоб панҷгона — шоҳасари худ «Ҳамса»-ро ба турки навишт.

Ин асар шўҳрати адабиёти ўзбекро ба дунё паҳн кард. Вай ба яке аз дурдонаҳои адабиёти ҷаҳон табдил ёфт. Ғайр аз ин, шеърҳои ўзбекиашро ҷамъ оварда иборат аз чаҳор қисм девони «Ҳазоин-ул-маоний»-ро тартиб дод. Баъдтар шеърҳои форсиашро ба «Девони Фонӣ» дохил кард. Яъне ҳамин тавр ба инкишофи шеърӣ форсӣ низ саҳми муносиб гузошт.

Алишери Навоӣ.

Инро бодикҷат хонед!

«Дар дунё ягон инсоне, ки ба турки ва форсӣ ҳарф мезанад, нест, ки ӯ Навоиро надонад, Навоиро дўст надорад, ба Навоӣ бо садоқат ва эътиқод нигоҳ накунад».

Ислом Каримов

Худатонро санҷед

- ◆ Соли 1441-
- ◆ «Навой»-
- ◆ «Фонӣ»-

Камолиддин Беҳзод (1455—1536). Рассоми бузурги даври худ Камолиддин Беҳзод ҳамзамони Алишери Навоӣ буд. Вай бо муруввати Алишери Навоӣ чун рассоми миниатюраҷии бузург ба камол расид.

Беҳзоди дорои қобилияти нодир ба китобхонаи давлатии Ҳусайн Бойқаро раҳбар таъин шуд. Ин китобхона дар он замон ба академияи бадеӣ табдил ёфта буд. Ба академия минбаъд номи «Академияи Беҳзод»-ро доданд.

Беҳзод ба асари «Зафарнома»-и Шарофиддин Алиӣ Яздӣ, «Саломон ва Абсол»-и Ҷомӣ, «Бӯстон»-и Саъдӣ, «Темурнома»-и Ҳотифӣ, инчунин ба китобҳои Алишери Навоӣ миниатюраҳои аҷоиб кашидааст. Миниатюраҳое офарид, ки дар он маҷлисҳои Султон Ҳусайн Бойқаро тасвир шудаанд.

Суратҳои Султон Ҳусайн, Алишер Навоӣ, Шайбониҳон ва дигар арбобҳои давлатӣ ва зотҳои шарифро кашидааст. Асарҳои Камолиддин Беҳзод ихлосмандони зебоиро ҳанӯз ҳам ба ҳайрат меоварад.

Дар солҳои истиқлол барои абадӣ намудани номи Беҳзод корҳои бузург амалӣ шуданд. Масалан, ба Донишқадаи рассомӣ ва дизайни миллии Тошканд номи Камолиддин Беҳзод дода шуд.

Соли 2000-ум таҳти сарпарастии ЮНЕСКО 545-солагии Беҳзод дар мамлакатамон ҷашн гирифта шуд.

Худатонро санҷед

- ◆ Беҳзод асосан бо... санъати тасвири машғул шудааст.

Маъноӣ истилоҳро доништа гиред

Миниатюра — асари санъати тасвирии хурдҳаҷми хеле нафис офаридашуда.

Сағона — яке аз намуди ёдгории болои қабр гузошташуда.

Хилхона — ҷоест, ки марҳумҳои мансуб ба як сулола дафн карда мешаванд.

Ҳирот — шаҳрест дар ҳудуди Афғонистони ҳозира.

Савол ва супоришҳо

1. Амир Темур барои обод кардани пойтахти мамлакат-Самарқанд кадом корхоро ба амал баровард?
2. Амир Темур кадом обидаҳои меъмориро бунёд карда буд?
3. Алишери Навоӣ дар адабиёти ўзбек чӣ нақше дорад?
4. Оид ба шахсияти Алишери Навоӣ ва асарҳои вай нақл кунед.
5. Оид ба эҷодиёти Камолиддин Беҳзод чӣхоро доништа гирифтед?

§ 27. КАШФИЁТҲОИ ИЛМУ ФАН ДАР ЕВРОПА

Николай Коперник. Аз асри XVI сар карда дар Европа низ илму фан ба инкишоф оғоз намуд.

Хусусан оид ба илмҳои табиатшиносии кашфиётҳои бузург ба амал омаданд. Ин кашфиётҳо бо номи Николай Коперники полшағӣ ва олимони италяний Ҷордано Бруно ва Галилео Галилей вобаста аст. Олими астрономи полшағӣ Николай Коперник он қоида ва тасаввуроте, ки дар бораи илми астрономия то замони вай мавҷуд, нодуруст буданахро исбот карда дод. То Коперник дар астрономия чӣ хел қоида вучуд дошт?

Николай Коперник.

Дар асри дуҷуми миллод олими юнонӣ Птоломей Замин маркази олам аст, гуфта фарзияро ба илм дохил карда буд. Мувофиқи ин қоида Офтоб, Моҳ ва ситораҳо дар атрофи Замин давр мезанданд. Хато будани фикри Птоломейро аввалин шуда Николай Коперник исбот намуд. Вай дар натиҷаи мушоҳидаҳои 30-сола қоидаи Птоломейро рад кард.

Коперник исбот кард, ки Замин дар як шабонарӯз дар атрофи меҳвараш як маротиба, дар атрофи Офтоб соле як маротиба давр мезанад. Яъне на Офтоб дар атрофи Замин, балки Замин дар атрофи Офтоб давр мезанад. Маркази олам на Замин, балки Офтоб аст. Ин ҳақиқат дар илм кашфиёти бузург буд.

Дар ёд доред!

Николай Коперник Офтоб маркази олам буданахро исбот карда дод.

Харитаи Коперник.

Чордано Бруно.

Галилео Галилей.

Ин кашфиёт дар айни вақт ба ақидаҳои динӣ низ зарба расонд. Коперник дар китобаш «Оид ба даврзании ҷисмҳои осмонӣ» мазмуни кашфиётҳои худро баён намуд. Ин китоб дарҳол машҳур шуда рафт. Аммо китоб қаҳри рӯҳониёнро овард ва он манъ карда шуд.

Чордано Бруно. Олими италяни Чордано Бруно ҳанӯз дар овони ҷавонӣ ба астрономия завқи беандоза дошт. Асарҳои олимони соҳаро пухта хонд. Қоидаи Николай Коперникро тарафдорӣ кард. Бино ба фикри ӯ олам ҳад надорад. Олам аз ситораҳои бешумор иборат аст. Яке аз онҳо Офтоб буда, аз Замин хеле дур ҷойгир аст. Чордано Бруно барои ин фикраш аз тарафи рӯҳониён ба зиндон партофта шуд. Аммо азоби зиндон ҳам фикри ӯро дигар накард. Рӯҳониён, ки душмани Бруно буданд, соли 1600 ӯро ба гулхан партофта, куштанд.

Галилео Галилей. Дигар олими италяни Галилей аввалин шуда дурустии тасаввурти Николай Коперник ва Чордано Бруноро дар натиҷаи мушоҳидаҳои ҷисмҳои осмонӣ ба воситаи телескопи худаш сохтагӣ исбот намуд. Барои ин кораш рӯҳониён соли 1633 ӯро таъқиб карданд. Ӯро бо куштан тарсонда, гирифтори азобу уқубатҳо намуданд. Дар натиҷа Галилей маҷбур шуда, аз фикри худ даст кашид.

Аммо вай қалбан тарафдори таълимоти Коперник монд.

Худатонро санҷед

- ♦ Аз Николай Коперник китобе бо номи... .. мерос мондааст.

Маънои истилоҳро доништа гиред

Телескоп — асбобе, ки барои мушоҳидаҳо, ба сурат гирифтани ва омӯхтани ҷисмҳои осмонӣ истифода мешавад.

Савол ва супоришҳо

1. Олимони Европа барои инкишофи илми астрономия чӣ гуна ҳисса гузоштанд?
2. Чаро рӯҳониён олимони астрономро зери таъқиб гирифтанд?

Телескоп.

§ 28. МАЪРИФАТПАРВАРОНИ ТУРКИСТОН

Оид ба маърифат ва маърифатпарварӣ. Маърифат кўшишу ҳаракат барои боло бурдани дониш ва шуури инсонҳо ба воситаи таълиму тарбия мебошад. Онҳое, ки фаъолиятшонро ба ин кор бахшидаанд, маърифатпарвар номида мешаванд. Ҳаракати маърифатпарварӣ дар кишвари мо дар охири асри XIX-ибтидои асри XX ба вучуд омад ва он бо номи ҳаракати ҷадидӣ шўҳрат ёфт. Намояндагони ҳаракати ҷадидӣ ҷадидон ном гирифтанд. Ҷадидонро аз тараққиёт ақиб мондани кишварамон Туркистон, ки мустамликаи Россияи подшоҳӣ шуда буд, хеле ба ташвиш мононда буд. Онҳо мехостанд, ки Ватанамон озод ва обод бошад.

Дар ёд доред!

Ҷадид (араби — нав), тарафдори навигарӣ, мубориз барои навигарӣ.

Ҷадидон нағз медонистанд, ки барои он, ки Туркистон дар қатори кишварҳои тараққикарда бошад, пеш аз ҳама он бо зиёд будани инсонҳои донишҳои замонавиро омӯхта вобастааст. Аммо ин вазифаро бо мактабхона ва мадрасаҳои мавҷуда ҳал кардан мумкин набуд. Аз ин сабаб онҳо дар навбати аввал пеши худ мақсад гузоштанд, ки тартиботи кўҳна ва услубҳои таҳсилеро, ки дар мактабҳо ҳукм меронданд, нав кунанд. Дар мактабҳои кўҳна

асосан донишҳои динӣ дарс дода мешуд. Илмҳои табиатшиносииро (физика, астрономия, кимё, биология, тиббиёти давр ва монанди инҳо) қариб намеомӯзониданд. Ба ҷавонон ин илмҳоро наомӯзонид, ба равнақи кишвар муяссар шудан мумкин набуд.

Ба ҳаракати ҷадидӣ рӯшанфикрони тараққиҳоҳи диёр раҳбарӣ карданд. Онҳо корро аз ташкили мактабҳои усули нав (усули ҷадид) сар карданд. Дар ин мактабҳо баробари таълими динӣ фанҳои табиатшиносӣ низ омӯзонида мешуд. Ҷадидон бачаҳои боистеъдодро барои таҳсил ба хориҷа мефиристоданд.

Барои дигар кардани шуури халқи ба ақибмондагӣ одаткарда рӯзнома ва маҷаллаҳо кушоданд. Театрҳо ташкил карданд, асарҳо ба сахна гузоштанд, ки одамонро ба мулоҳиза водор менамуд.

Маҳмудхўҷа Беҳбудӣ, Абдулло Авлонӣ, Мунавварқорӣ Абдурашидхонов ва дигарон намоёндагони бузурги ҳаракати ҷадидии Туркистон буданд.

Маҳмудхўҷа Беҳбудӣ.

Маҳмудхўҷа Беҳбудӣ. Асосгузори ҳаракати ҷадидии Туркистон Беҳбудӣ соли 1875 дар Самарқанд таваллуд ёфтааст. Ӯ илмҳои динию дунёвии даврашро пухта аз бар карда буд. Вай дар яке аз деҳаҳои назди шаҳри Самарқанд мактаби усули ҷадид кушод, ки дар он дастовардҳои илму фанни дунё омӯзонида мешуд.

Барои ин мактаб чандин китобҳои дарсӣ навишт. «Китоби баровардани савод», «Чуғрофияи умумии мухтасар», «Муқаддимаи чуғрофияи аҳоли» ва «Таърихи ислом» аз ҷумлаи онҳо буданд.

Беҳбудӣ дар тарбияи насли наврас муҳим будани театрро ҳам хуб дарк карда буд. Аз ин боис асари сахна ҳам навишт. Асари сахнавии ӯ — «Падаркуш» ба зудӣ шўҳрат пайдо намуд. Дар ин асар оид ба писари беилм ва ҷоҳиле, ки ба қотили падараш табдил меёбад, ҳикоя мешавад. Беҳбудӣ зери номи «Самарқанд» рӯзнома ва бо номи «Оина» маҷалла ҳам нашр кард. Ба воситаи онҳо ҷавононро ба ватанпарварӣ, аз бар кардани комёбиҳои илму фанни ҷаҳон даъват мекард.

Дар ёд доред!

«Халқе, ки аз илму фанни замона бебаҳра мондааст, поймоли дигарон хоҳад шуд».

Беҳбудӣ

Беҳбудӣ аз ҷавонон даъват мекард, ки дар роҳи пешравиي Ватан якчанд забонҳои хориҷиро аз бар намоянд.

Абдулло Авлонӣ. Маърифатпарвари намоён, шоир, журналист, арбоби давлатии замонаш Авлонӣ соли 1878 дар шаҳри Тошканд таваллуд шудааст. Дар мактаб ва мадраса таҳсил гирифтааст. Ў забонҳои араби, форсӣ ва русиро нағз медонист. Аҳамияти мактаби усули навро хуб медонист ва чунин мактабро дар Тошканд кушода буд. Худаш аз забони модарӣ ва адабиёт дарс медод. Барои донишомӯзон «Муаллими аввал», «Муаллими сонӣ», «Гулистони туркӣ ё худ ахлоқ» (Китобҳои хониш) барин китобҳои дарсӣ таҳия кард. Авлонӣ гуруҳи театрии «Тӯрон»-ро ташкил намуд. Чандин асарҳои сахнавиро, аз ҷумла «Падаркуш»-и Беҳбудиро ба сахна гузошт.

Мунавварқорӣ Абдурашидхонов. Мунавварқорӣ Абдурашидхонов соли 1878 дар Тошканд, дар оилаи рӯшанфикр таваллуд ёфт. Соли 1901 дар Тошканд нахустин мактаби усули навро ташкил кард. Барои мактаби усули нав «Усули овоз бароварда хондан», «Китоби хониш», «Кураи замин» (Ҷуғрофия) барин китобҳои дарсӣ навишт. Ў оғишта-оғишта ба пешвои ҳаракати ҷадидони Туркистон табдил ёфт.

Вай ақибмондагиро сиёҳ намуда, ҷавонро ба омӯхтани илмҳои Европа даъват кардааст. Аз ҳолати мустамликавии Туркис-

Абдулло Авлонӣ.

**Мунавварқорӣ
Абдурашидхонов.**

тон сахт андӯҳ меҳӯрд. Ин ҳол ба мустамликадорон маъқул набуд. Аз ин сабаб нисбати ӯ ҳар гуна бӯхтонҳо паҳн карда, ниҳоят соли 1931 парронданд.

Ному хотираи муборизони роҳи озодӣ абадист. Номи ононе, ки дар роҳи озодии Ватан ҳалок шудаанд, ҳеҷ гоҳ намемирад. Вақте Ўзбекистон мустақил гардид, номҳои мубораки онҳо зинда карда шуд. Ба ин қор шахсан Сарварамон Ислон Каримов раҳнамой қард. Бо ташаббуси ӯ соли 2000 дар Тошқанд маҷмӯаи ёдгории «Шаҳидлар хотираси» барпо қарда шуд. Соли 2002 дар таркиби ҳамин маҷмӯа музейи «Хотираи қурбонии қатағон» қушода шуд. Ҳамин тавр, хотираи қурбонии роҳи озодӣ абадӣ гардонида шуд.

Худатонро санҷед

- ◆ Қадиди — ин... .
- ◆ Қадидон барои... мубориза бурдаанд.

Маънои истилоҳро доништа гиред

Зиёӣ (рӯшанфир) — оне, ки маърифат, илмо паҳн мекунад.

Мустамлика — кишваре, ки аз тарафи давлати ғузр забот шудааст.

Қатағон — таъқиб қардан ва қисмонан нест қардани шахсони озод-фир.

Савол ва супоришҳо

1. Сабабҳои дар Туркистон ба вуҷуд омадани ҳаракати маърифатпарвариро қайд намоед.
2. Қадидон дар назди худ чӣ хел мақсадҳо ғузошта буданд?
3. Чаро қадидон қори худро аз ташиқили мактабҳои усули нав (усули қадид) сар қарданд?
4. Оид ба ҳаёт ва фаолияти Беҳбудӣ чиҳоро доништа гирифтаед?
5. Авлонӣ қадом қитобҳои дарсиро офаридааст?
6. Оид ба ҳаёт ва фаолияти Мунавварқори Абдурашидхонов нақл қунед.

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

Маърифатпарварони Туркистон (қадидон)

(Қадвалро нур қунед)

Р/т	Маърифатпарварони Туркистон	Қай ва дар қуҷо таваллуд шудааст	Мақсад-ҳояш	Қай ва дар қуҷо мақтаби нав ташиқил қардааст	Қитоби дарси навиштааш	Асарҳои саҳнавиаш
1.	Беҳбудӣ					
2.	Авлонӣ					
3.	Мунавварқори					

§ 29. ҶАСОРАТИ ТОМИРИС ВА ШЕРАК

 Ба Осиёи Миёна зада даромадани ҳахоманишиҳо. Дар миёнаҳои асри VI пеш аз милод сулолаи ҳахоманишиҳо, ки подшоҳони Эрон ба он асос гузшта буданд, забт кардани диёрамон Тўронро дар назди худ мақсад карда гузоштанд.

Намояндаи ин сулола шоҳи Эрон Куруши II барои амали намудани он мақсад қарор кард, ки сарзамини массагетҳоро аввал забт намояд.

Дар арафаи ҳамлаи Куруши II мулки массагетҳоро маликаи Томирис идора мекард. Оид ба ин маликаи оқила ва ҷасур бисёр ҳикоя ва ривоятҳо ҳастанд. Яке аз онҳо дар китоби «Таърих»-и Ҳеродот оварда шудааст.

Куруши II бо лашкараш.

Томирис.

Куруши II-и забтгар барои истилои массагет-ҳо соли 530-юми пеш аз милод аз дарёи Аму мегузарад. Пеш аз ҷанги ҳалқунанда Куруши II бо роҳи ҳила писари Томирис Спарганисро ба асирий мегирад.

Куруши II ба Спарганис гуфт:

— Ба модарат гӯй: ба ман ба шавҳар барояд. Баъд аз он шумоёнро озод мекунам.

Спарганис аз ӯ илтимос кард, ки дастонашро кушояд. Баъди гирифтани кишани даст ҷавонмарди бономус ханҷари посбонро кашида гирифта ба тани худ зад. Форсҳо ба ҳайрат афтода Спарганисро бо эҳтиром дафн намуданд. Томирис аз шунидани ин хабар саҳт ғамгин мешавад ва ба Куруши II чунин номаро мефиристад: «Эй Куруши хунхӯр! Аз худ марав, лашкарам ва писарамро на дар ҷанги рӯ ба рӯ, балки бо роҳи ҳила асир намуди. Бо ҳубӣ онҳоро баргардонда, ба кишварат баргард! Вагарна бо номи худоям қасам меҳӯрам, ки туро ба хуни худат сер мекунам».

Куруши II ба гапи ӯ гӯш накард. Томирис тамоми лашкарашро ҷамъ карда, ба болои Куруши II юриш мекунад. Байни ду тараф ҷанги саҳт рӯй медиҳад. Дар ин ҷанг - Куруши II ҳам ҳалок мешавад. Яке аз ҷавонони массагетҳо сари буридаи Куруши II-ро зери пойи Томирис оварда мебартояд. Малика фармон медиҳад, ки сари Куруши II-ро ба меши пур аз хун андозанд ва бо овози баланд меғӯяд, ки

Томирис ба ҷанг раҳсипор аст.

«Писарамро куштӣ, хуни ҳамватанонамро хӯрдани будӣ. Дар зиндагиат ба хуни инсон сер нашудӣ. Инак, акнун то сер шуданат хунро нӯш, хунхӯр!».

Чанги байни массагетҳо ва шоҳи Эрон Куруши II дар забони мардум достон шудааст. «То ҷое, ки ман медонам, дар байни ҷангҳо ин хел ҷангро касе надидааст» — навиштааст Ҳеродот дар хотимаи ҳикояи худ.

Худатонро санҷед

♦ Куруши II -

♦ Томирис -

Ҷасорати Шерак. Гарчанде Куруши II ба ҳалокат дучор омад, ҳахоманишиҳо аз нияти истило кардани Тўрон даст накашиданд. Намояндаи дигари ин сулола Дорои I соли 519 пеш аз милод акнун барои истилои ҳудудҳои зисти сакҳо лашкар кашид.

Сакҳо ба муқобили душман саҳт муқовимат нишон медиҳанд. Инро дар мисоли ҷасорати ҷавонмарди Тўрон аз қабилаи сакҳо-Шерак ҳам дидан мумкин.

Ӯ назди шоҳи Эрон Дорои I рафта мегӯяд, ки аз ҳамватанонаш аламзада аст, барои қасд гирифтани ба эронӣҳо ёрдам медиҳад, онҳоро ба ҷойи ҷанговарони сак бо роҳи наздик бурданаш мумкин.

Дорои I ба Шераки гўшу биниаш бурида бовар мекунад. Чунки ватанпарвар Шерак гўшу бинии худро махсус бурида буд.

Шерак онҳоро ба самти маркази биёбон ҳамроҳӣ мекунад. Аммо онҳо вақти зиёд роҳ рафтанд, вале аз манзил дарак набуд. Дар ин байн захираи озуқои лашкари душман тамоми мешавад. Форсҳо дарғазаб шуда, фиреб хўрданашонро мефаҳманд.

Шерак ба онҳо мегӯяд:

— Ман танҳо худам лашкари Дорои I-ро ба ҳалокат рӯ ба рӯ кардам. Ҳамва-

Дорои I.

Шерак душманро фиреб дод.

танонамро аз марг ва торочгарӣ наҷот додам. Лашкари душман ба ҳалокат маҳкум аст.

Чавонмарди Тўрон Шерак дар дасти душман ҳалок мешавад. Аммо халқашро, Ватанашро аз истилогарон ҳимоя кард. Лашкари Доро дар саҳро монда, ба ҳалокат дучор мешавад. Аммо ҳахоманишиҳо пас аз ин мағлубият ҳам аз нияти истило кардани Тўрон нагаштанд.

Душман аз нигоҳи ҳарбӣ пурзӯр буд. Ниҳоят подшоҳии Форс кишварамонро тобеъ кард ва ҳар сол ба миқдори зиёд бочу товон мегирифт.

Худатонро санҷед:

- ◆ Дорои I-
- ◆ Шерак-

Мазмуни истилоҳҳоро доништа гиред

Ҳахоманишиҳо — сулолае, ки дар солҳои 558—330-юми пеш аз милод дар Эрони қадим ҳукмронӣ кардааст.

Товон — андоз.

Савол ва супоришҳо

1. Ҳахоманишиҳо кӣ буданд ва онҳо кай ба Тўрон зада даромаданд?
2. Оид ба ҷасорати Томирис чӣҳоро доништа гирифтед?
3. Оид ба ҷасорати Шерак нақл кунед.

§ 30. ҚАҲРАМОНИИ СПИТАМЕН

Юриши Искандари Мақдунӣ ба Осиёи Миёна. Дар миёнаҳои асри IV-уми пеш аз милод дар Европа давлати Македония ташкил ёфт.

Подшоҳи он Филиппи II барои бурдани ҷангҳои истилогарона лашкар ҷамъ мекард.

Аммо ногаҳон вафот мекунад. Тахтро писари 20-солаи ӯ Искандар (Александр) мегирад (солҳои 356—323-юми пеш аз милод). Ӯ бисёр мамлакатҳоро забт мекунад. Чун дигар истилогарон эътибори Искандарро ҳам сарвати бепоёни кишварамон ба худ ҷалб кард. Аз ин боис ӯ барои истилои Ватанамон ҳаракат мекард.

Ў соли 329-уми пеш аз милод аввал Бохтарро забт намуд. Сипас ба Суғд юриш сар кард ва шаҳри Марокандаро (Самарқанди ҳозира) ишғол намуда, онро бераҳмона тороч кард.

Искандар Марокандаро ба қароргоҳи худ табдил дода, юришро ба самти Сирдарё давом дод.

Худатонро санҷед:

- ◆ Искандари Македониягӣ (Мақдунӣ) —
- ◆ Дар соли 329-уми пеш аз милод —

Искандари Мақдунӣ.

Қаҳрамони Спитамен. Истилогарон кишвари моро ҳеҷ гоҳ ба осонӣ забт накардаанд. Чавонмардони Тўрон ин дафъа ҳам дар роҳи озодии Ватан қаҳрамонона мубориза бурдаанд. Ин ҳаракати озодихоҳӣ се сол давом кард. Ба он лашкаркаши моҳири суғдӣ Спитамен раҳбарӣ мекард.

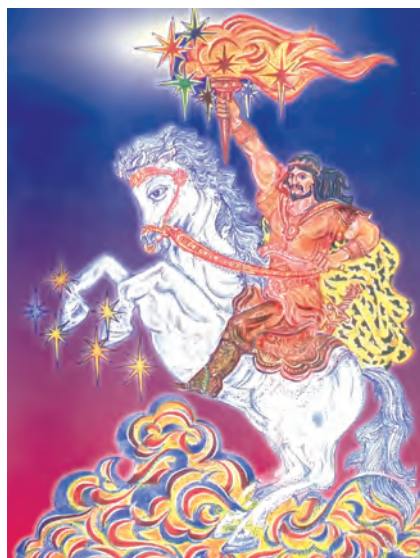
Суғдиён суруди зеринро бо овози баланд мехонданд:

*Суғди зебо, бош хуррам,
Мо туро фарзанд ҳастем.
Садқаву парвонаи ту,
Мўнису пайванд ҳастем.*

(Тарҷумаи Паймон)

Шўришгарон таҳти сарвари Спитамен пеш аз ҳама лашкари Искандарро, ки дар шаҳри Мароканда монда буд, торумор намуданд ва шаҳрро ишғол карданд.

Инро шунида Искандар барои пахши шўриши Спитамен лашкари қариб

Спитамен.

аз чаҳор ҳазор нафарро фиристонд. Аммо Спитамен онҳоро низ мағлуб кард.

Акнун Искандар бо лашкари калонаш омада Марокандаро зери шиканча мегирад. Дар яке аз ҷангҳои саҳт Искандар ҳатто ярадор мешавад. Аммо лашкари таҷрибаноки Искандар дар ин ҷанг ғолиб меояд.

Спитамен маҷбур шуд ақибнишинӣ кунад. Дар ҷараёни ҷанги истилогарона Искандар фаҳмид, ки Ватани моро бо осонӣ забт кардан мумкин нест.

Вай ба Спитамен таклиф мекунад, агар шӯришро бас намояд, ҳокимии Суғдро ба ӯ месупурад.

Аммо Спитамен аз хиёнат ба Ватан дида, маргро афзал донист ва ҷавоби рад дод.

Акнун Искандар роҳи ҳиларо пеш гирифт. «Спитаменро нест бояд кард» — фикр мекард Искандар. — Имкон бошад, зудтар! Пеш аз он, ки тамоми Осиёро ба по нахезонад, нобуд бояд кард. Аммо чӣ хел? Охир ин «паланги маст»-ро ҳазорон лашкар таъқиб намуда, нобуд накард. Қувва кор надод-ми, пас ҳиларо бояд кор фармуд. Наход дар байни лашкари «паланг» як то шағол набошад.?!»

Ҳамватанон Спитаменро Паланг меғуфтанд. На барои он, ки ӯ болеаш пӯсти паланг гирифта мегашт, балки барои он, ки мисли паланг ҷасур ва ҷолок буд.

Ҳамин тавр Искандар барои аз хоинони Ватан истифода бурдан қарор кард ва ба он муваффақ шуд. Ин воқеа соли 328-уми пеш аз милод рӯй дод. Искандар Спитаменро бо ёрии ҳилаву найранг мағлуб намуд. Суғдиҳо Спитаменро бо иззату иқром дафн карданд.

Гарчанде Спитамен ҳалок шуд, муборизаи зидди истилогарон боз як сол давом кард. Шӯриш гарчанде мағлуб шуд, он матонат ва ҷасорати аҷдодонамонро нишон дод.

Искандар ватанамонро ба худ тобеъ кард. Аммо ин хеле гарон афтод.

Искандар ҳангоми тайёри ба ҷанги нав гирифтори бемории безгак шуда, дар 33-солагии вафот кард. Баъди вафоти Искандар давлати вай асос гузошта пароканда шуд.

Худатонро санҷед:

- ♦ Спитамен — буд.
- ♦ Спитамен бо роҳи ... маҳв карда шуд.

Савол ва супоришҳо

1. Давлати Македония кай ва аз тарафи кӣ барпо шудааст?
2. Искандари Мақдунӣ аз забт кардани Ватанамон чӣ гуна мақсад дошт?
3. Оид ба шӯриши таҳти сарвари Спитамен дар роҳи озодии Ватанамон чиҳоро доништа гирифтед?
4. Искандар Спитаменро бо кадом роҳ мағлуб карда буд?

§ 31. МУБОРИЗАИ ОЗОДИХОҶОНАИ ХАЛҚ БАР ЗИДДИ АРАБҲО

Сабабҳои шӯриши Муқаннаъ. Иқлими зебо ва қулай, сарвати беҳисоби Ватанамон диққату эътибори арабҳоро низ ҷалб карда буд. Аз ин боис онҳо дар асри VIII Ватанамонро истило кардани шуданд.

Ба ин юришҳои истилогарона сарлашқари таҷрибаноки арабҳо Қутайба ибни Муслим раҳбарӣ мекард. Дар арафаи саршавии юриши истилогарона дар Ватани мо давлати ягонаи тавоно набуд.

Ин барои арабҳои истилогар хеле кор дод. Сарфи назар аз он аҷдодони мо бар зидди истилогарон муборизаи беамон бурданд. Вале арабҳои дорои лашқари пурзӯр соли 715 дар кишвари мо ҳукмронии худро ҷорӣ карданд.

Дар ёд доред!

Арабҳо кишвари моро Мовароуннаҳр (он тарафи дарё) номидаанд.

Арабҳо ба мардуми Мовароуннаҳр ҷабру зулми зиёд бор карданд. Масалан, миқдори андозро аз аҳоли зиёд карданд.

Зиёда аз ин заминҳои беҳтарин ба арабҳои кӯчида омадаги дода мешуданд. Сарвати кишварамон тороч мегардид.

Дар айни замон худро аз аҳолии маҳаллие, ки дар тараққиёт пеш буданд, боло медонистанд. Онҳоро писанд намекарданд. Ин

Юриши ҳарбии Қутайба.

беадолатиҳо ва ҷабру зулми зиёд дар байни аҳоли норозигиро ба вучуд овард. Онҳо алалоқибат ба сар шудани шўриш бо раҳбарии Муқаннаъ дар соли 769 оварда расонд.

Натичаи шўриш. Номи аслии Муқаннаъ Ҳошим ибни Ҳаким буд. Вай ҳамеша ба рўяш ниқоб гирифта мегашт.

Шўришгарон барои фарқ кардан аз арабҳо либоси сафед пўшиданд. Аз ин сабаб шўриш ба таърих бо номи «шўриши сафедҷоматон» даромадааст.

Ин шўриш то соли 783-юм давом карда, истилогарони арабро ба таҳлука андохт. Онҳо барои пахши шўриш ҳамаи чораҳоро диданд.

Сарфи назар аз он шўришгарон муқобилияти саҳт нишон доданд. Аммо қувваҳо нобаробар буданд.

Ин ба арабҳо имкон дод, ки шўришгаронро паси ҳам мағлуб намоянд.

Ниҳоят арабҳо ба воҳаи Қашқадарё зада даромаданд. Дар ин ҷо такягоҳи асосии шўришгарон — қалъаи Сомро муҳосира намулда, онро ишғол карданд.

Ҳамин тавр шўриши Муқаннаъ шикаст хўрд. Муқаннаъ аз ночорӣ ба гулхани танӯри сўзон худро партофта, қаҳрамонона ҳалок шуд.

Истилогарони араб, ки лашкари доимии хуб тайёршуда доштанд, ғалаба намуданд.

Лашкар аз тарафи давлат бо ҳама чиз-ҳои зарурӣ дар вақташ таъмин мегардид.

Лашкари Муқаннаъ лашкари давлатӣ набуд. Бинобар ин лашкар тайёрии ҳарбӣ надида буд.

Гарчанде лашкари Муқаннаъ шикаст хўрд, он ба решаи истилотарони араб теша зад.

Шўриши Муқаннаъ.

Дар айни замон ин шўриш қуд-
рати халқ дар муттаҳидии ягонаи
он буданаширо исбот кард.

Худатонро санҷед

- ◆ Бар зидди арабҳо... соли... .
- ◆ «Сафедҷомагон» —

Савол ва супоришҳо

1. Ватани мо бо кадом чиҳатҳояш эътибори арабҳоро ҷалб карда буд?
2. Оид ба сабабҳои шўриши Муқаннаъ чиҳоро доништа гирифтед?
3. Шўриши Муқаннаъ чаро ба мағлубият дучор омад?
4. Аҳамияти шўриши Муқаннаъ аз чиҳо иборат аст?

Муқаннаъ.

§ 32. ЧАЛОЛИДДИН МАНГУБЕРДӢ – ҚАҲРАМОНИ МИЛЛИИ ХАЛҚАМОН

Муборизаи мардонавор бар зидди муғулҳо. Соли 1206 дар Муғулистон давлати «Улуси ягонаи муғул» ташкил ёфт. Ин давлатро лашкаркаши машҳури замонаш Темучин ташкил карда буд. Сарвари давлат Темучин унвони Чингизхонро гирифт.

Чингизхон.

Чингизхон лашкари дар он давр хеле пурқувватро ташкил намуд. Акнун ӯ ба-рои ҳукмронии дунё ҳаракат мекард. Дар муддати кӯтоҳ ҳудудҳои зиёдро забт карда, давлаташро ба давлати бузург табдил дод.

Ниҳоят сарҳади давлати ӯ ба сарҳади давлати дигари бузург-давлати Хоразмшохӣён наздик шуд.

Дар он солҳо подшоҳи давлати Хоразмшохӣён Аловуддин Муҳаммад буд. Мақсади Чингизхон давлати Хоразмшохӣёнро нобуд сохта, ҳукмдори танҳои Осиё шудан буд.

Соли 1219 Чингизхон бар зидди давлати Хоразмшохӣён ҳаракат-ҳои ҳарбиро сар кард. Аловуддин Муҳаммад дар ташкили мудофияи мамлакат ба хатоҳо роҳ дод. Ҳар як қалъаи Хоразмшохӣён бар зидди душман мардонавор меҷангиданд.

Аммо Чингизхони қудратманд паси ҳам шаҳрҳои Мовароуннаҳрро ба харо-ба табдил дода мерафт. Даре нагузашта ба пойтахти кишвар шаҳри Урганҷ ҳучум сар кард.

Урганҷиҳо таҳти раҳнамоии алломаи бузургашон Начмиддин Кубро бар зид-

**Хоразмшоҳ Султон
Аловуддин Муҳаммад.**

ди душман муқобилияти сахт нишон доданд.

Начмиддин Кубро ба мудофиачи-ён нигоҳ карда «Ё Ватан, ё марги шарафнок» гўён хитоб карда буд.

Дар ин шаҳр ҷангҳои кўчагӣ ҳафт моҳ давом кард. Дар охир мудофиачиёни шаҳр ҳоли дар даст яроқ гирифтандро надошта, ноилоҷ таслим шуданд. Дар мудофиаи Урганҷ Начмиддин Кубро мардонавор ҳалок шуд. Муғулҳои шаҳрро забткарда онро оташ заданд. Дар натиҷаи он дар шаҳри зебод, ки солҳои зиёд барпо шуда буд, ҳаёт қатъ ёфт.

Лашкаркаши ҷасур ва моҳир Ҷалолиддин Мангубердӣ (1198–1231). Аловуддин Муҳаммади ба бемории вазнин гирифтдор шуда писари калониаш Ҷалолиддин Мангубердиро вориси тахт таъин карда буд.

Аммо ин вақт тамоми имконият аз даст рафта буд. Дар чунин шароити вазнин барои кишвар бо сарвари Ҷалолиддин муборизаи зидди истилогарон сар шуд.

Соли 1221 ӯ ба қалъаи Валиён, ки онро муғулҳо дар муҳосира нигоҳ медоштанд, ҳамла оварда ғалаба кард. Ин якумин ғалабаи калон аз болои муғулҳо буд.

Чингизхон аз ин хабардор шуда, бар зидди Ҷалолиддин лашкари 45 ҳазорнафара фиристод. Ҷалолиддин дар Парвони назди Ғазна ба он рӯ ба рӯ омад ва дар ин ҷанг ғалаба кард.

**Аловуддин Муҳаммад найзаи
алмосиро ба писараш
Ҷалолиддин Мангубердӣ
медихад.**

Ҷалолиддин Мангубердӣ.

Дар ёд доред!

Дар ин ҷанге, ки дар таърих бо номи «Ҷанги Парвон» даромадааст, Ҷалолиддин бар зидди муғулҳо ҳамаи лашкарро аз асп фароварда, душманро бо камон зери тир гирифта, баъд ба усули ҳучум қардан гузаштааст.

Акнун ҳуди Чингизхон бо лашкари калонаш бар зидди Ҷалолиддин ба ҷанг даромад.

Ҷанги ҳалқунанда. Ҷанги ҳалқунандаи ду тараф дар соҳили дарёи Синд 24–26 ноябри соли 1221 рӯй дод ва дар таърих номи «Ҷанги Синд»-ро гирифтааст.

Худатонро санҷед

- ◆ Ҷалолиддин дар ҷанги Парвон... истифода бурд.
- ◆ Ҷанги Синд ... соли... рӯй дод.

Ҷалолиддин лашкари камшумор дошт. Сарфи назар аз он хориҷиҳо бо душмани пурқудрат ҷанги саҳт бурданд. Тақдири ҷангро лашкари яққачини дар камингоҳбудаи Чингизхон ҳал қард. Ҷалолиддини мағлуб бо лашкари камшуморааш ба он соҳили дарёи Синд гузашта, тарафи биёбон ҳаракат мекунад. Чингизхон душман бошад ҳам ба ҷасорати Ҷалолиддин қоиш шуда «Барои падар ҳамин хел писари ҷасур зарур. Ў аз байни ду гирдоб-оташ ва об ба озодӣ баромада тавонист» гуфта буд вай. Султон Ҷалолиддин Мангубердӣ шикаст хӯрда бошад ҳам, то соли 1231 зидди муғулҳо муборизаро давом дод. Ў зафар ҳам қард, алами мағлубиятро ҳам кашид, аммо таслим нашуд. Ҷалолиддин Мангубердӣ соли 1231 дар моҳи август дар ҳудуди Туркия ҳалок шуд.

Қаҳрамони миллии халқамон абадзинда аст. Дар солҳои истиқлоли Ватанамон ҷасорати беназири Ҷалолиддин Мангубердӣ бар зидди истилогарони муғул, садоқат ва муҳаббати беандозаш нисбат ба Ватану халқаш баланд тақдир қарда шуд.

Бодикҷат хонед!

«Ҷалолиддин Мангубердӣ ҳимоятгари Модар-Ватан, лашкаркаши ҷасур... дар таърихи халқамон қаҳрамони миллиест, ки номи безавол гузоштааст».

Ислом Қаримов

Бо ташаббуси Президент Ислом Каримов соли 1999 -ум 800-солагии таваллуди Ҷалолиддин Мангубердӣ васеъ ҷашн гирифта шуд. Ба Ҷалолиддин Мангубердӣ ҳайкал гузошта шуд. Ба кўчаҳо ва майдонҳо номи ӯ дода шуд.

Соли 2000-уми яке аз мукофотҳои олии ҳарбӣ-ордени «Ҷалолиддин Мангубердӣ» таъсис гардид.

Орден «Ҷалолиддин Мангубердӣ».

Мазмуни истилоҳҳоро доништа гиред

Валиён — шаҳри қадиме дар Афғонистони имрӯза.

Парвон — шаҳраке дар Афғонистон

Синд — дарёи азиме, ки аз шимолии Покистони имрӯза ҷорӣ мешавад.

Савол ва супоришҳо

1. Оид ба давлати муғулҳо, ки Чингизхон ташкил карда буд, чиҳоро доништа гирифтед?
2. Чаро Аловуддин Муҳаммади Хоразмшоҳ мудофияи мамлакатро ташкил карда натавонист?
3. Ҷалолиддин дар кадом шаҳрҳо бар муғулҳо ғалаба кард?
4. Оид ба ҷанги соҳили дарёи Синд ҳикоя кунед.
5. Дар солҳои истиқлоли Ватанамон барои абадӣ гардонидани хотираи Ҷалолиддин Мангубердӣ кадом корҳо амалӣ шуданд?

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

Қаҳрамонони муборизаи роҳи озодии Ватан
(Ҷадвалро пур кунед)

Р/т	Қаҳрамонҳо	Кай ва бар зидди кӣҳо мубориза бурдаанд?	Тақдири қаҳрамонҳо
1.	Томирис		
2.	Шерак		
3.	Спитамен		
4.	Муқаннаъ		
5.	Ҷалолиддин Мангубердӣ		

§ 33. СОҲИБҚИРОН АМИР ТЕМУР

Ҳаёт ва фаъолияти Амир Темур. Амир Темур 9-уми апрели соли 1336 дар деҳаи Хўҷа Илғор дар ноҳияи Яккабоғи ҳозира таваллуд ёфтааст.

Падари Амир Темур Амир Тарағай Баҳодур аз авлоди барлоси ўзбекҳо ва яке аз амирони бонуфузи вилояти Кеш буд.

Амир Темур.

Модараш Такина Моҳбегим аз духтарони яке аз хонаводаҳои намоёни илму фан будааст. Ҷавонии Амир Темур дар Шаҳрисабз гузаштааст. Вақте ҳафтсола шуд, падар ӯро ба хондан медиҳад. Амир Темур овони ҷавонӣ зери назорати устодҳо бо чапандозӣ, шикор, аз камон тир андохтан, бозиҳои ҳарбӣ машғул мешуд. Вай илмҳои замонашро хуб омӯхт. Аз пири падараш шайх Шамсиддин Кулол сабақ гирифт. Чун ҷавони фикрро ниаш комил, фазилаташ баланд, зирак ва ҷасуру баҳодур ба камол расид.

Дар 17-солагии тамоми мулки падарашро мустақиллона идора мекард. Вақте Амир Темур ба дунё омад, ҳудуди Ватани мо ба мулки тобеи яке аз писарони Чингизхон бо номи улуси (давлати) Чигатой дохил мешуд.

Дар миёнаҳои асри XIV дар улуси Чигатой мубориза барои ҳокимият хеле шадид гардид. Дар оқибат улус пароканда шуд. Амир Темур дар чунин шароити вазнин ба саҳнаи таърих баромад. Ӯ фаъолияти ҳарбияшро бо лашкари зердашташ бо хизмат ба амирони вилоятҳои гуногун сар кардааст. Дар ҷангҳои байни онҳо

Байрақи давлати Амир Темур.

иштирок карда, ҷасорат нишон додааст. Ин бошад, номи ӯро дар воҳаи Қашқадарё машҳур намуд. Амир Темури дар муборизаҳо обутоб ёфта акнун дар назди худ мақсад гузошт, ки Ватанро аз зери юғи муғулҳо озод менамояд.

Амир Темур-асосгузори давлати пурқудрат. Даре нагузашта Амир Темур бар зидди

муғулҳо муборизаи озодихоҳиро сар кард. Ин мубориза ҳашт сол давом кард. Ниҳоят муборизони роҳи озодӣ лашкари муғулҳоро аз ҳудуди мамлакат берун ронданд. 9-уми апрели соли 1370 Амир Темур подшоҳи Мовароуннаҳр эълон шуд. Ӯ он вақт 34 сол дошт.

Пири ӯ шайх Сайид Барака ба Амир Темур рамзи ҳокимияти олии нағораи калон ва байракро супурд. Самарқанд пойтахти давлати Амир Темур муқаррар шуд.

Дар ёд доред!

Соли 1370 Соҳибқирон Амир Темур ба давлати бузург асос гузошт.

Амир Темур-халоскунандаи халқҳои Европа. Дар он давр ба давлати Амир Темур давлати Ӯрдаи Тиллоӣ, ки муғулҳо ташкил карда буданд, хатар меовард. Дар тахти ин давлат Тўхтамишхон менишаст. Амир Темур барои бартараф намудани хавфи Ӯрдаи Тиллоӣ ба мубориза бархест. Соли 1395 Амир Темур лашкари Тўхтамишхонро торумор кард. Ин ғалаба Ӯрдаи Тиллоиро заиф намуд ва аз зери зулми муғулҳо озод шудани Русро (Россия)-ро, ки тобеи Ӯрдаи Тиллоӣ буд, тезонид.

Бодикҳат хонед!

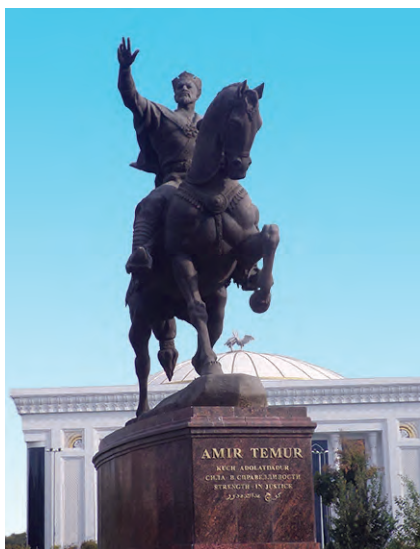
«Амир Темур аз зулми Ӯрдаи Тиллоӣ халос шудани Россияро ва болоравии ин давлатро тезонид».

Аз китоби «Ду сарлашқари бузург»-и М.Иванин (олими таърихшиноси рус)

Амир Темур лашқари султони империяи Усмонӣ (Туркия) Боязидро, ки ба халқҳои Европа таҳдиди калон мекард, соли 1402 дар ҷанги назди Анқара торумор намуд. Ин мағлубияти Усмонӣ хавфи онҳоро нисбат ба давлатҳои Европа ба нестӣ баровард.

Давлатҳои Европай аз таҳдиди Боязид халосшуда ба Амир Темур мактубҳои миннатдорӣ мефиристанд.

Шоҳони Франция ва Испания сафирони худро мефиристанд.- Ҳанӯз дар асри XV Дар Европай Ғарбӣ ба Соҳибқирон Амир Темур ёдгории гузошта, дар он суҳанони пурмаъноӣ «Халоскунандаи Европа» сабт карда шуд.

Ҳайкали Амир Темур.

Аз ин боис халқҳои Европайи Фарби Амир Темурро халоскунандаи худ медонанд. Оре, Амир Темур кишварро ба давлати мутамаркази пурқудрат табдил дод. Дар айни вақт ба халоскунандаи Европа ҳам табдил ёфт.

Аз ин боис ҳам бино ба қарори ташкилоти ЮНЕСКО соли 1996-ум 660-солагии таваллуди Амир Темур дар миқёси дунё васеъ ҷашн гирифта шуд.

Бодикҷат хонед!

«Амир Темур ифтихори мо, ғурури мо аст!»

Ислом Каримов.

Дар шаҳрҳои Тошканд, Самарқанд ва Шаҳрисабз ҳайкалҳои Амир Темур гузошта шуд. Дар Тошканд Музеи давлатии таърихи Темуриён кушода шуд. Яке аз мукофотҳои олии Ватанамон-ордени «Амир Темур» таъсис дода шуд.

Худатонро санҷед

- ◆ Соли 1395 — ...
- ◆ Ҷанги Анқара —
- ◆ М. Иванин —

Мазмун истилоҳро доништа гиред

Анқара — пойтахти Республикаи Туркияи имрӯза.

Савол ва супоришҳо

1. Ҳангоме ки Амир Темур ба майдони мубориза баромад, аҳвол дар Ватанамон чӣ хел буд?
2. Оид ба муборизаи Амир Темур барои истиқлоли Ватан ва барпо намудани давлати бузург чӣхоро доништа гирифтед?
3. Чаро Амир Темурро халоскунандаи Европа меноманд?
4. Дар солҳои мустақилии барои зинда кардани номи поки бузурги Амир Темур кадом корҳо амалӣ шуданд?

МАЪЛУМОТИ ИЛОВАГӢ

**Аз панду насихатҳое, ки бобои бузургамон Амир Темур дар китобаш
«Тузукоти Темурӣ» навиштааст**

- ◆ Ба дарди миллат дармон шав.
- ◆ Кудрат дар адолат аст.
- ◆ Одами нек мулк обод мекунад, одами бад мулк вайрон мекунад.
- ◆ Инсоне, ки тадбиркор, мард ва шуҷоатнок, кордон ва хушёр аст, аз ҳазорон одамони бетадбир, лоқайд беҳтар аст.

§ 34–35. МУСТАМЛИКАДОРИИ ИМПЕРИЯИ РОССИЯ ВА ШҶҶРО

Мақсади Россияи подшоҳӣ. Сарватҳои беназири табиӣи Ватанамон ҳаваси подшоҳи Россия Пётри I-ро оварда буд. Аз ин боис вай дар назди худ ба даст овардани сарватҳои кишварамонро гузошта буд. Пеш аз амалӣ намудани мақсади худ ӯ барои омӯхтани вазъияти дохилии хониҳои Осиёи Миёна (хониҳои Хива, Бухоро ва Қўқанд) ва аниқ кардани ҷойҳои захираҳои тилло қарор кард.

Баҳри ин мақсад соли 1717 экспедицияро иборат аз лашкари беш аз 10 ҳазорнафара ва мутахассисони гуногунро ба Хива фиристод. Аммо экспедиция ба ҳалокат дучор омад.

Пётри I гарчанде аз ин хабардор шуд, барои қасдгирӣ аз хонии Хива лашкар нафиристод. Чунки Россия бо дигар ҷанг банд буд.

Орзуҳои Пётри I-ро дар асри XIX авлодҳои ояндаи вай амалӣ намуданд. Барои империяи Россия (Россияи подшоҳӣ) забот намудани кишварамонро аз нигоҳи иқтисодӣ ақибмонии хониҳои Осиёи Миёна, мавҷуд набудани лашкари хуб мусаллаҳшудаи замонавӣ ва пурзӯршаваии зиддиятҳои байни ҳамдигарии онҳо осон намуд.

Пётри I.

Оғози истило кардан. Соли 1864 императори Россия Александри II барои оғози амалиёти Ҳарбии зидди хониҳои Осиёи Миёна фармон дод. Аввал чандин қалъа ва шаҳрҳои мансуб ба хонии Қўқанд забт карда шуд.

Соли 1865 лашкари русҳо таҳти фармондеҳии генерал М. Черняев ба шаҳри Тошканд ҳуҷум кард. Шаҳр таҳти сарвари амир-лашкари (сарфармондеҳ) қўшунҳои хонии Қўқанд Алимқули Ҳасанов гардида. Аммо қувваҳои Ҳарбӣ баробар набуданд. Алимқул мардонавор ҳалок шуд. М. Черняев шаҳрро аз таъминоти об маҳрум кард. Дар ниҳояти кор шаҳр истило шуд. Дар ҳудудҳои истилошуда вилояти Туркистон ташкил карда шуд. М. Черняев губернатори Ҳарбии (ҳокими) вилоят таъин шуд.

Соли 1867 генерал-губернатории Туркистон таъсис ёфт. Соли 1868 аморати Бухоро, соли 1873 хонии Хива ба давлатҳои тобеи Россия шуд. Заминҳои зердастшудаи онҳо ба таркиби генерал-губернатории Туркистон дохил карда шуданд.

Барҳам хӯрдани хонии Қўқанд. Генерал-губернатори Туркистон Кауфман барои пурра барҳам додани хонии Қўқанд камар баст. Барои ин дар хонии Қўқанд шароити мусоид фароҳам омад. Ҷунончи, Ҳудоёрхон вақташро бо базму ишрат, сайру сайёҳат ва шикор гузаронида, ба маслиҳати уламо ва фузало гӯш надод. Барҳам, ба роҳи ҷабру ситам даромад. Дар оқибат, халқ бар зидди зулми Ҳудоёрхон шӯриш бардошт. Хон барои паҳши шӯриш лашкаро зери раҳбарии мингбоши Абдурахмони офтобачӣ фиристод. Аммо Абдурахмони офтобачӣ ба тарафи шӯришгарон гузашт. Ин барои истилогарони Россия хеле қулай шуд.

Кауфман ба сӯи водии Фарғона лашкари калонро фиристод. Дар ҷанги нобаробар Ҳасановгарони Қўқанд торумор шуданд.

Соли 1876 императори Россия бо фармони Александри II хонии Қўқанд барҳам дода шуд. Ба ҷои он вилояти Фарғона ташкил ва ба таркиби генерал-губернатории Туркистон дохил карда шуд. Ҳамин тавр як давлати тоҷик нобуд гардид.

Муборизаи миллии озодиҳо. Россияи подшоҳӣ кишварамонро истило карда, дар ин ҷо тартиботи мустамликавиро ҷорӣ намуд. Сарватамон тороч гардид. Андозу маҷбуриятҳои вазнин

қорӣ карда шуд. Заминҳои серҳосил ба муҳочироне, ки аз Россия омада буданд, дода шуд.

Арзишҳои миллий, урфу одатҳоямон поймол гардиданд. Ин омилҳо сабабгори саршавии шӯриши озодихоҳии аҳолии Туркистон бар зидди мустамликадорон шуданд.

Хусусан, шӯрише, ки соли 1898 дар Андиҷон бо сарварию Муҳаммадалию эшон сар шуд, хеле шиддатнок буд. Аз нав ташкилкунии хонии Қўқанд мақсади шӯриш буд. Аммо бино ба нобаробарии қувва ва тайёрии пухта надидан шӯриш ба мағлубият дучор шуд. Истилогарон шӯришро бешафқат пахш карданд.

Муҳаммадали ва ҳамсафони ӯ ба дор овехта шуданд. Садҳо иштирокчиёни шӯриш бадарға гардиданд. Лекин иш бераҳмиҳо иродаи халқамонро нашикастанд.

Барқарор ёфтани мустамликадории шўравӣ. Моҳи феввали соли 1917 ба ҳокимияти сулолаи Романовҳо, ки беш аз сесад сол дар тахт нишаста буд, хотима гузошта шуд. Мамлакат рӯзҳои бисёр сахтро аз сар гузаронд. Аммо ҳокимияти нав ин бўҳронро бартараф карда натавонист. Дар оқибат ҳокимиятро партияи (ҳизби) коммунистҳо (муборизон барои ҷамъияте, ки дар он мулки хусусӣ нест) ба даст гирифтанд.

Вале партияи коммунистон ба халқҳое, ки Россияи подшоҳӣ истило карда буд, мустақилияд надод. Ҳамин тавр, мустамликаҳои Россияи подшоҳӣ, аз ҷумла, диёри мо Туркистон низ ба мустамликаи Россияи шўравӣ табдил ёфтанд.

Империяи шўро (Россияи шўравӣ) соли 1917 ҳукумати миллиамонро дар шаҳри Қўқанд сарнагун кард. Дар шаҳр куштор сар шуд. Ин хунрезӣ тамоми Туркистонро ба ларза овард. Болшевикҳо арзишҳо, маданият ва расму оинҳои миллии халқҳоро писанд намекарданд. Сиёсати мустамликавӣ боз ҳам пурзӯр гардид. Ин боиси саршавии муборизаи миллии озодихоҳӣ шуд. Ин муборизаро Мадаминбек ва Шермуҳаммадбек барин қўрбошиҳо қўмондеҳӣ мекарданд. Мубориза солҳо давом кард.

Аммо қувваҳои ҷарбӣ баробар набуд. Зиеда аз ин раҳбарони муборизаи миллии озодихоҳӣ ба якдили нарасида буданд. Дар натиҷа мубориза барои озодии Туркистон шикаст хӯрд.

Коммунистҳо ононеро, ки барои озодии Туркистон мубориза бурданд, таҳқир намуда «босмачиён» номиданд.

Мустамликачиён хусусан рӯшанфикрони маҳаллиро бераҳмона қатағон карданд. Чунки онҳо дар сафи пеши муборизони роҳи озодӣ буданд.

Дар байни онҳо фидоӣёни роҳи истиқлол, ки шумо дар мавзӯи 30-юм хондед, Маҳмудхўча Беҳбудӣ, Мунавварқорӣ Абдурашидхонов, инчунин Абдурауф Фитрат, Чўлпон ва Абдулло Қодирӣ, шоири машҳур Усмон Носир барин садҳо нафар аҷдодонамон буданд.

Дар солҳои мустамликадорӣ Советӣ (Шўравӣ) Ф.Хўҷаев, А.Икромов барин бисёр раҳбарони давлат қурбони қатағон шуданд. Мутеъгӣ ба империяи Россия ва давлати шўравӣ қариб 130 сол давом кард.

Маҷмӯаи ёдгории «Хиёбони шаҳидон».

Муборизони роҳи озодӣ фаромӯш намешаванд. Соли 1991 Ўзбекистон ба истиқлол расиду ному ҳурмати қурбониёни роҳи озодии Ватанамон ҷои худро ёфт.

Бо ташаббуси Президент Ислам Каримов соли 2000 дар Тошканд маҷмӯаи ёдгории «Хиёбони шаҳидон» бунёд шуд. Соли 2002 дар маҷмӯа музейи «Хотираи қурбониёни қатағон» кушода шуд. Ҳамин тавр хотираи қурбониёни даври мустамлика абадӣ гардонида шуд.

Мазмун истилоҳро дониста гиред

Империяи Россия — Россияи подшоҳӣ, ба забони руси подшоҳ «сар» гуфта мешавад. Аксари аҳолии Туркистон онро «чор» гуфта талаффуз мекард. Дар китобҳо аксар вақт истилоҳи «империяи Россия» истифода мешавад.

Империяи Шўро (шўравӣ) — номи империяи Россия, ки аз соли 1922 ҳамин тавр ном гирифта буд. Калимаи «совет» (шўро) маънои дар империяи шўравӣ ҷорӣ шудани тартиби идоракунии ба воситаи шўроӣ маслиҳатии намоёндогони (депутатҳои) интихобшудаи коргарон, деҳқонон ва аскаронро дорад.

Савол ва супоришҳо

1. Чаро империяи Россия забт карда гирифтани диёрамонро ба нақша гирифт?
2. Аз чӣ сабаб Россия ба тобеъ кардани давлатҳои ўзбек муваффақ шуд?
3. Оид ба давлати тобеъ табдил ёфтани аморати Бухоро ва хони Хива ҳикоя намоед.
4. Чаро хони Қўқанд барҳам хўрд?
5. Оид ба муборизаи миллии озодихонаи аҳолии Туркистон чӣхоро дониста гирифтед?
6. Мустамликадорӣ шўравӣ (советӣ) дар кишварамон чӣ гуна барпо шуд?
7. Дар кишварамон барои абадӣ кардани хотираи қурбониёни роҳи озодии милли кадом корҳо амалӣ шуданд?

§ 36. ШАҲРҲОИ ҚАДИМТАРИНИ ТАЪРИХИИ ЎЗБЕКИСТОН

Шаҳри Самарқанд. Самарқанд шаҳри қадимтарини Ўзбекистон аст.

Дар ёд доред!

Соли 2007-ум 2750-солагии Самарқанд дар миқёси дунё ҷашн гирифта шуд. Шаҳри Самарқанд бо мукофоти олии Ватанамон-ордени «Амир Темури» тақдир карда шуд.

Ордени Амир Темури.

Дар сарчашмаҳои суғди шаҳр бо номи Самарқанд қайд шудааст. Таърихнависони Юнони қадим Самарқандро бо номи Мароканд навиштаанд. Мароканд аввал қалъа-қўрғон буд, ки бо деворҳои муҳофизатӣ иҳота гирифта шуда буд.

Самарқанд аз асри IV пеш аз милод сар карда пойтахти давлати Суғд буд. Баъдтар дар натиҷаи ҳуҷуми истилогарони хориҷӣ шаҳр

борҳо вайрон карда шуд. Ривожу равнақ ёфтани Самарқанд бо номи аҷлоди бузургамон Амир Темури вобаста аст.

Самарқанд ҳамчун пойтахти салтанати Амир Темури машҳури ҷаҳон гашт ва ба сафи «шаҳрҳои абади» дохил шуд.

Дар ёд доред!

Аз сабаби он, ки Самарқанд ба шаҳри хеле зебо табдил ёфта буд, онро «Ҳусни дунё» меномиданд.

Дар Самарқанд беш аз 70 ёдгориҳои бузурги таърихӣ меъмории мавҷуд аст. Ин ёдгориҳо соли 2001 бино ба қарори ташкилоти ЮНЕСКО ба рӯйхати «Мероси маданияти ҷаҳон» дохил карда шуд.

Дар солҳои истиқлоли давлатамон қиёфаи шаҳри аз ҳама қадимтарини Ўзбекистон Самарқанд боз ҳам зебо гардид.

Худатонро санҷед

♦ «Шаҳри абади», — ...

♦ «Ҳусни дунё», —

Шаҳри Бухоро. Бухоро низ аз қатори шаҳрҳои қадимтарин ва ҳамешаҷавон, машҳури Ўзбекистон ҷой гирифтааст. Соли 1997-ум 2500-солагии шаҳри Бухоро ҷашн гирифта шуд.

Бино ба тахмини олимони таърихшинос номи шаҳр маънои «Ҷамоли Худо»-ро дорад. Аҷдоди мо Бухороро «Шаҳри неки» номидаанд. Бухоро аввал дар асрҳои IX–X, баъд аз асри XVI саркарда мақоми пойтахтро гирифтааст.

Арки Бухоро.

Имрӯз дар шаҳри Бухоро беш аз сад то ёдгориҳои бузурги таърихию меъморӣ нигоҳ дошта мешавад. Арки Бухоро (қароргоҳи амирон), мақбараи Исмоили Сомонӣ, Манораи калон, мадрасаҳои Мири Араб ва Улуғбек ёдгориҳои машҳур ба шумор мераванд. Бухорои қадим дар айни вақт ҷавон ҳам аст. Чунки дар солҳои истиқлол намуди шаҳр ба дараҷаи шинохтанашаванда тағйир ёфт. Хеле обод ва зебо шуд. Хусусан «Маркази маданияи Бухоро», ки аз 107 гектар иборат аст, ба ҳар як шаҳрванди Ўзбекистон ҳисси ифтихор аз Ватанро пурзӯр мекунад. Соли 2010-ум дар ин марказ «Ёдгории Бухорои кӯҳна ва боқӣ» бунёд карда шуд.

Шаҳри Хива. Хива яке аз шаҳрҳои вилояти Хоразми ҳозира аст. Он аз нигоҳи умр бо Бухоро ҳамсол аст. Соли 1997-ум 2500-солагии Хива ҳам қайд карда шуд. Шаҳр дурдонаи Шарқ ҳисоб мешавад. Нисбати он ибораи «Шаҳри ҳазор гумбаз» ҳам истифода мешавад. Ичанқалъаи Хива дар ҳолати аввалааш пурра нигоҳ дошта шудааст. Чунин шаҳр ягона аст. Аз ин сабаб аз соли 1967 онро шаҳр-осорхона мегӯянд. Соли 1990 ба рӯйхати «Мероси маданияи ҷаҳон» дохил карда шуд.

Аз рӯйи баъзе фикрҳои олимон номи шаҳр маънои «ҷои иборат аз регзор», «қалъа»-ро дорад. Хива аз ибтидои асри XVII пойтахти хонии Хива будааст. Ин мақоми шаҳр то соли 1920 давом кард. Тамоми атрофи Хива бо хандаки пур аз об ихота карда шуда буд. Ба ин шаҳр ба воситаи кўпури махсус дохил мешуданд. Ин кўпрук шабонаҳо бардошта гирифта мешуд.

Шаҳри Шаҳрисабз. Шаҳрисабз ҳоло маркази ноҳияи Шаҳрисабзи вилояти Қашқадарё аст. Шаҳр дар гузашта номи Кешро дошт. Аз сабаби он, ки шаҳр ҳамеша сабзгун ва гулзор буду одамонро ҷалб мекард, онро Шаҳрисабз номиданд. Дар деҳаи Хоҷа Илғори ба ин шаҳр наздик аҷдоди бузурги мо Амир Темур таваллуд шудааст. Сафири шоҳии Испания Клавихо, ки ба давлати Амир Темур омада буд, дар ёддошти худ қайд кардааст, ки шаҳр биноҳои калон ва масҷидҳои бомаҳобат дошт, яке аз машҳуртарини онҳо Оқсарой буд. Мутаассифона ёдгории бомаҳобат ва зебои Оқсарой пурра боқӣ намондааст. Аммо дар солҳои истиқлол корҳои таъмир амалӣ шуд. Соли 1996 Шаҳрисабз ба муносибати 660-солагии Амир Темур бо ордени «Амир Темур» тақдир

Ҳолати имрӯзи Оқсарой.

карда шуд. Дар ин шаҳр ҳайкали аҷдоди бузургамон Амир Темур гузошта шуд. Соли 2002-юм 2700-солагии шаҳр қайд гардид ва аз рӯйхати «Мероси маданияи ҷаҳон» ҷой гирифт.

Шаҳри Қарши. Ин шаҳр аввал Нахшаб, баъдтар Навтака ва Насаф ном дошт. Аз асри XIV сар карда номи Қарширо гирифт. «Қаршӣ» маънои сарой, қасрро дорад.

Дар ёд доред!

«Нахшаб» — маънои ҷое, ки об обод кардааст, «Навтака» бошад, манои бинои навро дорад. Арабҳо «Нахшаб»-ро «Насаф» талаффуз кардаанд.

Шаҳр дар асри VII пеш аз милод бунёд шудааст.

Шаҳри Қаршӣ имрӯз маркази вилояти Қашқадарё аст. Дар солҳои мустақилии Ўзбекистон дар шаҳри Қаршӣ низ корҳои зиёди бунёдкорӣ амалӣ шуд. Соли 2006-ум 2700-солагии он ҷашн гирифта шуд.

Шаҳри Тирмиз. Боз як шаҳри қадимии Ўзбекистон шаҳри Тирмиз аст. Номи он маънои «Манзили он тарафи соҳил»-ро дорад. Шаҳр яке аз марказҳои бузурги ҳунармандӣ ва савдои Осиёи Миёна будааст. Ин шаҳри дар маркази Роҳи бузурги абрешим ҷойгирифта халқҳо ва маданиятҳои гуногунро ба ҳам наздик карда буд. Алломаи илми ҳадис Имом ат-Тирмизӣ, ки дар дунё машҳур аст, дар ҳамин шаҳр таваллуд шудааст. Шаҳр дар таърихи худ чандин бор ба ҳуҷуми истилогарон дучор омадааст ва вайрон шудааст. Шаҳри Тирмиз имрӯз маркази вилояти Сурхондарё мебошад.

Соли 2002-ум 2500-солагии шаҳри Тирмиз дар миқёси байналмилалӣ ҷашн гирифта шуд. Соли 2014 ба шаҳр ордени «Амир Темур» дода шуд.

Худатонро санҷед

- ◆ Шаҳрҳое, ки 2500-солагиашон ҷашн гирифта шуд... .
- ◆ Шаҳрҳое, ки бо ордени «Амир Темур» мукофотонида шудаанд... .
- ◆ Шаҳрҳое, ки пойтахти мамлакат будаанд... .

Мазмуни истилоҳҳоро доништа гиред

Муҳаддис — шахсест, ки бо ҷамъовариҳои ҳадисҳо, интиҳоб ва шарҳ додани онҳо машғул шудааст.

Савол ва супоришҳо

1. Оид ба шаҳри Самарқанд чӣҳоро доништа гирифед?
2. Оид ба шаҳри Бухоро доништагиатонро нақл кунед.
3. Маълумотҳо оид ба шаҳрҳои Бухоро ва Хиваро қиёс кунед. Ҷиҳатҳои монанд ва фарқкунандаи онҳоро аниқ намоед.
4. Маълумотҳоро дар бораи шаҳрҳои Самарқанд ва Бухоро қиёс кунед: ҷиҳатҳои монанд ва ба худ хоси онро аниқ намоед.
5. Оид ба таърихи шаҳрҳои Шаҳрисабз, Қарши ва Тирмиз чӣҳоро доништа гирифед?

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

(Ҷадвали зеринро пур кунед)

Шаҳрҳо	Вақти барпо шуданаш	Маънои номи шаҳр	Монандиҳое, ки нисбати шаҳр истифода шудааст	Даври мақоми пойтахтиаш	Солҳои юбилеи шаҳр
Самарқанд					

Бухоро					
Хива					
Шахрисабз					
Қарши					
Тирмиз					

§ 37. ПОЙТАХТИ ЎЗБЕКИСТОН – ТОШКАНД 2200 СОЛА АСТ

Чойи қадимии Тошканд. Шаҳри Тошканди имрӯза таърихи 2200-сола дорад. Олимони археолог барои муайян кардани қойи қадимии шаҳри Тошканд солҳои зиёд тадқиқот бурдаанд. Ниҳоят қойи он дар соҳили канали Салар, назди вокзали роҳи оҳан аниқ гардид. Ин қойи Тошканд ба таърих аввал бо номи «Мингӯрик» ва «Мингӯриктепа» дохил шудааст. Барои он ба қойи хароба шаҳр барпо карда шудани зардолузор ва «Мингӯрик» (яъне ҳазор зардолу) ном гирифтани вай сабаб шудааст. Шаҳр дар асри VI ба маркази вилояти Чоч (Тошканд) табдил ёфтааст.

Оид ба истилоҳи «Тошканд». Дар сарчашмаҳои асрҳои аввали милодии Хитой Тошканд бо номи «Ши» ба забон гирифта шудааст. Ин ном маънои «Шаҳри сангин»-ро дорад. Аҷдоди бузургамон Абурайҳон Берунӣ дар асари «Ҳиндустон»-и худ истилоҳи «Тошканд»-ро истифода бурдааст. Баъди истилои арабҳо аз сабаби он, ки дар алифбои арабӣ ҳарфи «ч» нест, «Шош», «Шошкент», «Мадинат-аш-Шош», «Бинкат» номида шудааст. Атрофи шаҳр бо деворҳои муҳофизатӣ ихота шуда буд. Баъдтар дохили шаҳр ба арк ва шаҳристон ҷудо карда шудааст. Дар арк саройи ҳоким ва ибодатхона қой гирифта буд. Қисми шаҳр, ки дар он амалдорон мезистанд, шаҳристон, қойи зисти ҳунармандон работ номида мешуд. Аз сабаби он, ки шаҳр дар роҳи қорвонгузари байналмилалӣ қой гирифта буд, дар ин ҷо соҳаҳои гуногуни ҳунармандӣ бисёр тараққӣ карда буданд. Олимони археолог аз ҳудуди шаҳр пулҳои тангаи кишварҳои гуногунро ёфтаанд. Ин ҳам маркази калони савдо будани Тошкандро тасдиқ мекунад.

Герби шаҳри
Тошканд.

Худатонро санҷед

♦ Мингўрик -

♦ Бинкат —

Тошканд — пойтахти давлати мустақили Ўзбекистон. Мақоми пойтахтии Тошканд дар моддаи 6-уми Конституцияи Ўзбекистон ҳам қайд шудааст. Тошканд ҳоло на фақат дар миқёси Осиёи Марказӣ, балки дар миқёси дунё яке аз шаҳрҳои зеботарин ба шумор меравад.

Мустақилӣ ва корҳои бунёдгарӣ. Дигаргуниҳое, ки дар пойтахт рӯй дод, натиҷаи ба шарофати истиқлол амалӣ шудани бунёдгариҳои азим аст. Барпо шудани Боғи миллии Ўзбекистон ба номи Алишери Навоӣ дар соли 1991 дебоҳаи ин бунёдгариҳо шуд.

Дар боғ ҳайкали пурвиқори бобои бузурги мо ҳам гузошта, он ба яке аз зиёратгоҳи зебо ва асосии диёрамон табдил ёфтааст.

Тантанаҳои республикавие, ки бахшида ба идҳои Рӯзи истиқлол ва Наврӯз ҳар сол баргузор мешаванд, айнан дар ҳамин боғ мегузаранд. Корҳои ободоние, ки дар Майдони асосиамон-Майдони мустақиллик амалӣ шудаанд, дар қалбамон ҳисси ифтихор пайдо мекунонад.

Соли 1992 дар майдон «Монументи мустақилӣ» гузошта шуд, ки дар он ҳаритаи Ўзбекистон тасвир гаштааст. Ин тасвир аз мавҷуд будани давлати мустақили Ўзбекистон дар ҷаҳон дарак медиҳад. Ҳамватанонамон онро дида, ҳисси ифтихори миллиашон ҷўш мезанад.

Соли 2005 аз назди ин монумент (ёдгори) симои «Модари хушбахт» ҷой гирифт ва ёдгории (монументи) Мустақили акнун ёдгории «Мустақили ва некӣ» ном гирифтааст.

Монументи мустақилӣ
ва некӣ.

«Аркаи некй»

Роҳ ба сӯи «Монументи мустақилий ва некй» аз «Аркаи некй» сар мешавад. Лаклаки сафеди болои он рамзи сулҳу фаровонӣ, турнаҳои пар афшонда парвоз ба сӯи ояндаи бузурги давлатамон мебошад.

Ҳайкали «Модари хушбахт» («Бахтиёр она») ифодаи рӯшани эътибор ва эҳтироми олий ба чароғбони қўрғони оилавии мо дар

Бинои Палатаи қонунгузории Олий Маҷлис.

Бинои Сенати Олий Маҷлис.

давлатамон аст. Касе, ки онро зиёрат мекунад, дар симои модари хушбаҳти фарзандашро ба оғӯш гирифта модари худро дида, овози бачагиашро пеши назар меорад.

Хиёбони калонтарини маркази шаҳр номи Амир Темурро дорад. Соли 1993 дар ин ҷо ҳайкали Соҳибқирон гузошта шуд. Ҳайкал ба халқамон фахру ғурур мебахшад.

Ғайр аз ин биноҳои палатаҳои Олий Маҷлиси Республикаи Ўзбекистон, «Қасри анҷуманҳои байналмилалӣ»-и мўҳташам дар самти офтоббарои хиёбони Амир Темур, бинои Китобхонаи миллии ба номи Алишери Навоӣ ва «Маркази маърифат», маҷмӯаи Ҳазрати Имом (Ҳасти имом) ва масҷиди «Минор», ки соли 2014 бунёд гардид, намунаҳои машҳури меъморамон буда, бо зебӣ ва салобати худ ба ҳусни пойтахт ҳусн зам мекунанд.

Ташкилоти байналмилалӣ исломӣ оид ба масъалаҳои таълим, илм ва маданият соли 2007 шаҳри Тошкандро «Пойтахти маданияти исломӣ» эълон намуд.

Бино ба қарори ташкилоти байнал-милалии ЮНЕСКО соли 2009-ум 2200-солагии Тошканд ҷашн гирифта, бо ордени олии давлатамон-ордени «Мустақиллик» мукофотонида шуд. Президенти Ўзбекистон Ислоҳ Каримов зимни суҳанронӣ дар тантанаҳои ҷашнии Тошкандро «Шаҳри таърихаш бой, имрӯзаш зебо ва ояндааш бузург» номид.

Ордени «Мустақиллик».

Мазмуни истилоҳро дониста гиред

Бинкат — шаҳре, ки аз дур намоён аст.

Савол ва супоришҳо

1. Ба фикри шумо олимон 2200 сол доштани шаҳри Тошкандро чӣ хел аниқ кардаанд?
2. Оид ба таърихи гузаштаи Тошканд чиҳоро дониста гирифтед?
3. Дар бораи истилоҳи «Тошканд» ва Тошканд дар даврҳои гуногун чӣ хел ном гирифтаниш нақл кунед.
4. Дар бораи дар солҳои истиқлоли Ўзбекистон дар шаҳри Тошканд кадом корҳои ободонӣ амалӣ шудаанд, чиҳоро дониста гирифтед?

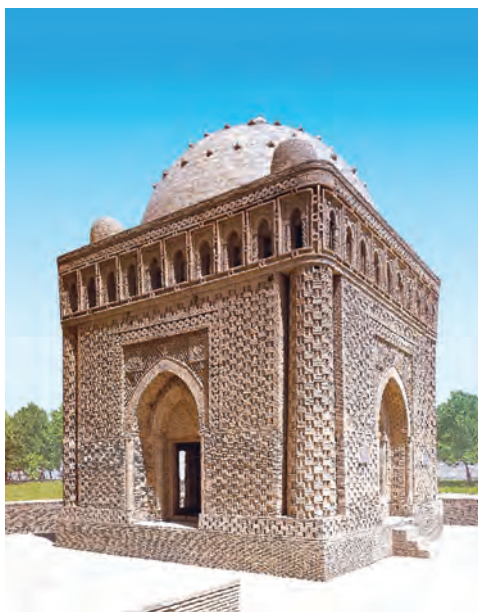
§ 38–39. ОБИДАҲОИ ТАЪРИХИЮ МЕЪМОРИИ ЎЗБЕКИСТОН

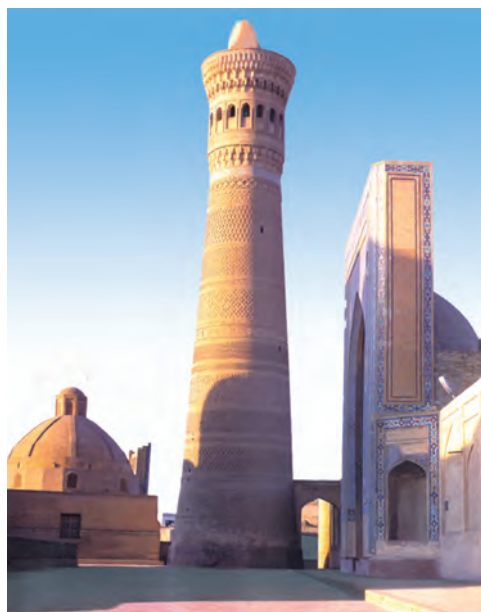
Мақбараи Исмоили Сомонӣ. Дар ҳудуди боғи маданият ва истироҳати шаҳри Бухоро мақбараи Исмоили Сомонӣ қад афрохтааст. Он дар асри IX аз тарафи шоҳи машҳури Мовароуннаҳр Исмоили Сомонӣ бунёд карда шудааст. Чор тарафи мақбара дар як андоза ва як хел сохта шудааст. Девори ин мақбара бо хишти пухта бардошта шуда, намудаи ба бўрӣ бофташуда монанд аст. Боми мақбара бо гумбаз пӯшонида шудааст. Дар атрофи гумбаз чорто қубба мавҷуд аст.

Манораи калон. Манораи калон яке аз ёдгориҳои зебои меъмориест, ки дар шаҳри Бухоро бунёд карда шудааст. Онро шоҳи Мовароуннаҳр Арслонхон дар соли 1127 сохтааст.

Пойдевори манора дар 9 метр чуқури аз сатҳи замин сохта шудааст.

Мақбараи Исмоили Сомонӣ.

Манораи калон.

Он аз санг ва дигар омехтаҳои махсус қад бардоштааст. Балансии манора 50 метр буда, аз хишти пухта чида шудааст, дар қисми болоии он 16 та дариҷа мондагӣ. Ба болои манора бо ёрии 104 зина, ки дохили он гирдогирд сохта шудааст, баромадан мумкин. Манораи калон ҳанӯз ҳам бовиқор истодааст.

Маҷмӯаи Регистон. Вақте Регистон мегуем, ҷое дар назар дошта шудааст, ки дар кишварҳои Шарқ, аз ҷумла дар Ўзбекистон майдони марказии шаҳр фаҳмида мешавад. Таърихан дар ин майдонҳо тадбирҳои гуногун-ҷашнҳо, сайрҳо, тамошоҳо гузаронида мешуд. Барои он, ки фарши майдон фуру наравад, онро бо санги реза пӯшониданд.

Дар майдони Регистони шаҳри Самарқанд маҷмӯаи меъмории иборат аз мадрасаҳои *Улуғбек*, *Шердор* ва *Тиллокорӣ* бунёд карда шудааст.

Мадрасаи Улуғбек дар асри XV сохта шудааст. Атрофи мадрасаи Улуғбек бо ҳуҷраҳои иборат аз ду қабат ихота карда шудааст. Боқӣ ду мадраса-Шердор ва Тиллокорӣ дар асри XVII аз тарафи ҳокими Самарқанд Ялангтӯш Баҳодур бунёд карда шудааст. Мад-

Маҷмӯаи Регистон.

расаи Шердор рӯ ба рӯи мадрасаи Улуғбек сохта шудааст. Мадраса чоркунча ва ду қабата аст. Дар пештоқи он шере, ки дандонаш зарҳалмонанд буда, оҳуи сафедро таъқиб менамояд, тасвир шудааст. Офтоб бошад бодомқавоқ ва чашмаш камонмонанд инъикос шудааст. Аз ду тарафи пештоқ дарсхона ва масҷиди гумбазнок ҷойгир аст.

Мадрасаи Тиллокорӣ аввал мадрасаи Ялангтўшбий ном дошт. Аз сабаби он, ки барои зеб додани масҷиди мадраса тиллои зиёд кор фармуда шудааст, он номи Тиллокорино гирифт.

Ба муносибати 2750-солагии шаҳри Самарқанд дар мадрасаи Тиллокорӣ корҳои азими таъмир ба амал бароварда шуд.

Дар ин замон дар майдони Регистон фестивали байналмилалии мусиқии «Шарқ тароналари» гузаронида мешавад. Дар бораи аҳамияти ин фестивал Президенти Ўзбекистон Ислоҳ Каримов чунин гуфта буд: «Фестивали мусиқии «Шарқ тароналари» маданияти халқҳоямонро...ғанӣ менамояд,... халқҳоямонро... ба ҳам наздик мекунад».

Оқсарой. Ёдгории меъмории Оқсарой дар шаҳри Шаҳрисабзи вилояти ҳозираи Қашқадарё ҷой гирифтааст. Онро аҷдоди бузур-

гамон Амир Темур ба шарафи модараш созондааст. Рангҳои нақшҳои Оқсарой зери нури моҳтоб сафедӣ чило медиҳанд ва аз ин сабаб онро Оқсарой номидаанд. Он яке аз иншоотҳои зеботарин ва босалобати даврарш ба ҳисоб мерафт. Ба болои Оқсарой бо зинаи гирдогирд баромадан мумкин. Дар пештоқи девонхонаи Оқсарой офтоб, бабр ва тамғаи иборат аз се ҳалқаи давлати Амир Темур тасвир шудааст. Хусусан дар боми Оқсарой сохта шудани ҳавз ҳодисаи ноёб аст. Ба ин ҳавз об аз ағба ба воситаи қубурҳои қўрғошини оварда мешуд. Оби зиёдати шаршара шуда ба поён ҷорӣ мешуд. Ҳоло ин маҷмӯа таъмир ва дар майдони марказиаш ҳайкали Амир Темур гузошта шудааст.

Зебон ва салобати Оқсарой ҳатто хориҷиёро ба ҳайрат овардааст.

Инро бодикқат хонед!

Ҳатто дар Парижи устоҳояш дар ҷаҳон машҳур ба ин кор хеле баҳои зебо доданашон мумкин.

Гонзалес де Клавихо, сафири шоҳии Испания

Аз Оқсарой, ки дар даври худ дунёро ба ҳайрат гузошта буд, имрӯз манораи ду тарафи пештоқи бузург ва як қисми пойдеворарш боқӣ мондааст.

Ичанқалъа. Ичанқалъа, ки яке аз дурдонаҳои ёдгории ҷаҳон аст, қисми дохилии шаҳри Хива мебошад. Он аз 54 то маҷмӯаи обидаҳои меъмории таърихӣ иборат аст, ки аз тарафи аҷдодони мо моҳирона бунёд карда шудааст. Ин маҷмӯа Кўҳна арк (арзхона), мадрасаҳо, масҷидҳо, мақбараҳо ва дигар иншоотҳоро дар бар гирифтааст. Дар дунё ин хел шаҳре, ки обидаҳои ноёбу зебо дошта бошад, хеле кам аст.

Аз ин боис ҳам аллакай соли 1961 маҷмӯа ба музей-осорхона (қўриқхона) табдил дода шудааст. Майдони ин музей-қўриқхона 26 гектарро ташкил медиҳад. Соли 1990 бо қарори ташкилоти байналмилалӣ ЮНЕСКО Ичанқалъа ба рӯйхати «Мероси маданияти ҷаҳонӣ» дохил карда шудааст.

Мазмуни истилоҳоро доништа гиред

Мақбара — иншооти меъморие, ки ҷасади шахси вафоткарда гузошта мешавад.

Маҷмӯаи Ичанқалъа.

Манора — иншооти баланде, ки аз поён ба боло борик карда месозанд. Манораҳо одатан дар паҳлӯи масҷид ва мақбараҳо сохта мешаванд. Манораҳои барои хондани азон аз тарафи намоёдаи дин ва барои зеб бахшидан ба ҳусни маҷмӯаи меъмории шаҳрҳо, нишон додани қудрати шахсеро, ки онро созондааст, барпо карда мешуд.

Регистон — майдони марказии шаҳрҳои кишварҳои Шарқ.

Савол ва супоришҳо

1. Оид ба мақбараи Исмоили Сомонӣ ва Манораи калон нақл кунед.
2. Оид ба Оқсарой чӣҳоро медонед?
3. Ба музей — қўриқхона табдил додан ва ба рўйихати «Мероси маданияти ҷаҳонӣ» дохил кардани Ичанқалъа маънои чиро дорад?

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

Дар ҳудуде, ки шумо зиндагӣ мекунед, чӣ гуна ёдгориҳои таърихӣ мавҷуданд, аниқ кунед.

Боби IX. ҶАНГҲОИ ҶАҲОНӢ ДАР ТАЪРИХИ ИНСОНИЯТ

§ 40. ҶАНГИ ЯКУМИ ҶАҲОНӢ

Сабабҳои ҷанг. Тамоми ҷангҳо ҳодисаи мудҳишанд. Аммо дар байни онҳо ҷангҳои ҷаҳонӣ аз ҳама даҳшатноканд. Чунки дар ин ҷангҳо давлатҳои зиёди дунё иштирок мекунанд. Бинобар ин кушторҳо, вайронгариҳо, азобу уқубате, ки ба сари инсонҳо меояд, ҳаҷман хеле калон аст. Инсоният то ин вақт ду ҷанги ҷаҳониро аз сар гузаронидааст. Яке аз онҳо соли 1914 сар шуда, соли 1918 ба охир расид.

Хӯш сабабҳои ин ҷанг чист? Давлатҳои пурқудрат то соли 1914 ҳудудҳои давлатҳои заифи дунёро зер карда гирифта, ба мустамликаҳои худ табдил дода буданд. Британияи Кабир (Англия), Франция ва империяи Россия давлатҳои калонтарини мустамликадор буданд.

Дар ёд доред!

Давлатҳое, ки ҳудудҳои дигар давлатҳоро бо зӯри забот карда гирифтаанд, давлатҳои мустамликадор номида мешаванд.

Мустамликаҳои Германия, Австрия-Венгрия ва Италия камтар буд. Германия инро баҳона карда, талаб намуд, ки дунё аз сари нав тақсим карда шавад.

Ҳудудҳое, ки ба онҳо Австрия-Венгрия даъво мекард, асосан зери таъсири Россия буданд. Ҳудудҳое, ки Италия даъво мекард, дар ихтиёри Франция буд. Аз ин сабаб ҳам онҳо Германияро дастгирӣ карданд. Табиист, ки Англия, Франция ва Россия

талабҳои Германияро рад карданд. Дар натиҷаи он байни давлатҳои пушқудрати Европа зиддиятҳо торафт реша медавониданд. Ин зиддиятҳо дар ниҳояти қор онҳоро ба ду иттифоқи ба ҳам душман ҷудо кард.

Иттифоқи якум, ки Германия, Австрия-Венгрия ва Италияро муттаҳид кард, «Иттифоқи сегона» ном гирифт. Иттифоқи дуюм иборат аз Британияи Кабир, Франция ва Россия «Антанта» номида шуд.

Дар ёд доред!

Ҳаракат барои аз сари нав тақсим кардани дунё байни «Иттифоқи сегона» ва «Антанта» сабаби асосии сар шудани Ҷанги якуми ҷаҳонӣ шуд.

Оғози ҷанг ва натиҷаҳои он.

Ҷанги якуми ҷаҳонӣ аз ҳуҷуми Австрия-Венгрия ба Сербия сар шуд. Ҷавобан ба он Россия ба муқобили Австрия-Венгрия, Германия ба Россия ва Франция, Британияи Кабир ба Германия ҷанг эълон кард.

Ҳамин тавр Европаро алангаи Ҷанги якуми ҷаҳонӣ фаро гирифт. Ҷанг бо мурури вақт 38 давлати дунёро ба коми худ кашид. Баъди саршавии ҷанг «Антанта» бар ивази ваъдаҳои калон Италияро ба тарафи худ кашид.

Дар Ҷанги якуми ҷаҳонӣ аслиҳаи мутлақо нав-киштии зерриоби, гази хлордор ва танкҳо истифода шуданд.

Киштиҳои зерриоби Германия ҳатто ба киштиҳои савдо ва мусофирбар ҳуҷум меовард. Яке аз онҳо киштии мусофиркашонии «Лузитания» буд.

Танкҳо.

Киштии «Лузитания» гарқ мешавад.

Дар натиҷаи ҳуҷум аксари онҳо ҳалок шуданд.

Ҷанги якуми ҷаҳонӣ тирамоҳи соли 1918 бо мағлубияти Германия ва иттифоқчиёни вай ба интиҳо расид. Дар оқибати ин мағлубият империяҳои Германия, Австрия — Венгрия ва Усмониҳо пароканда шуданд.

Дар Германия император аз тахт фароварда шуд ва он маҷбур ба хориҷа гурехт. Британияи Кабир ва Франция ба мустамликаҳои мағлубшудагон соҳиб шуданд. Аммо ҷанг онҳоро низ заиф карда буд.

Дар Россия бошад, ба ҳукмронии сулолаи Романовҳо, ки сесад сол боз давом мекард, дар соли 1917 хотима гузошта шуд. ШМА соли 1917 ба ҷанг ҳамроҳ шуда, бар ивази ба иштирокчиёни ҷанг фуруҳтани яроқу аслиҳа ва додани қарз ба сарвати бузург соҳиб шуд.

Вай ҳатто давлати пурзўртарини мустамликадори Британияи Кабирро қарздор намуд ва ба давлати тавонои дунё табдил ёфт.

Худатонро санҷед

- ◆ Ба Иттифоқи сегона... .
- ◆ Антанта-ин,
- ◆ Ҷанги якуми ҷаҳонӣ... сар шуд.

Оқибатҳои фоҷианоки ҷанг барои инсоният. Ин ҷанги даҳшатангезе, ки беш аз ҷаҳор сол давом кард, ба халқҳои дунё фоҷиаҳои зиёд овард.

Дар ҷанг 10 миллион нафар ҳалок, 20 миллион нафар ярадор, маҷрӯҳ шуд. Давлатҳо ба миқдори зиёд талафоти моддӣ диданд.

Савол ва супоришҳо

1. Кадом сабабҳо ба оғози Ҷанги якуми ҷаҳонӣ оварда расонданд?
2. Гурӯҳи давлатҳое, ки ба саршавии ҷанг айбдор буданд, қайд намоед.
3. Ҷанг дар кадом ҳолат сар шуд ва чӣ хел анҷом ёфт?
4. Оид ба натиҷаҳо ва оқибатҳои фоҷиавии ҷанг чихоро доништа гирифтед?

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

(Қадвалро нур кунед)

Гуруҳи давлатҳои сабабгори саршавии Ҷанги якуми ҷаҳонӣ	Солҳои саршавӣ ва тамом- шавии ҷанг	Оқибатҳои ҷанг барои Германия ва иттифоқ- чиёни он	Оқибатҳои ҷанг барои Англия, Франсия ва Россияи подшоҳӣ	Оқибатҳои ҷанг барои ШМА	Фоҷиа- ҳое, ки ҷанг ба халқҳои дунё овард

§ 41. ҶАНГИ ЯКУМИ ҶАҶОНӢ ВА ТУРКИСТОН

Таъсири ҷанг ба Туркистон. Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба Ватани мо Туркистон низ бетаъсир намонд. Чунки Туркистон мустамликаи империяи Россия буд. Дуруст, дар Туркистон амалиётҳои ҷангӣ ба амал наомадаанд. Аммо Россияи мустамликадор дар солҳои ҷанг нисбат ба аҳолии маҳаллӣ зулму ситамро боз ҳам зӯр кард.

Масалан, барои эҳтиёҷи ҷанг миқдори андоз зиёд гардид. Ҳаҷми маҳсулоти пахта, ғалла ва дигар зироати деҳқонӣ, ки аз кишвар кашонда мешуд, низ афзуд.

Зиёда аз ин соли 1916 мувофиқи фармони императори Россия Николайи II аз Туркистон ба Россия фиристодани мардони аз 19-сола то 43-сола барои мардикорӣ сар шуд. Онҳо ба Россия рафта барои лашкар дар сохтмони иншоотҳои муҳофизатӣ, роҳҳои оҳан ва дигар корҳо бояд иштирок мекарданд.

Дар натиҷаи он аксари оилаҳо аз сарвари худ маҳрум шуданд. Соҳаи хоҷагии қишлоқ бошад рӯ ба инқироз овард. Фармони император ба авҷи норозигии аҳолии Туркистон сабаб шуд. Ин норозигӣ дар ниҳояти қор ба саршавии шӯриши миллии озодихоҳӣ оварда расонд.

Оғози шӯриш. Шӯриши миллии озодихоҳӣ тамоми Туркистонро фаро гирифт. Дар маҳалҳо бо аскарони мустамликачиён задаҳӯрдҳои хунин рӯй доданд. Иштирокчиёни шӯрише, ки дар Тош-

канд сар шуд, дар назди идораи политсия дар Бешёғоч ҷамъ шуданд. Иштирокчиҳои фаёли шӯриш Ризвонбиби Аҳмадҷонова ба амалдорон гуфт, ки «Моро кушед ҳам, фарзандонамонро намедихем». Политсиячиён барои ин гапҳояш ба Ризвонбиби тир кушоданд. Халқи ба ғазаб омада ба идораи политсия зада даромад. Ҳарбиёни ба ёрии политсия омада беш аз даҳ нафар шӯришгаронро парронданд. Шӯриш бо ҳамин усули ваҳшиёна пахш карда шуд.

Шӯриши Ҷиззах. Норозигӣ баъди фармони оиди ба мардикорӣ фиристодан хусусан дар Ҷиззах шиддатнок буд. Аз Ҷиззах бояд 11 ҳазор нафар мардикор фиристода мешуд. Ҷиззациҳо бекор кардани фармони оид ба мардикориро ва қатъ намудани рӯйхати шахсонро, ки ба мардикорӣ гирифта мешуданд, талаб карданд. Аммо ин талаб рад карда шуд. Дар натиҷа шӯриши калон сар шуд. Ин акнун шӯриши миллии озодихоҳӣ буд. Ба шӯриш Назир-

Ризвонбиро паррондани политсия.

хўча Абдусаломов ва Абдурахмони ҷевачи раҳбарӣ мекарданд. Вале қувваҳо баробар набуданд.

Шўришгарон мағлуб шуданд. Мустамликадорон шўришгарон ва раҳбарони онро бераҳмона ҷазо доданд. Деҳаҳои шўришгаронро оташ заданд. Ҳатто ба аъзои оилаҳои шўришгарон раҳму шафқат намекарданд.

Раҳбарони шўриш ба ҷазои қатл ҳукм карда шуданд. Боқимондаҳо ба муддатҳои гуногун ҳабс ва бадарға гардиданд.

Ононе, ки ба шўришгарон хайрхоҳӣ нишон дода ё онҳоро барои дастгир кардан ёрӣ намедоданд, аз хонаҳояшон ронда, ба саҳро фиристода мешуданд.

Худатонро санҷед

- ◆ Мардикорӣ — ин... .
- ◆ Шўриши соли 1916... буд.

Сабабҳои шикастхӯрӣ ва аҳамияти шўриш. Шўришгарон дар муборизаи зидди мустамликадорон ҳеҷ таҷрибае надоштанд. Онҳо тайёрии махсусро ҳам нагузашта буданд. Яроқу аслиҳаи онҳо асосан аз каланд, панҷшоҳ ва хода иборат буд.

Лашкари мустамликадорон бо аслиҳаи замонавӣ мусаллаҳ буданд. Ғайр аз ин шўриш пешаки пухта тайёр нашуда буд. Сарфи назар аз он иштирокчиёни шўриши миллии озодихоҳӣ барои барқарор кардани ҳуқуқашон, ки аз тарафи мустамликадорон поймол гашта буд, мубориза бурданд. Фарзандони фидоии Ватан будани худро нишон доданд. Дар ҷанги қувваҳояш нобаробар ҷасорат нишон дода, дар таърихи Ватанамон номи безавол гузоштанд.

Ҳаракати миллии озодихоҳии соли 1916 ҳукумати империяи Россияро саҳт саросема карда монд. Қудрати онро дар Туркистон суст намуд.

Шўриш имкон надод, ки фармон оиди аз Туркистон фиристондани мардикорон пурра иҷро шавад. Дар натиҷа мардикорон ду баробар кам — зиёда аз 120 ҳазор нафар фиристода шуданд. Онҳо дар гўшаҳои гуногуни Россия аз гуруснагӣ ва хорӣ азият кашиданд. Аксари онҳо аз хунуки саҳт ва касалиҳо мурда рафтанд. Як қисмашон умрбод ногирон шуданд.

Шўриш исбот кард, ки ҳамватанонамон барои ҳақу ҳуқуқи худ мубориза бурда метавонанд. Ба ҳукумати мустамликадорон бори дигар нишон дод, ки ҳисси мубориза барои озодию истиқлол ҳеч гоҳ хомӯш нахоҳад шуд.

Мазмуни истилоҳоро доништа гиред

Чевачӣ — мудири амборхонаи яроку аслиҳа.

Мардикор — коргаре, ки муваққатан ба кироя гирифта мешавад.

Савол ва супоришҳо

1. *Чанги якуми ҷаҳонӣ чаро ба Туркистон ҳам таъсир кард?*
2. *Сафарбарии мардикорон чист?*
3. *Оид ба сабабҳои шўриши миллии озодихоҳии Туркистон дар тобистони соли 1916 чӣқоро доништа гирифтед?*
4. *Чаро шўриши миллии озодихоҳии соли 1916 шикаст хўрд?*
5. *Оид ба аҳамияти таърихӣ шўриши миллии озодихоҳии соли 1916 нақл кунед.*

§ 42. ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҶОНӢ

Сабабҳои Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ. Соли 1933 ба сари ҳокимияти Германия қувваҳое омаданд, ки даъвои ҳукмронӣ кардани немисҳоро ба дигар халқҳо доштанд.

Пешвои онҳо Адолф Гитлер дар мамлакат яккахукмронии худро ҷорӣ кард.

Вай дар назди худ мақсади қасд гирифтани аз ғолибони Ҷанги якуми ҷаҳон, аз нав тақсимкунии дунё, ба иттиҳоди худ даровардани тамоми Европа ва баъд зери истило кардани дунёро гузошта буд. Барои расидан ба ин мақсад ба ҷанг тайёриро авҷ гирифт.

Бо Италия ва Япония иттифоқ бастан. Ба зудӣ барои амали кардани мақсадаш камар бастан. Чунончи, 1 сентябри соли 1939 Германия ба Полша ҳуҷум кард. Ҷавобан ба он Англия ва Франция ба муқобили Германия ҷанг эълон карданд. Ҳамин тариқ, Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ сар шуда рафт. Британияи Кабир, Франция ва собиқ Иттифоқи Шўравӣ ба туфайли зиддият ва нобоварии ҳамдигарӣ пеши роҳи ҷангро гирифта натавонистанд.

Дар ёд доред!

Кўшишҳои Германияи гитлери барои ҳукмрони дунё шудан асосии сар шудани Ҷанги дуҷони қаронӣ шуд.

Британияи Кабир ва Франция барои нигоҳ доштани Полша қараҳои қатъӣ надида. Дар натиҷа Полша дар тӯли 17 рӯз таслим шуд.

Ҷараёни ҷанг. Баъди саршавии ҷанг Германия дар муддати кӯтоҳ қариб ҳамаи давлатҳои Европайи Ғарбиро забт намуд.

Соли 1940 ҳатто Франсияро торумор кард. Мақсади навабии он забти Британияи Кабир ва собиқ Иттифоқи Шӯравӣ буд. Вале чун флоти қарбии баҳри ва қувваҳои қарбии ҳавоии Британияи Кабир пурзӯр буданд, онро забт карда натавонист. Аз ин рӯ, Гитлер аввал собиқ Иттифоқи Шӯравиро забт кардани шуд ва 22-юми июни соли 1941 ба он ҳуҷум кард.

Декабри ҳамаи сол Япония дар уқёнуси Ором амалиётҳои қарбии зидди ИМА-ро сар кард. Гитлер ният дошт, ки собиқ СССР-ро дар муддати кӯтоҳ забт хоҳад кард.

Лашкари Германия аввал паси ҳам зафар ба даст оварда, ба пеш ҳаракат кард. Барои забти пойтахти собиқ Иттифоқи Шӯравӣ шаҳри Москва каме монда буд. Вале лашкари собиқ Иттифоқи Шӯравӣ муқобилияти мардонавор нишон дод. Дар натиҷа нақшаи Гитлер оиди дар муддати кӯтоҳ забт кардани собиқ Иттифоқи Шӯравӣ барбод рафт. Лашкари собиқ Иттифоқи Шӯравӣ, ки дар таркиби он ҷанговарони ўзбекистонӣ ҳам буданд, ба лашкари Германия зарбаҳои дандоншикан зада, ақиб нишонданд. Дар айнаи замон собиқ Иттифоқи Шӯравӣ, ИМА ва Британияи Кабир барои муборизаи зидди Германия байни худ созишнома имзо карданд. Ҳамин тариқ, бар зидди Германияи гитлери иттифоқ ба вуҷуд омад. Лашкари ягонаи ИМА ва Британияи Кабир иттифоқии Германия Италияро маҷбур сохтанд, ки таслим шаванд. Собиқ

Аслиҳои собиқ Иттифоқи шӯравӣ — катюша, ки дар солҳои Ҷанги дуҷони қаронӣ истифода шудааст.

Ба ҳуҷҷати таслим шудан имзо кардани Германия.

Иттифоқи Шўравӣ соли 1944 лаш-
кари Германияро аз ҳудуди худ та-
моман таъқиб карда баровард. Ак-
нун маълум буд, ки давлатҳои ит-
тифоқчӣ Германияро ҳам таслим
мекунанд. Дар натиҷа соли 1945
Адолф Гитлер ва баъзе ҳамсафони
ӯ ба ҷони худ қасд карданд. Ниҳо-
ят 8 майи соли 1945 Германия дар
назди иттифоқчиён бечуну чаро тас-

лим шуд. Аз ин хусус ҳуҷҷати зарурӣ имзо карда шуд. Ҳукумати
собик Иттифоқи Шўравӣ 9-уми майро ба шарафи ғалаба бар
Германияи фашистӣ Рӯзи ғалаба эълон кард.

2-юми сентябр ҳуҷҷат оиди таслим шудани Япония имзо шуд.
Ҳамин тариқ Чанги дуҷуми ҷаҳонӣ бо мағлубияти ҳамон давлатҳое
ба охир расид, ки он ҷангро худашон сар карда буданд.

Оқибатҳои фоҷианоки ҷанг. Чанги дуҷуми ҷаҳонӣ дар таърихи
ҷангҳо ҷанги аз ҳама даҳшатнок буд. Дар он беш аз 60 давлат
иштирок намуд.

Дар ёд доред!

Чанги дуҷуми ҷаҳонӣ 6 сол давом кард.

Дар давоми шаш сол зиёда аз 60 миллион нафар одам ҳалок
шуд. Беш аз 90 млн. нафар маҷруҳ гардид. Гитлериён аз ҳудудҳои
забткардашон на фақат калонсолон, балки бачаҳоро низ барои
кор фармудан гирифта мерафтанд. Онҳо ва ҷарбиёни асирафтада
дар лагерҳои махсус нигоҳ дошта мешуданд. 16 млн. нафар аз
ҷумлаи онҳое, ки дар лагер буданд, дар оқибати азобу уқубатҳо
ҳалок шуданд. Онҳо дар лагерҳои махсус бо газ буғӣ карда кушта
шуданд. Ҷасади мурдаҳо дар оташхонаҳои махсус даргиронда ме-
шуд, хокистарашон ба ҷойи нурии истифода мегардид. Ин ҳама
бори дигар сабақ медиҳад, ки дар рӯи дунё сулҳу осоиши мус-
таҳкам чӣ қадар зарур аст.

Ҷиноят бечазо наместонад. Рақамҳои дар боло овардашуда аз
ҷинояти мудҳиши гитлериён нақл мекунанд. Аз ин боис соли

1946 айбдорони ин ҷиноят, ки зинда монда буданд, ба суди байналмилалӣ кашида шуданд. Мувофиқи он 12 нафар ҷиноятгарон ба ҷазои ҷатл ҳукм гирифтанд. Боқимондагон ба муддати дароз ва умрбод аз озодӣ маҳрум шуданд.

Худатонро санҷед

- ♦ Соли 1939 —... .
- ♦ Соли 1945, 8 май — ин,... .
- ♦ Соли 1945, 2 сентябр... .

Савол ва супоришҳо

1. Мақсади Германияи гитлерӣ чӣ буд?
3. Чаро собиқ Иттифоқи Шӯравӣ, Британияи Кабир ва Франция неши роҳи саршавии Ҷанги дуҷуми ҷаҳониро гирифта натавонистанд?
4. Натиҷаҳои Ҷанги дуҷуми ҷаҳониро гуфта диҳед.
5. Оқибатҳои фоҷианоки Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ба инсоният чӣ хел сабақ медиҳад?

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

(Фактҳоро қиёс намуда, ҷадвалро пур кунед)

Р/т	Саволҳо	Ҷанги якуми ҷаҳонӣ	Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ
1.	Сол ва санаи оғози ҷанг		
2.	Ҷанг дар кадом ҳолат сар шуд?		
3.	Давлатҳои асосии иштирокчии ҷанг		
4.	Натиҷаҳои ҷанг		
5.	Оқибатҳои фоҷианоки ҷанг		

§ 43. САҲМИ ЎЗБЕКИСТОН ДАР ТАЪМИНИ ҒАЛАБА АЗ БОЛОИ ГЕРМАНИЯИ ГИТЛЕРӢ

Ҷасорати меҳнатии халқи Ўзбекистон. Дар солҳои Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ Ўзбекистон ҳанӯз дар таркиби собиқ Иттифоқи Шӯравӣ буд. Бинобар ин вақте, ки 22-юми июни соли 1941 Германияи гитлерӣ ба собиқ Иттифоқи Шӯравӣ ҳуҷум кард, Ўзбекистон ҳам ба коми ҷанг кашида шуд.

Сарфи назар аз он Ўзбекистон фронтро бо яроқу аслиҳаи зарурӣ, тир, озуқаворӣ ва либос таъмин карда меистод. Ўзбекистон ба ҷанг зиёда аз 1 миллиону 500 ҳазор нафар ҷанговар фирис-тод. Маблағи пулери, ки аз аҳоли ғун мешуд, ба хазинаи мудофия месупурданд.

Ҳукумати собиқ Иттифоқи Шӯравӣ зиёда аз сад корхонаи саноатино, ки эҳтимол дар ҳудудҳои зери истилои Германия мемонданд, ба Ўзбекистон кўчонид. Ин корхонаҳо бар ивази меҳнати фидокоронаи коргарони Ўзбекистон дар муддати кўтоҳ аз сари нав ба кор сар карданд ва барои фронт маҳсулоти зарурӣ бароварданд. Дар Ўзбекистон 280 то корхонаи нав бунёд карда шуд.

Ўзбекистон дар солҳои ҷанг ба фронт 2100 то самолёт, беш аз 1700 то мотори самолёт, зиёда аз 2 миллион бомбаи авиатсионӣ, 330 ҳазор то парашют ва дигар яроқу аслиҳа ва анҷомҳои зарурӣ расонда дод. Фабрикаҳои Ўзбекистон дар бобати таъмин намудани ҷанговарон бо либосҳои гарм саҳми калон гузошт.

Ҷасорати меҳнаткашони деҳот. Аҳолии деҳоти Ўзбекистон дар бобати бо озуқаворӣ ва либос таъмин намудани фронт фидокории беназир нишон додаанд. Аз сабаби он, ки мардон ба фронт рафта буданд, дар соҳаи хоҷагии қишлоқ қувваи кори намерасид. Ҷойи онҳоро занон ва бачаҳо гирифтанд. Меҳнаткашони деҳот душвориҳои мураккаб ва вазнинро аз сар гузаронида, мардона ғолиб шуданд.

Дар ёд доред!

Дар солҳои ҷанг беш аз 4 миллион тонна пахта, зиёда аз 5 миллион тонна ғалла тайёр карда шуд.

Дигар намудҳои маҳсулоти хоҷагии қишлоқ низ ба ҳаҷми зиёд тайёр карда шуд.

Халқи мо дар он шароити бисёр вазнин рӯзро ба рӯз, шабро ба шаб пайваста, меҳнати пурмашаққат мекарданд, барои фронт, барои ғалаба саҳми муносиб гузоштанд.

Саховати бузург. Дар муборизаи зидди Германияи гитлери аҳолии Ўзбекистон саховати бузург нишон додааст. Чунончи, ба

Танкҳое, ки бо пули меҳнаткашони Ўзбекистон сохта шуда буд.

хазинаи мудофияи мамлакат зиёда аз 650 млн. сўм пул ва қариб 55 кг тилло ва чизҳои қимматбаҳо супурда шуд.

Аз ҳисоби ин маблағ барои фронт бронепоезд, танк ва самолёт сохта, ба ҷанггоҳҳо фиристода мешуданд.

Ҳукумати собиқ Иттифоқи Шўравӣ аз ҳудудҳои гуногуни мамлакат, ки дар он ҷойҳо амалиётҳои ҷангии мерафтанд, як қисми аҳолии ғайриҳарбиро ба кишварҳои дохилтари мамлакат аз фронт кўчонд. Аз онҳо беш аз як миллион нафар ба Ўзбекистон фирис-тода шуд.

Дар ёд доред!

Аз аҳолие, ки ба Ўзбекистон кўчонда оварда шуд, 200 ҳазор нафараш-ро бачаҳои یتим ташкил меоданд.

Халқи Ўзбекистон онҳоро дўстона қабул кард. Ба онҳо ғамхори нишон дода, барои ҳаёт ба сар бурдани онҳо аз хонаҳояшон ҷой

доданд. Озуқавори ва либосро бо онҳо ба ҳам диданд. Аксари онҳоро ба хонаҳои бачаҳо қойгир карданд.

Зиёда аз панҷуним ҳазори онҳоро оилаҳои саховатпешаҳои ўзбекҳо ба фарзанди қабул карданд. Яке аз он хонаводаҳои саховатпеша оилаи Ш. Шомаҳмудовҳои тошкентӣ буд. Ин оила 16 нафар бачаи мансуб ба миллатҳои гуногунро ба фарзанди қабул намуд. Онҳоро парвариш ва тарбия кард, ба камол расонд. Ин ҳодиса бори дигар бузургии қалб, саховатпешагии халқи ўзбекро нишон дод.

Ҷасорати ҷанговарони ўзбекистонӣ дар фронт. Беш аз якуним миллион ҷанговарони ўзбекистоние, ки ба фронтҳои Ҷанги дуҷоми ҷаҳонӣ фиристода шуда буданд, бар зидди душманон мардонавор ҷангиданд. Ҳамлаи Германияи гитлериро аввалин шуда қалъаи Брести ба Германия ҳамсарҳад дучор омад.

Дар байни онҳое, ки қалъаро ҳимоя намуданд, ўзбекистонӣён ҳам буданд. Онҳо бо дигар ҳимоячиёни қалъа намояндагони ди-

гар миллатҳо паҳлуӣ ҳам истода, дар давоми як моҳ онро ҳимоя намуданд.

Ўзбекистонӣҳо дар ҳар як fronti Ҷанги дуҷоми ҷаҳонӣ ҳамин тавр мардонавор ҷангиданд.

Аз падару бобоёни мо 338 нафарашон барои мардонагӣ матонат ва ҷасораташон дар майдонҳои ҷанг ба унвони «Қаҳрамони Иттифоқи Советӣ» сазовор доништа шудаанд.

Дар солҳои Ҷанги дуҷоми ҷаҳонӣ қариб 500 ҳазор нафар ҷанговарони ўзбекистонӣ қурбон гардиданд. Зиёда аз 60 ҳазор нафари онҳо ногирон шуданд.

Хотира абадист. Барои абади намудани хотираи қурбониёни

Ҳайкали
«Модари мотамсаро».

Чанги дуьومي җаҳонӣ бо ташаббуси Президент Ислон Каримов соли 1998 дар Ўзбекистон рӯзи ғалаба бар Германияи гитлерӣ 9-уми май «Рӯзи Хотира ва қадр»-и умумимиллий эълон шуд.

Соли 1999 дар паҳлӯи майдони асосии Тошканд-майдони Му-стақиллик маҷмӯаи «Майдони хотира» бунёд гардид. Дар дево-рҳои ёдгории ин ҷо шакли саҳифаҳои китоб гузошта шудааст. Дар ин саҳифаҳо номи ҷанговарони ўзбекистонӣ, ки дар Чанги дуьومي җаҳонӣ ҳалок шудаанд, навишта шудааст.

Дар маҷмӯа ҳайкали «Модари мотамсаро» гузошта шудааст. Дар ин ҳайкал ғаму андӯҳи модаре, ки фарзандашро дар ҷанг аз даст додааст, инъикос ёфтааст. Дар паҳлӯи ҳайкал барои хотираи дар ҷанг ҳалокшудагон оташи ҷовидон месӯзад.

Худатонро санҷед

- ♦ Вақте саховати бузург мегӯем... .
- ♦ Ба Ўзбекистон... бача кўчонда оварда шуд.

Мазмунӣ истилоҳҳоро доништа гиред

Қалъаи Брест — қалъае, ки дар канори шаҳри Брести Республикаи Беларусӣ ҳозира ҷойгир аст.

Саховат (дасткушодагӣ) — дарёғ надоштани ёрдам барои одамон.

Фронт — ҳудуде, ки дар он амалиётҳои ҷангӣ мегузарад.

Савол ва супоришҳо

1. Оид ба ҷасорати меҳнатии ўзбекистонӣҳое, ки дар солҳои ҷанг нишон додаанд, нақл кунед.
2. Меҳнаткашони деҳоти Ўзбекистон дар солҳои ҷанг ба кадом муваффақиятҳо ноил шудаанд?
3. Оид ба дилфарохӣ ва саховатпешагии мардуми Ўзбекистон дар солҳои ҷанг ҷиҳоро доништа гирифтед?
4. Оид ба қаҳрамонҳои ҷанговарони ўзбекистонӣ дар майдонҳои ҷанг ми-солҳо оред.
5. Барои абадӣ қардани хотираи ҷанговарони ўзбекистонӣ, ки дар Чанги дуьومي җаҳонӣ ҳалок шудаанд, кадом корҳо амалӣ гардонидани шудаанд?

§ 44. СОЗМОНИ МИЛАЛИ МУТТАҲИД (СММ)

Сабабҳои ташкилѐбии СММ. Моҳи августи соли 1945... Чанги дуҷоми ҷаҳонӣ ҳанӯз давом мекард. ШМА барои нишон додани қудраташ ба ҷаҳониён 6 ва 9-уми август ба шаҳрҳои Хиросима ва Нагасакии Япония аслиҳаи даҳшатноктарин-бомбаи атомӣ партофт. Ин рафтори худро бо баҳонаи зудтар таслим намудани Япония ҳақ баровардани шуд. Бомбаи атомӣ асли қатли ом аст. Он иморатҳоро низ нобуд мекунад. Нури он ҳаво, об ва заминро захролуд менамояд. Ҳазорон одамон ҳалок мешаванд. Зиёда аз он нуре, ки аз он мебарояд, яъне радиатсия мударати тўлонӣ таъсири худро нишон медиҳад.

Соли 1945 дар Япония айнан ҳамин тавр шуд. Начандон дуртар аз шаҳри Хиросимаи Япония духтаре бо номи Садако Сасаки зиндагӣ мекард. Ҳангоми таркидани бомба ӯ дусола буд. Баъд аз нӯҳ соли он воқеа Садако дар 11-солагиаш касал мешавад. Духтурон дар он касалии саратонро аниқ карда, як соли дигар умр доштанаширо тахмин мекунанд. Ин беморӣ асорати бомбаи ба шаҳри Хиросима партофташуда дар соли 1945 буд. Садако медонист, ки ўро марг интизор аст.

Садакоро дўшташ Тидзуко хабар мегирифт. Рўзе Тидзуко ба Садако аз таърихи турнае, ки дар Япония муқаддас аст, ҳикоя намуд. Японҳо мегуфтанд, ки турна 1000 сол умр мебинанд, агар инсон бемор аз коғаз 1000 дона турна созад, сиҳат мешавад.

Садако аз он рӯз сар карда ба сохтани 1000 дона турна сар мекунад.

Аммо вақти ӯ барои сохтани 644 то турна расид. Садако вафот кард, ҳамсинфаш боқӣ 356 то турнаро сохт. 1000 то турна бо Садако дафн карда шуд. Садако ягона қурбони бомбаи атомӣ набуд.

Бачаҳои Япония барои гузоштани ёдгори ба хотираи Садако се сол маблағ гун карданд.

Ёдгориини ба хотираи Садако сохташуда «Ҳайкали сулҳи бачагон» ном гирифт. Он дар «Хиёбони сулҳ»-и Хиросима гузошта шудааст.

Дар санги зерӣ ёдгори чунин суханон сабт шудаанд:

*Ин ашқи ҷашмони мост,
Ин дуои хайри мост:
Дар дунё сулҳ бошад.*

**«Ҳайкали сулҳи бачаҳо»
дар Япония.**

Оре, барои дунё сулҳу осоиш зарур аст. Дар он сурат тақдири Садако такрор намешавад. Дар он сурат одамон беҳонумон, фарзандон бе падару модар намеронанд. Падару модарон аз фарзандони худ ҷудо намешаванд. Бачаҳои рӯи замин аз гуруснагӣ ва беморӣ намемиранд.

Агар боз ҷанг рух занад, аз ҷанги аввал дида бештар куштор ва харобкорӣ меоварад.

Бинобар ин давлатҳо ва арбобони давлатҳо барои оянда ғам хӯрда, набояд ба ҷанг роҳ диҳанд.

Аз ин сабаб арбобони давлатҳо барои таъсиси ташкилоти байналмилалӣ аҳду паймон намуданд, ки баҳри гирифтани пешроҳи ҷанг ва дар саросари дунё таъмин кардани сулҳ хизмат намоёнд.

Ташкилҳои СММ ва мақсадҳои он. Дарҳол он ташкилот таъсис дода шуд. Онро Созмони Милали (миллатҳои) Муттаҳид (СММ) номиданд.

Дар ёд доред!

Созмони Милали Муттаҳид 24-уми октябри соли 1945 ташкил карда шудааст.

Мақсадҳои асосии Созмони Милали Муттаҳид чунин муқаррар шуд:

- таъмини сулҳу осоиш дар тамоми дунё;
- инкишоф додани муносибатҳои дӯстӣ байни халқҳои дунё;

**Рамзи Созмони Милали
Муттаҳид.**

- якҷоя ҳаракат кардан барои хотима гузоштан ба гуруснагӣ, касалиҳо ва бесаводӣ дар дунё;

- пешгирии намудани ҳалокати экологӣ;

- рағбатнок кардани назари боҳурматона ба ҳуқуқ ва озодиҳои инсон.

Қароргоҳи СММ дар шаҳри Нью-Йорки ИМА ҷой гирифтааст. СММ-ро Саркотиб раҳбарӣ мекунад.

Агар дар ҳар як ғўшаи дунё хатаре ба сулҳи умумӣ ба амал ояд, СММ онро муҳокима мекунад ва барои ғимояи сулҳ чораҳо мебинад. Ҳоло наздики 200 то давлати дунё аъзои СММ мебошад. Инак дар тамоми солҳои баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ СММ барои мустаҳкам намудани сулҳ мубориза бурда меояд.

Ўзбекистон узви ташкилотҳои байналмилалӣ. Ўзбекистон 2-юми март соли 1992 ба Созмони Милали Муттаҳид қабул карда шуд. Ин воқеа дар миқёси байналмилалӣ эътироф шудани Ўзбекистонро тасдиқ намуд. Аз он рӯз эътиборан Ўзбекистон ба узви комилҳуқуқи ҷамъияти ҷаҳонӣ табдил ёфт. Дар назди бинои СММ байрақи Ўзбекистон баробари байрақҳои дигар давлатҳо барафроста шудааст.

Дар солҳои аввали истиқлол дар Тошканд ваколатхонаи СММ кушода шуда. Президенти Ўзбекистон Ислам Каримов соли 1993

дар маҷлиси умумии 48-уми СММ бори аввал иштирок ва нутқ кард. Ин воқеаи таърихӣ ба оламиён бори дигар намоиш дод, ки дар дунё давлати мустақили Ўзбекистон ҳаст.

Ба хотир оред!

Созмони Милали Муттаҳид кай ва бо кадом мақсад ташкил шуд?

Ислом Каримов соли 2010 дар маҷлиси умумии СММ бахшида ба муаммоҳои муҳимтарини байналмилалӣ низ иштирок кард.

Президентамон дар нутқи худ таваҷҷӯҳи иштирокдорони маҷлиси умумиро ба муаммомҳое, ки Ўзбекистонро ба ташвиш андохтааст, ҷалб намуд.

Ўзбекистон ба фаъолияти чандин ташкилотҳои байналмилалии СММ низ фаъол иштирок менамояд.

Ўзбекистон ба узвияти ЮНЕСКО қабул шуд. Дар мавзӯҳои гузашта оиди корҳои амалинамудаи ин ташкилот дар Ўзбекистон шинос шудед.

ЮНЕСКО барои рағбатнок намудани шахсонеро, ки дар соҳаи инкишофи таълим, илм ва маданият алоқаҳои байналмилалиро фаъол менамоянд, мукофотҳои худро таъсис додааст.

Дар ёд доред!

ЮНЕСКО чандин мукофотҳо (медалҳои тилло) таъсис додааст. Яке аз онҳо медали тиллоии ба номи Абуали ибни Сино аст.

Соли 1998 Президентамон Ислом Каримов бо ин медали тиллоии ЮНЕСКО мукофотонида шудааст.

Савол ва супоришҳо

1. ШМА бо кадом мақсад бомбаи атомиро ба Япония партофт?
2. Оид ба бомбаи атомӣ чиҳоро доништа гирифтед?
3. Оид ба тақдири фоҷиавии духтараки японӣ Садако нақл кунед.
4. СММ чӣ гуна ташкилот аст ва он чаро ташкил карда шуд?
5. Оид ба ҳамкориҳои СММ ва Ўзбекистон ҳикоя кунед.

§ 45. СММ ВА БАЧАҲОИ ДУНЁ

СММ ҳимоячи ҳуқуқи бачаҳо. СММ барои бачаҳои дунё ҳамеша ғамхорӣ карда меояд. Он бо мақсади бартараф кардани оқибатҳои фочианоке, ки Ҷанги дуҷоми ҷаҳонӣ ба сари бачаҳо овард, соли 1946 «Ҳазинаи байналмилали кўмак ба бачаҳо»-ро ташкил кард.

Фаъолияти ЮНИСЕФ. «Ҳазинаи байналмилалии кўмак ба бачаҳо», ки соли 1946 ташкил шуда буд, мухтасаран ЮНИСЕФ номида шудааст. Вай аввал ба бачаҳои Европа, ки дар ҷанг азияти зиёд кашидаанд, кўмак расонд. Баъд ба бачаҳои қитъаҳои Осиё, Африка ва Америкаи Ҷанубӣ ёрирасониро сар кард.

Дар ёд доред!

ЮНИСЕФ барои расонидан ёриаш ба бачаҳои дунё соли 1965 бо мукофоти байналмилалии Нобел сазовор карда шуд.

Рамзи ЮНИСЕФ.

Зеро вобаста бо ҳаёти бачаҳои ин қитъаҳо ҳанӯз ҳам муаммоҳои калон боқӣ мондааст. Чунончи дараҷаи мурдан дар байни бачаҳо ҳамон баланд аст, миллионҳо нафар бачаҳо ҳӯроки сер намехӯранд.

Беш аз 130 миллион нафар бачаҳо ба мактаб намераванд. ЮНИСЕФ ин ҳолатҳоро ба назар гирифта дар фаъолияти худ ба масъалаҳои зерин эътибор медиҳад:

- барои пешгирӣ намудани бемориҳои, ки сабаби марг мешаванд, эм кардани бачаҳо;
- таъмини бачаҳо ва модарон бо оби ошомиданӣ;
- мубориза бар зидди гуруснагии байни бачаҳо, кам хӯрок хӯрдан ва бесаводӣ;
- пешгирӣ намудани норасоии витамини «А», ки боиси кӯр шудани бачаҳо мешавад;
- муяссар шудан ба тасдиқи Конвенсияи байналмилалии оиди ҳуқуқҳои бачаҳо аз тарафи ҳама давлатҳо.

ЮНИСЕФ бо фаъолияти худ ҳар сол ҳаёти 3 миллион нафар бачаро нигоҳ дошта меояд. Имрӯз беш аз 140 давлат ба ЮНИСЕФ аъзо мебошад. Республикаи Ўзбекистон соли 1994 ба он аъзо шуд ва бо он ҳамкориҳои наздик дорад. ЮНИСЕФ бо ҳукумати Ўзбекистон дар бобати эҳтиҷотиҳои бачаҳо, расондани вакцинаҳо ва ёрирасонӣ ба аҳолии соҳили Арал ҳамкорӣ карда меояд.

Дар Ўзбекистон ғамхорӣ нисбати бачаҳо яке аз асосҳои сиёсати давлатиро ташкил медиҳад.

СММ соли 1989 Конвенсияи байналмилалӣ «Дар бораи ҳуқуқҳои бача»-ро қабул кард. Дар он ҳамаи онҳое то 18-сола ҳамчун бача қайд шудааст. Инчунин ба аъзоёни СММ маҷбурияти таъмини зисти бачаҳо, зинда мондан ва инкишофи солими онҳо гузошта шудааст. Дар айни замон ҳуқуқи илм гирифтани бачаҳо кафолат дода шудааст. Бачаҳоро ба сифати коргари арзон истифода кардан, ҷалб намудан ба аскарӣ манъ карда шудааст. Ба зиммаи ҳар як давлат оид ба қабули чораҳо барои пешгирии истеъмоли моддаҳои нашъаманд ўҳдадорӣ гузошта шудааст. Республикаи Ўзбекистон ҳам ба ин конвенсия ҳамроҳ шудааст.

Соли 2007 қонуни Республикаи Ўзбекистон «Дар бораи кафолатҳои ҳуқуқҳои бача» қабул шуд.

Ин қонун манфиати шахрвандони то 18-солаи Ўзбекистонро ҳимоя менамояд.

Маблағи ЮНИСЕФ. Давлатҳои аъзо ҳар сола ба ҳисоби ташкилот ба миқдори муайян маблағ мегузaronанд. Инчунин ба ҳисоби баъзе шахсон низ маблағ ҷамъ мешавад. Ғайр аз ин ин ҳазина аз ҳисоби фурӯштани миллионҳо мактуби ҷилднокӣ табрикии дорои рамзаш буда низ пул ғун мекунад.

Фурӯштани мактуби кушоди ҷилднокӣ табрики чӣ гуна урф шуд?

Соли 1949... Ҳазина ба бачаҳои Чехия ёри расондани шуд. Дар байни бачаҳо ёригирифта Йитка Самковаи 7-сола, ки дар бобати расмкашӣ маҳорат дошт, низ буд. Йитка аз ёрии ҳазина хурсанд шуда (ҳамсинфони ӯ низ мамнун буданд) барои ҳазина рӯи порчаҳои оина расмҳои ранга кашид.

Муаллими синфи Йитка расмҳои кашидани ўро ба қароргоҳи ҳазина дар пойтахти Чехия-Прага фиристод. Ин расмҳо ба ходи-

мони хазина хеле писанд омад. Онҳо расмҳоро ба шаҳри Нью-Йорк фиристоданд.

Ходимони хазина мактуби кушоди ҷилднокро, ки расмҳои кашаидаи Ҷиткаро дошт, тайёр карда, дар рӯзи таваллуди Исо пайгамбар-ба муносибати иди Рождество дар тамоми дунё фурӯштанд. Ин тадбир ба хазина даромади калон овард.

Баъдтар ҳар соле фурӯхтани ин гуна мактуби кушод ба анъана табдил ёфт.

Худатонро санҷед

- ◆ БМТ
- ◆ ЮНИСЕФ
- ◆ Соли 1989

Мазмуни истилоҳҳоро доништа гиред

Ваксина — дорие, ки барои эм кардани инсонҳо бо мақсади пурзӯр намудани дараҷаи ҳимоя аз касалиҳо истифода мешавад.

Ҳазина — ташкилоте, ки барои ягон фаъолият, ба гурӯҳи муайяни одамон расонидани ёри ташкил карда мешавад.

Конвенсия — шартномаи байналмилалӣ оид ба масъалаи махсус.

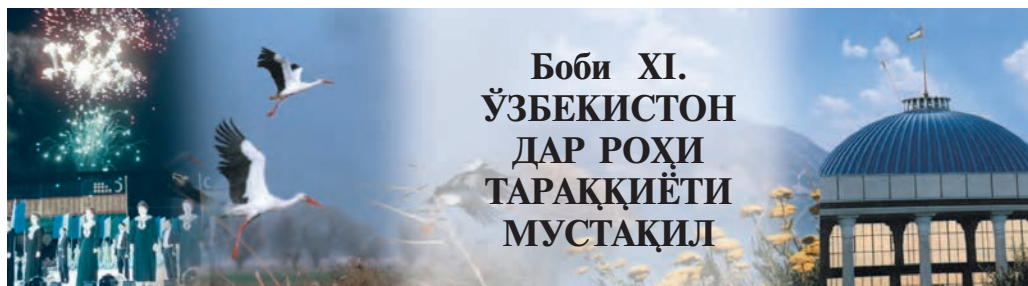
Савол ва супоришҳо

1. Дар бораи фаъолияти БМТ барои ҳимояи ҳуқуқҳои бачаҳо чӣҳоро доништа гирифтед?
2. Оид ба ташкилоти ЮНИСЕФ ва фаъолияти он нақл кунед
3. Мақсади Конвенсияи «Дар бораи ҳуқуқи бача» чист?
4. Республикаи Ўзбекистон ва ЮНИСЕФ дар кадом самтҳо ҳамкорӣ доранд?

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

Дар оилаатон бачаҳо ба муқобили кадом касалиҳо эм карда шудаанд, аниқ кунед ва онҳоро дар дафтаратон қайд аст.

Боби XI. ЎЗБЕКИСТОН ДАР РОҲИ ТАРАҚҚИЁТИ МУСТАҚИЛ

§ 46. СОҲИБИ ИСТИҚЛОЛ ШУДАНИ ЎЗБЕКИСТОН

Президенти нахустини Ўзбекистон. Ўзбекистон дар таркиби собиқ Иттифоқи Шўравӣ мустамлика буд. Ба солҳои 80-уми асри XX омада рӯ ба таназзул овардани собиқ Иттифоқи Шўравӣ баръало намоён шуд. Муборизаи халқҳои мустамлика, аз ҷумла халқи ўзбек барои мустақилии он таназзулро боз ҳам пурзӯр кард.

Дар чунин шароит барои Ўзбекистон раҳбаре зарур буд, ки онро ба роҳи мустақилии бурдан қодир буда, лозим шавад барои он ҷонашро фидо кардан тайёр бошад. Ин зарурият Ислон Абдуғаниевич Каримовро ба майдони сиёсат овард. Ислон Каримов дарҳол раҳбари Ўзбекистон интихоб шуд. Ў то ин вақт дар чандин лавозимҳои давлатӣ кор карда, таҷрибаи калон пайдо карда буд.

24-уми март соли 1990 дар таърихи Ўзбекистон бори нахуст лавозими президент ҷорӣ карда шуд. Он рӯз раҳбари дурандеш ва донишманд, фарзанди ватанпарвар ва сарвари халқи ўзбек Ислон Каримов Президенти Ўзбекистон интихоб гардид.

Ин ҳодиса дар роҳи муборизаи Ўзбекистон барои мустақилии қадами муҳими таърихӣ гардид.

Ислон Каримов.

Дар ёд доред!

Президент — сарвари давлат аст, ки ба муддати муайян интихоб мешавад. Президентӣ лавозими аз ҳама олии давлатист. Калимаи «президент» латинӣ буда, маънояш «дар пеш ништа» аст.

Эълон шудани истиқлолияти давлатии Ўзбекистон. Президент Ислоҳ Каримов таъмин кардани мустақилии Ўзбекистонро вазифаи асосии худ эълон карда буд. Барои расидан ба ин мақсад тадбирҳои суботкорона амалӣ намуд, ки истиқлоли давлатии Ўзбекистонро наздик мекарданд Масалан, «Декларатсияи мустақилии», ки соли 1990 қабул шуда буд, дар байни онҳо аҳамияти калони таърихӣ дошт. Раҳбарони собиқ Иттифоқи Шӯравии пошхӯрдаистода моҳи августи соли 1991 бо роҳи истифодаи зӯри онро нигоҳ доштани шуданд. Аммо ин ҳаракат ба ҳалокат дучор шуд. Бо ташаббуси Ислоҳ Каримов Шӯрои Олии Республикаи Ўзбекистон 31-уми август Қонун «Дар бораи асосҳои мустақилии давлатии Республикаи Ўзбекистон»-ро қабул кард. 1-уми сентябр Рӯзи истиқлолияти Республикаи Ўзбекистон муқаррар шуд.

Ҳамин тавр, дар харитаи сиёсии дунё давлати нав — Республикаи Ўзбекистон пайдо шуд. 29 декабри соли 1991 Ислоҳ Абдуғаниевич Каримов дар асоси алтернативӣ Президенти Республикаи мустақилии Ўзбекистон интихоб шуд.

Худатонро санҷед

- ◆ 24 марти соли 1990 —
- ◆ 31 августи соли 1991
- ◆ 1 сентябри соли 1991 ...

Рамзҳои давлатии Республикаи Ўзбекистон. Ўзбекистон ба мустақилии давлатӣ расида акнун мебоист қиёфаи худро дар доираи меъёрҳои байналмилалӣ нишон меод. Қиёфаи давлат бошад, дар рамзҳои он ифода мешавад. Рамзҳо ҳар як давлат, халқро дар арсаи дунё шинос карда, мустақил будани онро маълум сохта, нишон медиҳад, ки давлатҳоро аз якдигар фарқ мекунонд. Рамзҳо нишон медиҳанд, ки халқ тақдири хушадро хуша маълум мекунад. Дар он гузашта ва имрӯз, оянда, орзую мақсадҳои халқ инъикос карда мешавад. Аз ин боис Ўзбекистон ҳам дар муддати кӯтоҳ рамзҳои давлатии худро қабул кард.

Эътибор диҳед!

Республикаи Ўзбекистон соҳиби рамзҳои давлатии бо қонун тасдиқшавандаи худаш-байрақ, герб ва суруди миллий аст.

Конститутсияи Республикаи Ўзбекистон, моддаи 5.

Чунончи, Байрақи давлатии Республикаи Ўзбекистон 18-уми ноябри соли 1991, Герби давлати 2-юми июли соли 1992, Суруди миллий 10 декабри соли 1992 тасдиқ гардидааст. Шумо аз дарсҳои «Саёҳат ба олами конститутсия» мазмуни рамзҳои давлатамон, ҳар як тасвири он чиро ифода мекунад, доништа гирифтаед.

Республикаи Қароқалпоқистон. Баъди ба истиқлол расидани Ўзбекистон ба Қароқалпоқистони дар таркиби он буда мақоми республикаи мустақил дар таркиби Ўзбекистон дода шуд. Ўзбекҳо ва қароқалпоқҳо дар давоми асрҳо паҳлӯи ҳам дӯстона зиндагӣ карда омадаанд. Муносибатҳои онҳо ба дӯстиву хешу табории асос ёфтаанд. Забонашон ҳам наздик аст.

Республикаи Қароқалпоқистони дар таркиби Ўзбекистон Конститутсия, рамзҳои давлати, ҳокимияти қонунбарор ва ҳукумати худ соҳиб аст. Ҳокимияти қонунбарори Республикаи Қароқалпоқистон Чўқорғи Кенгес аст.

Худатонро санҷед

- ◆ Соли 1991, 18-уми ноябр... .
- ◆ Соли 1992, 2-юми июл... .
- ◆ Соли 1992, 10 декабр... .

**Байрақи давлатии
Республикаи Ўзбекистон.**

**Герби давлатии
Республикаи Ўзбекистон.**

**Байрақи Республикаи
Қароқалпоқистон.**

**Герби Республикаи
Қароқалпоқистон.**

Мазмуни истилоҳҳоро доништа гиред

Герб — нишони алоҳидаест, ки дар мўҳри давлат, пул ва ҳуҷҷатҳо тасвир мешавад, давлатро шинос мекунад.

Байрақ — матои дорои ченаки муайян ба ягон давлат ё ташкилот мансуб буданро ифода мекунад, рамзи асосии мустақилии давлат.

Алтернатива — қоидаи аз ду нафар номзад кам набудан ба лавозими интихобӣ.

Рамз — нишонаи шартии ифодакунандаи ягон ҳодиса ё ҳолат.

Савол ва супоришҳо

1. Оид ба таъсис шудани лавозими Президенти Ўзбекистон нақл кунед.
2. Калимаи «Президент» ва мақоми ўро таъриф диҳед.
3. Қараёни эълон шудани Мустақилии давлатии Республикаи Ўзбекистон чӣ хел сурат гирифт?
4. Барои давлатҳо рамзҳои давлатӣ чаро заруранд? Фаҳмонед.
5. Оид ба Республикаи Қароқалпоқистон чихоро доништа гирифтед?

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

Санаҳои муҳими таърихӣ

(Қадвалро пур кунед)

Р/т	Санаҳои муҳими таърихӣ	Воқеаҳои муҳими таърихӣ ва қабул шудани ҳуҷҷатҳои муҳими таърихӣ
1.		
2.		
3.		
4.		

§ 47. МУВАФФАҚИЯТҲОИ ИҚТИСОДИИ ЎЗБЕКИСТОН

Мустақилии Ўзбекистон оид ба ғалла. Ғалла ризқу рўзии мардумамон аст. Дар замоне, ки Ўзбекистон мустамлика буд, собиқ Иттифоқи Шўравиро бо пахта таъмин мекард. Бе пахтаи Ўзбекистон корхонаҳои бофандагии собиқ Иттифоқи Шўравӣ аз фаъолият боз мемонд. Ўзбекистон қисми асосии ғаллаи барои аҳолиаш зарурро бар ивази пахта аз собиқ Иттифоқи Шўравӣ мегирифт ва он дар як сол қариб 3 миллион тоннаро ташкил мекард. Баъди пароканда шудани собиқ Иттифоқи Шўравӣ акнун

бояд ғалларо аз давлатҳои хориҷа меҳаридем. Аммо дар натиҷаи канда шудани алоқаҳо дар республикаи мо чунин ҳолате ҳам шуд, ки захираи ғалла барои як ҳафта монда буд.

Ҷамъовари ғалла.

Дар чунин шароити вазнин бо таҷаббуси Ислоҳ Каримов барои расидан ба мустақили оид ба ғалла қарор қабул шуд. Мувофиқи он майдони кишти пахта кам карда шуд. Замини аз пахта холи ба ғаллазор табдил дода шуд. Дар баробари он оид ба баланд кардани ҳосилнокии ҳар як гектар замин чораҳои дида шуд. Ин ҳаракат дере нагузашта самарави худро дод.

Дар ёд доред!

Соли 2003 Ўзбекистон ба мустақили оид ба ғалла ноил шуд. Он сол ба тӯфайли меҳнати фидокоронаи деҳқонони Ўзбекистон дар мамлакат 5 млн. 100 ҳазор тонна ғалла тайёр шуд. Ин нисбат ба соли 1991 5,5 баробар зиёд буд.

Қаҳрамони Ўзбекистон, шоири халқи Ўзбекистон Абдулло Орипов дар он рӯзҳое, ки ба ин ғалаба ноил гардидем, дар шеъри «Нони ўзбек» чунин мисраҳоро овардааст:

*Кишварам, бишнохт ин олам туро,
Ғашт амбори ту аз дони ту пур.
Ҳолиё бинвозӣ аҳли даҳрро,
Бо ҳамон ноне, ки з-он хони ту пур.*
(Тарҷумаи Паймон)

Бо шарофати ҷасорати меҳнатии деҳқонони заҳматкашамон соли 2014-ум беш аз 8 миллион тонна ғалла тайёр карда шуд. Имрӯз Ўзбекистон ғаллаашро ҳатто ба хориҷа фурӯхта истодааст.

Мустақили оид ба нефт. Шумо чи будани нефтро нағз медонед. Аҳамияти он барои барқарории ҷамъияти инсонӣ хеле бузург аст. Аз ин сабаб онро «тиллои сиёҳ» ҳам меноманд. Маҳсулоте, ки аз нефт ҳосил мешавад, пеши назар оред. Онҳо бензин, карасин, соярка ва дигар сӯзишворихост. Бе онҳо ягон соҳави

**Заводи истеҳсоли
нефт.**

хоҷагии халқ кор карда наметавонад. Масалан, бе карасин самолёт парвоз карда наметавонад. Бе солярка техникаи кишоварзӣ ҳаракат намекунад. Бо як сухан, нефтро бо хуне, ки ба рағҳои иқтисодиёт қорӣ мешавад, монанд кардан мумкин. Аз ин сабаб эҳтиёҷ ба маҳсулоти нефт сол то сол меафзояд.

Давлате, ки худро бо маҳсулоти нефт таъмин мекунад, ба дигарон мўҳтоҷ намешавад. Ўзбекистон яке аз кишварҳост, ки захираи нефташ зиёд аст. Дар Ўзбекистон бо ҳамкорони ИМА ва Япония як қатор конҳои нефт ба кор даромад. Дар натиҷа истеҳсоли нефт сол аз сол меафзояд.

Дар ёд доред!

Аз соли 1995 Ўзбекистон дар бобати нефт мустақил шуд.

Заводҳои коркарди нефти Фарғона ва Бухоро эҳтиёҷоти республикаамонро ба маҳсулоти нефт таъмин мекунад.

Қои пахтаи Ўзбекистон дар дунё. Ўзбекистон дар дунё бо пахтаи худ ҳам машҳур аст. Республикаи мо дар бобати истеҳсоли пахта дар дунё қойи шашум, оид ба фурӯши он ба хориҷа қойи сеюмро ишғол мекунад. Пахта ашёи хоми гаронбаҳо аст.

Дар ёд доред!

Аз як тонна пахта ба ҳисоби миёна 320–350 кг нах мегиранд. Аз ин нах 3500 метри мураббаъ матоъ бофтан мумкин. Файр аз ин 620 кг чигит гирифта мешавад. Аз ин чигит 110 кг рағани пахта, 225 кг кунҷора ва 175 кг шулха ва дигар маҳсулот гирифтани мумкин.

Нахе, ки аз пахтаи ўзбек гирифта мешавад, баландсифат аст. Аз ин рӯ, дар дунё талаб ба он зиёд аст.

Бо ташаббуси Президент Ислам Каримов дар Тошканд «Намоишгоҳи байналмилалӣ пахтаи Ўзбекистон» гузаронида мешавад

ва он вазифаи бозори хоси пахтаи ўзбекро ичро карда истодааст.

Саноати замонавӣ. Бе саноати замонавӣ хоҷагии халқро тараққӣ додан мумкин нест. Тасаввур кунед, истеҳсоли энергияи барқ (ток) кам шуд. Чӣ мешавад? Албатта ҳамаи корхонаҳои саноатӣ корро боз медоранд.

Ё саноати мошинсозиро ги-рем. Хоҷагии қишлоқи замонавӣ чӣ хел бе техника кор кардана-ш мумкин? Бе саноати мо-шинсозӣ оё Ўзбекистон ба давлати истеҳсолкунандаи авто-моби-ли сабуки замонавӣ табдил шуда метавонист? Худатон гувоҳ ҳастед, ки мошинҳои сабукрави аз якдигар зебо истеҳ-сол мешавад.

Бе саноати кимё пешрафти хоҷагии қишлоқро тасаввур кар-да наметавонед. Бо нурии маъданӣ ҳосилнокии зироатро зиёд кардан мумкин. Ё бар зидди зараркунандагони хоҷагии қишлоқ бо воситаҳои кимёвӣ мубориза бурдан мумкин.

Саноати озуқаворӣ аҳолиро ба маҳсулоти гуногуни хўрок-ворӣ таъмин карда меояд. Аз ин рӯ дар республикаи мо ба масъалаи инкишоф додани саноат эътибори калон дода меша-вад.

Хирмани пахта.

Худатонро санҷед

- ◆ Агар саноати кимё набошад... .
- ◆ Саноати нефт набошад... .

Мазмуни истилоҳҳоро доништа гиред

Иқтисодиёт — хоҷагии, ки аҳолии кишварро бо чизҳои зарури таъмин мекунад, истеҳсолот.

Техника — асбобу ускуна, воситаест, ки меҳнати инсонро сабук меку-над ва ба баланд шудани ҳосилнокии меҳнат ёри мерасонад.

Ярмарка — чамъомаде, ки бо мақсади чакана фурӯхтан ё харида ги-рифтани маҳсулоти табдиркорон ва истеҳсолотчиён, ки дар намоишгоҳ гузоштаанд, ташкил мешавад.

Савол ва супоришҳо

1. Чаро ба Ўзбекистон мустақилӣ оид ба ғалла зарур буд?
2. Оид ба расидан ба мустақилӣ оид ба ғалла чӣ хел тадбирҳо андешида шуданд ва онҳо чӣ хел натиҷа доданд?
3. Ба мустақилӣ оид ба нефт нарасида истеҳсолотро ривоч додан мумкин нест. Аз ин хусус далелҳо оред.
4. Оид ба мавқеи пахтаи Ўзбекистон дар бозори ҷаҳон чиҳоро доништа гирифтед?
5. Оид ба нақши бениҳоят калони саноат дар иқтисодиёти мамлакат далелҳо оред.

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

1. Дар ноҳияе, ки шумо зиндагӣ мекунад, кадом соҳаи саноат мавҷуд аст? Бо ёрии падару модаратон оид ба нақши он корхонаҳо дар ҳаёти ноҳияатон маълумот ҷамъ кунед.
2. Бо ёрии падару модаратон дар бораи имсол дар ноҳияи шумо чӣ қадар пахта ва ғалла тайёр карда шуд, маълумот ҷамъ кунед.

§ 48. ИНКИШОФИ МАЪНАВИЮ МАЪРИФӢ

Эҳёи арзишҳои миллию маънавӣ. Арзишҳои (қадриятҳои) миллии маънавӣ дар давоми асрҳо офарида мешаванд. Онҳо бо тағйир ёфтани давр, ҳаёт аз байн намеравад.

Баръакс барои авлодҳои оянда мерос шуда мемонанд. Авлодҳои оянда онҳоро боз ҳам бой мекунад. Онҳо низ барои наслҳои оянда аз худ мерос мегузоранд.

Дар ёд доред!

Арзиш — қадрият (аҳамиятнок, қимматбаҳо, сарвати халқ) — барои инсонҳо бениҳоят чизи пуарарзиш, пурбаҳо мебошад.

Халқи ўзбек дар гузашта арзишҳое офаридааст, ки тамоми халқҳо ҳавас кунанд, меарзад. Аммо аксари онҳо дар солҳои мустамлика будани Ўзбекистон поймол гашта буданд. Дар солҳои истиқлол ин арзишҳо марҳала ба марҳала эҳё шуданд.

Забони ўзбекӣ — забони модарии халқи ўзбек арзиши оли аст. Дар солҳои мустамлика он ба қатори забони дуюмдараҷа фаромада буд. Доираи истифодаи он маҳдуд карда шуда буд. Ин ҳол

ифтихори миллии халқи ўзбекро таҳқир намуд. Барои барҳам задан ба ин ҳолат бо ташаббуси Ислом Каримов ҳанўз соли 1989 ба забони ўзбекӣ мақоми забони давлатӣ дода шуд.

Эҳёи Наврӯз. Ҷашни Наврӯз арзиши қадимии халқамон аст. Он дар қадим чунин ҷашни азиз буд, ки ҳангоми ид кардани он ҳатто ҷангҳо бас мешуданд.

Наврӯз чун ҷашни некӣ, меҳру оқибат ва мурувват ҳам хеле азиз доништа мешуд. Боз як ҷиҳати хоси Наврӯз аз он иборат аст, ки айнан дар вақти ид кардани он кори деҳқонӣ, ки асоси ризқи мардум аст, сар мешуд. Бо ҳамин гуна фазилатхояш ин ид ба иди дўстдоштатарини халқ табдил ёфта буд. Аммо дар даврони мустамлика будани Ўзбекистон Наврӯз асорати замони кўҳна эълон шуда, ҷашн гирифтани он таъқиб гардида буд.

Соли 1990 ҳукумати Ўзбекистон ба он хотима гузошт. Аз он сол сар карда Наврӯз дар республикаи мо аз нав барқарор шуд. 21-уми март рӯзи ҷашни халқӣ ва рӯзи истироҳат эълон шуд. Аҳолии республика инро бо мамнуният қабул карданд.

Халқамон дар рӯзҳои Наврӯз ҳашарҳо ташкил мекунанд. Атрофро тоза мекунанд, тадбирҳои ободонӣ мегузаронанд. Дарахт мешинованд, гул мекоранд. Таоми дўстдоштаи халқамон - сумалак зеби дастархонамон мешавад.

Файр аз ин дар айёми Наврӯз ба ятимону сағирон, ногиронҳо, оилаҳои камтаъмин мурувват нишон дода мешавад.

Эҳёи идҳои динӣ. Мусулмонони Ўзбекистон ҳар сол идҳои Қурбон ва Рӯза (Рамазон)-ро ҷашн мегиранд.

Бо ташаббуси Президенти Ўзбекистон Ислом Каримов аз соли 1991 сар карда рӯзи аввали ҷашни Қурбон ва аз соли 1992 эътиборан Иди Рамазон рӯзи истироҳат муқаррар карда шудааст.

Қадр намудани номи мубораки аҷдоди бузургамон. Соли 1991 550-солагии таваллуди шоири бузург, асосгузори адабиёти классикии ўзбек Алишери Навоӣ ҷашн гирифта шуд. Ба ин муносибат шоҳасарҳои ӯ бори дигар чоп гардид. Дар шаҳри Тошканд ҳайкали мўҳташам ва бовиқори ӯ гузошта шуд. Бо номи вай Боғи миллии Ўзбекистон бунёд карда шуд. Ислом Каримов ҳангоми кушодани ҳайкал ва боғ сухан ронда, Алишери Навоиро ифтихори миллии мо номид.

Мақбараи Имом Бухорӣ.

Бухорӣ, 1200-солагии таваллуди Абӯисо ат-Тирмизӣ қашн гирифта шуд.

Файр аз ин 910-солагии қонуншиносии машҳурии ислом Бурҳониддин Марғинонӣ, 1130-солагии шарҳдиҳандаи асосҳои дини ислом Абӯмансур Мотуридӣ ҳам қайд карда шуд. Бахшида ба хотираи онҳо ёдгориҳои аҷоибии меъмории бунёд карда шуд.

Дар ҳамаи тантанаҳои қашнӣ Президент Ислам Каримов иштирок ва нутқ намуд.

Тифоқии байни миллатҳо дар кишварамон. Ўзбекистон ҳам давлати аҳолиаш бисёр миллата аст. Дар он намояндагони зиёда 130 миллату қавм ҳаёт ба сар мебаранд. Ба дигар халқҳо бо назари паст нигоҳ қардан, беписандӣ ба халқи ўзбек чизи бегона аст. Вай дар давоми асрҳо бо намояндагони дигар халқҳо аҳлона ва дар тифоқӣ зиндагӣ карда меояд. Он халқест, ки дилаш фарох аст, дӯстиро қадр мекунад. Дар солҳои истиқлол ҳукуматамон барои боз ҳам мустаҳкам намудани тифоқии байни миллатҳо чораҳо меандешад. Пеш аз ҳама ҳар як шаҳрванди Ўзбекистон сарфи назар аз мансубияти милли дар назди қонун баробар эълон шуда-

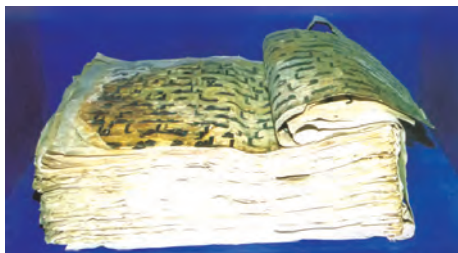
Мақбараи Бурҳониддин Марғинонӣ.

аст. Дар қалбу шуури ҳар як шаҳрванд қатъи назар аз миллаташ гоӣ Ватани ягона чӯш мезанад.

Гарчанде ба забони ўзбеки мақоми давлатӣ дода шудааст, дигар забонҳо таҳқир нашудаанд.

Масалан, дар республикаамон таҳсил дар мактабҳои миёнаи умумӣ ғайр аз забони ўзбеки боз ба 6 забон (қароқалпоқӣ, русӣ, тоҷикӣ, туркманӣ, қазоқӣ ва қирғизӣ) ташкил шудааст. Китобҳои дарсӣ барои мактабҳои таълими умумӣ низ ба 7 забон нашр мешавад. Забон, урфу одат ва анъанаҳои ҳама миллату қавмҳо аз тарафи қонун ҳимоя карда мешавад. Барои инкишофи онҳо тамоми шароит муҳайё карда шудааст.

Барои қонеъ намудани эҳтиёҷоти милли ба намоёндагони дигар миллатҳо ба ташкил намудани марказҳои миллии маданий руҳсат дода шудааст. Таъмин намудани аҳлию тифоқии байни миллатҳо барои таъмини ягонагӣ, муттаҳидӣ ва осоиштагии мардуми Ўзбекистон хизмат мекунад. Он сарвати бебаҳои Ўзбекистон аст.

Қуръони карим.

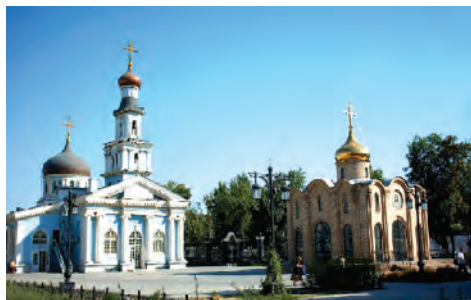
Таҳаммули динӣ. Осудаҳолии ҳаёти ҳар як давлат, дар сулҳу амният зистани шаҳрвандонаш ба барқарории мустаҳками муросои байнидинӣ ҳам вобаста аст.

Дар ёд доред!

Таҳаммули динӣ — эътиқоди динии якдигарро ҳурмат карда, дар як Ватан зиндагонӣ кардани шаҳрвандони эътиқоди диниашон гуногун аст. Дар роҳи мақсади ягона муттаҳид шуда, дар ҳамкорӣ ва ҳамбастагӣ зистан аст.

Таърихи инсоният бисёр ҷангу кушторҳои диниро ҳам медонад. Масалан, дар Франция танҳо дар соли 1572 дар як шабонарӯз дар заминаи зиддияти динӣ 30 ҳазор нафар ҳалок гардид. Мутаассифона, дунё ҳанӯз аз кушторҳои динӣ ҳалос нахӯрдааст.

Дар ҳудуди Ўзбекистон аз қадимулайём намоёндагони динҳои гуногун паҳлуӣ ҳам зиндагӣ карда омадаанд. Эътиқодмандон амалҳои динии худро озодона иҷро мекунанд. Чунки халқи ўзбек аз қадим халқи дилаш фарох аст. Ҳоло дар республикаамон зиёда аз 15 ташкилотҳои динии мансуб ба эътиқоди динӣ фаъолият доранд.

Калисои православии рус дар Тошканд.

Баробарҳуқуқии онҳо дар назди қонун зикр шудааст. Барои фаъолият нишон додани онҳо тамоми шароит фароҳам оварда шудааст. Ҳамин тавр байни шаҳрвандони мамлакатамон, ки ба динҳои гуногун эътиқод доранд, таҳаммули динӣ боз ҳам мустаҳкам шуд.

Онҳо барои амалӣ намудани ғояи асосиамон- «Барпо намуда-

ни Ватани озод ва обод, зиндагии озоишта ва беҳбудёфта» низ ба ҳоли имкон саҳм мегузоранд.

Худатонро санҷед

- ◆ Дар Ўзбекистон... зиндагӣ мекунад.
- ◆ Дар Ўзбекистон ... беш аз 15...

Мазмуни истилоҳро доништа гиред

Илми ҳадис — илмест, ки гуфтаҳо, қорҳои ва нишондодҳои Муҳаммад пайғамбарро (с.а.в) ҳамчун намуна, бовариноки онҳоро интихоб кардааст.

Савол ва супоришҳо

1. Маънои калимаи «арзиш» (қадрият)-ро эзоҳ диҳед. Чаро барқарор кардани арзишҳо зарур шуд?
2. Дар Ўзбекистон барқарор шудани арзишҳои бисёрасраи халқи ўзбекро бо далелҳо баён кунед.
3. Оид ба зинда карда шудани номи мубораки аҷдодони бузургамон чихоро доништа гирифтед?
4. Тифоқи байни миллатҳо чӣ хел таъмин мешавад?
5. Ибораи «таҳаммули динӣ»-ро таъриф диҳед. Дар Ўзбекистон барои мустақкам кардани таҳаммули динӣ чӣ қорҳо амалӣ карда шуданд?

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

1. Дар бораи чӣ гуна чашн гирифта шудани Наврӯз дар маҳаллаатон маълумот ҳамчун карда оред.
2. Дар бораи чӣ гуна қайд шудани идҳои Рамазон ва Қурбон дар маҳаллаатон маълумот гирд оварда, биоред.

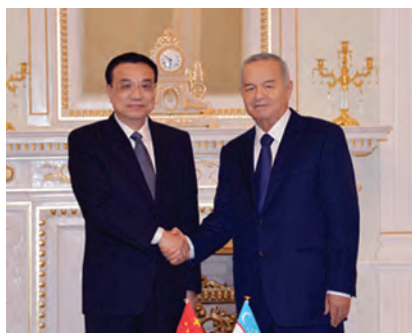
§ 49. ЎЗБЕКИСТОН ВА ҶАҲОН

Эътироф шудани мустақилии Ўзбекистон аз тарафи кишварҳои дунё. Мустақилии Ўзбекистон аз тарафи давлатҳои дунё пай дар пай эътироф шуд. Ўзбекистони мустақил дар асоси баробарӣ бо ҳамаи давлатҳо ҳамкорӣ намуданро сар кард. Президенти Ўзбекистон Ислоҳ Қаримов аз хусуси роҳи интихобкарда чунин гуфта буд: «Ўзбекистон аз ҳеч қас садақа намекурсад, фақат барои ҳамкориҳои баробар тайёр аст».

**Президенти
Ўзбекистон Ислом Каримов ва
Президенти Россия
Владимир Путин.**

**Президенти Ўзбекистон
Ислом Каримов ва Раиси
Республикаи Халқии Хитой
Си Сзинпин.**

Ўзбекистон пеш аз ҳама барои ҳамкориҳои ҳамҷониба бо Федератсияи Россия эътибори калон дод. Байни ду давлат оид ба муносибатҳои иттифоқӣ шартнома имзо гардид.

Ин шартнома ба манфиатҳои ду давлат хизмат менамояд. Федератсияи Россия ҳамкори бузурги савдоии Ўзбекистон аст.

Ўзбекистон ба давлатҳои тараққиқардаи Осиё-Хитой, Кореяи Ҷанубӣ, Япония, Малайзия ва Сингапур ҳамкориҳои мустақамро ба роҳ монд. Дар кишварамон бо иштироки ин давлатҳо чандин корхонаҳои муштарак фаъолият нишон медиҳанд. Алоқаҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ бо онҳо инкишоф меёбанд. Масалан, соли 2013 ҳаҷми мубодилаи тиҷоратии байни Ўзбекистон ва Хитой аз 5 миллиард доллари ШМА гузашт.

Ўзбекистон бо Хитой дар бобати таъмин кардани сулҳ ва бехатарии мустақам дар Осиё ҳамкориҳои наздик дорад. Соли 2014 ба Хитой сафар кардани Ислом Каримов, ба Ўзбекистон ташриф овардани раҳбари Хитой ба-

рои мустақам намудани алоқаҳои ду давлат хизмат мекунад.

Кореяи Ҷанубӣ низ яке аз ҳамкорони бузурги Ўзбекистон дар Осиё мебошад. Ҳамкори бо Кореяи Ҷанубӣ барои ба давлати автомобили сабук бароварандаи дунё табдилёбии Ўзбекистон роли муҳим бозид. Бо ҳамкориҳои ширкати «DAEWOO»-и Кореяи Ҷанубӣ дар шаҳри Асака заводи автомобил сохта шуд.

26-уми март соли 1996 нахустин автомобил истеҳсол шуд. Ҳамин тавр Ўзбекистон дар дунё ба 28-умин давлати истеҳсолкунандаи автомобил табдил ёфт.

Ўзбекистон бо Япония низ ҳамкори манфиатбахш карда меояд. Дар мамлакатамон зиёда аз даҳ корхонаи муштираки Ўзбекистон — Япония кор мекунад.

Ўзбекистон бо давлати пурқудрати дунё ШМА, бо чандин ширкат ва корпоратсияҳои он, аз ҷумла бо корпоратсияи «Ченерал Моторс» ҳамкорӣ менамояд. Дар ҳамкорӣ бо ин корпоратсия дар заводи «Асака» автомобилҳои сабуки замонавӣ, дар вилояти Тошканд барои онҳо двигател (мотор) истеҳсол мегардад.

**Президенти Ўзбекистон
Ислом Каримов ва
Президенти Республикаи
Кореяи Ҷанубӣ Пак Кин Хе.**

Ўзбекистон аъзои ташкилотҳои минтақавӣ. Ўзбекистон бо ташкилотҳои минтақавӣ низ ҳамкорӣ мекунад. Дар байни онҳо Иттифоқи Давлатҳои Мустақил (ИДМ) ва Ташкилоти ҳамкориҳои Шанхай (ТХШ) мавқеъи алоҳида дорад. Ба ташкилоти Иттифоқи Давлатҳои Мустақил, ки соли 1991 ташкил ёфтааст, Федератсияи Россия, Украина, Белорус, Ўзбекистон, Тоҷикистон, Қирғизистон, Қазоқистон, Туркманистон, Озарбойҷон, Арманистон ва Молдова аъзо ҳастанд. Ҳамаи онҳо республикаҳои таркибии собиқ Иттифоқи Шӯравӣ буданд. Мақсад аз ташкил додани ИДМ алоқаҳои иқтисодие, ки дар давоми солҳо байни давлатҳои ба он аъзо қарор ёфта буданд, нигоҳ доштан буд.

Ба ин мақсад аз бисёр ҷиҳат расиданд ҳам. Дар айни вақт ИДМ сар шудани ҷанги дохилро дар ҳудуди собиқ Иттифоқи Шӯравӣ пешгирӣ кард.

Давлатҳои аъзо дар бобати мустаҳкамсозии истиқлоли худ ба якдигар ёрӣ расонданд.

Дигар ташкилоти минтақавӣ, ба он Ўзбекистон аъзо аст, Ташкилоти ҳамкориҳои Шанхай (ТХШ) мебошад. Ин ташкилот дар шаҳри Шанхайи Хитой аз тарафи давлатҳои Хитой, Федератсияи Россия, Қазоқистон, Тоҷикистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон таъсис дода шуд.

Мақсади асосии Ташкилоти ҳамкори Шанхай мустаҳкам намудани боварии байни якдигар ва мубориза бар зидди терроризм, ҷудоихоҳӣ ва экстремизм аст.

Мазмуни истилоҳҳор доништа гиред

Ҷудоихоҳӣ (сепаратизм) — мубориза барои ҷудо кардани як қисми ҳудуди давлат ва дар он ҷо ташкил кардани давлати нав.

Ширкат (компания) — ташкилоте, ки бо савдо ё саноат машғул аст, иттиҳодияи корчаллонҳо.

Корпоратсия — ҷамъияти бузурги саҳҳомии ривочкарда.

Минтақа — як қисми Кураи замин.

Терроризм — ҳаракати зӯрварона, ки бо мақсади тарсонидани рақиб, маҳв кардан, дар байни аҳоли ба амал овардани тарсу ваҳм амалӣ мешавад.

Экстремизм — тарафдорони истифодаи чораҳои шадид барои расидан ба мақсади худ.

Савол ва супоришҳо

1. Муносибатҳои Ўзбекистон ва Федератсияи Россия аз муносибатҳо бо дигар давлатҳо бо кадом ҷиҳаташ фарқ мекунад?
2. Оид ба муносибатҳои Ўзбекистон бо давлатҳои ҳамкори асосии савдо ва иқтисодӣ дар Осиё маълумотҳоро қайд намоед.
3. Оид ба ҳамкориҳои Ўзбекистон бо ИМА чиҳоро доништа гирифтед?
4. Иттифоқи Давлатҳои Мустақил бо кадом мақсадҳо ташкил ёфт?
5. Вазифаҳои асосии Ташкилоти ҳамкориҳои Шанхай чист?

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

Оид ба ташкилотҳои байналмилали ва минтақавӣ,
ки ба он Ўзбекистон аъзо аст, чиҳоро медонед?

(Ҷадвалро пур кунед)

Р/т	Номи ташкилоти байналмилали	Соли ташкил ёфташ	Вазифаи асосии ташкилот	Вақти аъзо шудани Ўзбекистон	Мукофоти таъсисдодаи ташкилоти байналмилали
1.	СММ				
2.	ЮНЕСКО				
3.	ЮНИСЕФ				
4.	МДҲ				
5.	ТҲШ				

Боби XII. ХАЛҚҲОИ ДУНЁ ДАР АСРИ XXI

§ 50–51. ТАҲДИД БА БЕХАТАРИИ ДУНЁ

Қувваҳое, ки ба озоиштагии инсоният хавф доранд. Дар шароити имрӯза моҷароҳои минтақавӣ, терроризми байнал-милалӣ, экстремизми динӣ ва муаммоҳои экологие, ки дар оқибати муносибати нооқилонаи инсоният ба табиат сар задаанд, ба осудаҳои инсоният хавфи мудҳишнок оварда истодаанд.

Президенти Ўзбекистон Ислоҳ Каримов ҳанӯз соли 1997 дар асараш «Ўзбекистон дар останаи асри XXI» доираи таъсир ва оқибатҳои ин хатарҳоро ба осудагии инсоният муфассал баён карда буд.

Моҷароҳои минтақавӣ ва хавфи онҳо. Моҷарои минтақавӣ гуфта низоъҳои байни ҳамдигарии давлатҳои дар ягон ғушаи дунё ё дар ҳудуди ягон мамлакат рӯй додани ҷанги дохилиро меғўянд. Ҷанги дохилие, ки дар Афғонистони ба мо ҳамсоя содиршуда мебошад, далели равшани он аст. Аҳолии ин давлат беш аз 35 сол боз сулҳро намедонад.

Хавфи моҷароҳои минтақавӣ ба сулҳу озоиши инсоният дар ҷи зоҳир мешавад?

Пеш аз ҳама онҳо ба озоиштагии давлатҳои ҳамсоя хавф меоранд. Сонӣ, ҷанги дохили муаммои гурезаҳоро ба вуҷуд меорад.

Сеюм, ҳудудҳои гирифтори моҷароҳои минтақавӣ ба зиёд шудани савдои моддаҳои нашъаманд, пурзӯр шудани ҳаракати террористӣ, авҷ гирифтани савдои ғайриқонунии яроқу аслиҳа оварда мерасонад.

Терроризми байналмилалӣ. Дар охири асри XX-ибтидои асри XXI терроризми байналмилалӣ ба сари инсоният кулфатҳои зиёд оварда истодааст.

Қувваҳои террористони байналмилалӣ раҳбарон, сафирони давлатҳоро дузда, ба онҳо суиқасд кардан, бо гарав гирифтани одамон, тарконидаи биноҳои ташкилотҳои байналмилалӣ, аэропортҳо ва вокзалҳо, гирифта бурдани самолётҳо барин ҷиноятҳоро содир мекунад.

Ҳоло ягон давлати дунё худро аз хатари терроризм эмин гуфта наметавонад. Қувваҳои террористони байналмилалӣ 11-уми сентябри соли 2001 дар ИМА ҷинояти мудҳиш содир намуданд. Террористон он рӯз бо самолёти худашон рабуда бинои осмонбӯси Маркази тиҷорати ҷаҳониро, ки дар шаҳри Нью-Йорк ҷойгир буд, вайрон намуданд. Дар оқибат ҳазорон нафар одамон ҳалок шуданд.

Қувваҳои террористон дар Федератсияи Россия низ як қатор ҷиноятҳои мудҳишро содир намуданд. Хусусан, соли 2004 мактаби миёнаи шаҳри Бесланро дар оғози соли нави таҳсил-1-уми сентябр ишғол карда, ҷинояти даҳшатнокро амалӣ намуданд.

Ин ҷиноят тамоми қувваҳои сулҳпарвари дунёро ба ларза овард. Чунки дар натиҷаи ин ҷиноят мактабхонҳо низ ҳалок шуданд.

Экстремизми динӣ. Дар охири асри XX экстремизми динӣ қувват гирифт. Экстремизм маънои барои расидан ба мақсад истифода бурдани чораҳои саҳт-зӯрӣ, қувва ва террорро дорад. Экстремизмро бунёдгароии динӣ (ақидапарастӣ) ба вуҷуд овард.

Бунёдгароии динӣ мубориза барои нигоҳ доштани қоидаҳои диние, ки умраш ба поён расида, кӯҳна шудааст. Бунёдгароёни динӣ дар рӯи замин, аз ҷумла дар Ўзбекистон барои ташкили давлате мубориза бурда истодаанд, ки он дар асоси қонунҳои динӣ идора мешавад.

Онҳо 16-уми феввали соли 1999 дар Тошканд ба Президенти Ўзбекистон Ислам Каримов суиқасд карданд. Онҳо соли 2005 дар шаҳри Андиҷон сар бардоштанд. Аммо халқи Ўзбекистон даъвоҳои онҳоро рад кард.

Дар оқибат нақшаи онҳо барбод рафт. Мутаассифона қувваҳои бунёдгари динӣ аз мақсадҳои худ ҳанӯз даст нақашиданд.

Худатонро санҷед

- ◆ Бунёдгари дини (ақидапарастӣ)-ин... .
- ◆ Терроризм –... .

Муаммоҳои экологӣ. Ба бехатарии инсоният муаммоҳои экологӣ низ хатар оварда истодаанд.

Ин муаммо дар натиҷаи муносибати нооқилона, ҳатто ваҳшиёна инсонҳо пайдо шуд.

Чун дигар кишварҳои дунё Ўзбекистон низ аз муаммоҳои экологӣ дар канор намонд. Ўзбекистонро муаммои экологие, ки «фоҷиаи Арал» меноманд, ба ташвиш овардааст.

Фоҷиаи Арал дар натиҷаи солҳои зиёд ба баҳри Арал ба миқдори зарурӣ наомадани оби Амударё ва Сирдарё ба вуҷуд омад. Баҳри Арал, ки замоне хеле ноёб ва зебо буд, ҳоло хушк шуда, ба ҳавзаи нестшаванда табдил ёфт.

Дар ёд доред!

Дар тӯли 40 соли охир ҳаҷми баҳри Арал 7 баробар, ҳаҷми обаш 13 маротиба кам шуд.

Ислом Каримов

Дараҷаи шӯршавии оби мавҷуда ҳам даҳҳо баробар зиёд аст. Баҳр барои зиндагии ҷонзотҳо бекор шуд. Дар натиҷаи он қариб тамоми олами ҳайвонот ва растаниҳо нобуд гардид.

Ҳамкорӣ дар роҳи мубориза барои сулҳ. Ўзбекистон аз рӯзҳои аввалини истиқлоли худ барои бартараф намудани муаммои Афғонистон пешниҳодҳои амалии худро баён кардааст. Ислом Каримов дар маҷлиси умумии соли 2010-уми СММ мавқеи Ўзбекистонро бори дигар баён кард.

Бино ба фикри қатъии Ўзбекистон қувваҳои ҳарбии кишварҳои хориҷӣ дар Афғонистон сулҳро таъмин намеkunанд. Афғонистониҳо муаммои худро бояд худашон ҳал kunанд. Давлатҳои тарақ-

қикарда дар бобати барқарор кардани иқтисодиёт ба Афғонистон бояд ёри расонанд.

Ўзбекистон дар муборизаи зидди терроризм ва экстермизми динӣ бо Ташкилоти ҳамкориҳои Шанхай, дар бобати пешгирии кардани чуқуршафии фочиаи Арал бо СММ ва давлатҳои Осиёи Марказӣ ҳамкориҳои наздик дорад.

Президентамон Ислон Каримов ҳангоми мулоқот бо журналистон 9-уми майи соли 2015 таъкид кард, ки «Сарфи назар аз он мо ҳеҷ гоҳ ба ягон блоки ҳарбию сиёсӣ ҳамроҳ намешавем, ба ҷой гирифтани базаҳои ҳарбии кишвари хориҷӣ дар ҳудуди Ўзбекистон, ба будани хизматчиёни ҳарбиамон дар хориҷ аз кишварамон роҳ намедиҳем».

Масалан, бо ташаббуси Президенти Ўзбекистон Ислон Каримов бо иштироки панҷ давлати Осиёи Марказӣ «Ҳазинаи байналмилалӣ наҷот додани Арал» ташкил ёфт.

**Президенти Ўзбекистон
Ислон Каримов
ва Саркотиби СММ
Пан Ги Мун.**

Бо саъю кӯшиши Ислон Каримов Саркотиби СММ Пан Ги Мун соли 2010-ум ба минтақаи Арал омад. Саркотиб фочиаи Аралро бо ҷашмони худ дид.

Дар ниҳояти сафар барои ҳалли муаммои Арал ёри расонданаширо баён кард.

Ислон Каримов ҳангоми суҳанронӣ дар маҷлиси умумии СММ бахшида ба «Мақсадҳои инкишофи ҳазорсола» ба иштирокдорони ҷамъомад гуфт, ки «Муаммои Арал муаммои сокинони минтақа, муаммои миллионҳо одамон, ки ба СММ барин ташкилоти бонуфуз барои ёри муроҷиат мекунанд, мебошад».

Худатонро санҷед

- ◆ 16-уми феввали соли 1999 — ...
- ◆ Дар соли 2001 — ... дар ШМА.
- ◆ Соли 2005 ... дар Андичон...

Мазмуни истилоҳҳоро доништа гиред

Ақида — қоидаҳое, ки ба дурустии онҳо шубҳа накарда, мулоҳиза накарда бовар намудан ба онҳо аст.

Экология — фаннест, ки муносибатҳои байни инсон ва табиатро меомӯзад.

Савол ва супоришҳо

1. Кадом қувваҳо ба сулҳи инсоният хавф оварда истодаанд?
2. Оид ба мочароҳои минтақавӣ ва хавфи онҳо ба инсоният нақл кунед?
3. Оид ба хатаре, ки терроризми байналмилалӣ ба сулҳи инсоният овардааст, чиҳро доништа гирифтед?
4. Мақсади бунёдгароеи динӣ чист ва онҳо дар Ўзбекистон кадом ҷиноятҳо содир намудаанд?
5. Кадом сабабҳо боиси пайдошавии муаммоҳои экологӣ шуданд?
6. «Фоҷиаи Арал» чист ва ҳукумати Ўзбекистон барои кам кардани оқибатҳои он кадом чораҳоро дид?

КОРИ МУСТАҚИЛОНА

(Ҷадвалро пур кунед)

Р/т	Мочароҳои минтақавӣ ва оқибатҳои онҳо	Ҷиноятҳои мудҳише, ки террористони байналмилалӣ содир карданд	Бунёдгароеи динӣ		Таҳдиди экологӣ	
			Мақсадҳояш	Ҷиноятҳои содир кардааш	Сабабҳои пайдоиши муаммоҳои экологӣ	Қорҳо оиди кам кардани оқибатҳои фоҷиаи Арал

§ 52. АСРИ ХХІ – АСРИ ИЛМ ВА ТАРАҚҚИЁТ

Чаро асри ХХІ-ро асри илм ва тараққиёт номидаанд?

Шумо қариб ҳар рӯз калимаи «илм»-ро мешунавед. Хӯш, илм чист?

Илм маҷмӯаи донишҳои дар дунё мавҷудбуда аст. Ба ҷойи «илм» калимаи «фан»-ро ҳам истифода мебаранд. Онҳо мазмуни

якхела доранд. Дар давоми тамоми таърихи инсоният илму фан инкишоф карда омадааст.

Кўшиши инсон барои сабук намудани меҳнати вазнин ба кашфиётҳои бузург дар соҳаи техника, ихтироъҳо оварда расонд.

Дар ёд доред!

Техника (маҳорат) ҷамъи мошин, асбоб, аслиҳа ва ускунаҳое, ки меҳнати инсонро сабук карда, чизҳои барои инсон зарурро ба миқдори кофӣ истеҳсол намудан имконият медиҳад.

Аз ин рӯ техника-ин экскаваторҳо, ҳар хел тракторҳо, комбайнҳо, булдозерҳо, воситаи нақлиёти сабукрав ва боркашон, мусофирбар, самолёт, ракетаҳои кайҳонӣ, телевизор, компьютер, мошинҳои электронии ҳисоб, шабакаи интернет ва монанди инҳо аст.

Замоне инсон бо каланди оддӣ канал меканд, баъдтар бо экскаватор канал мекофтагӣ шуд. Акнун тасаввур кунед, чӣ қадар меҳнати инсон сабук ва ҳосилнокиаш баланд шуд.

Ҳаёти имрӯзаи одамонро бе самолёт, бе компьютер, бе телефони дастӣ ё бе интернет тасаввур кардан мумкин нест. Гувоҳ ҳастед, ки бо ёрии техникаи беқийс инсон аз қарри замин чандин тоннаҳо сарвати табииро аз худ мекунад.

Ё техникаи тиббиро мисол орем. Ихтироъҳои бузурги ин соҳа ба инсонҳо чӣ қадар имкониятҳо фароҳам овард? Пеш аз ҳама имкон дод, ки узви бемори танай инсонро, аз ҷумла дилашро кўчонда монда шавад. Ё чӣ қадар ҷарроҳиҳо бе ёрии тег гузаронида мешаванд.

Инсон ба туфайли инкишофи техника ҳатто ба Моҳ баромад. Инсон ба ҳамаи инҳо ба туфайли инкишофи илму фан расидааст.

Ин муваффақиятҳои бузург дар соҳаи инкишофи илму фан ва техника дар таърих бо номи инқилоби илмию техники даромад. Дар он давлатҳое, ки ба илму фан эътибори калон дода шудааст, онҳо ҳоло ба давлати аз ҳар ҷиҳат тараққикарда табдил ёфтаанд. Шаҳрвандонашон дар беҳбудӣ зиндагӣ мекунанд.

Олимоне, ки дар соҳаи илму фан кашфиётҳои бузург кардаанд, дар дунё бо Мукофоти байналмилалии Нобел тақдир мешаванд.

Илму фан дар асри XXI аз асри XX дида бошиддат пеш рафта истодааст. Минбаъд низ қудрати иқтисодӣ, фардо ва тақдири мамлакатро тараққиёти илму фан ҳал мекунад. Маълумоти бузург-ҳаҷмро бо ёрии компютер офаридан, ҷамъ карда, нигоҳ доштан, аз нав таҳия сохта ва онҳоро фиристондан ба як ҳодисаи оддӣ табдил ёфт. Масалан, флешкаи хурдакакро мисол оред. Дар он маълумоти баробари даҳҳо, садҳо китоб меғунҷад.

Одамон аз онҳо дар ҳар ҷои дилхоҳашон истифода бурда метавонанд. Яъне технологияи ахборот хеле мўъҷаз шудааст. Ин ҳолатро нанотехнология (як пораи чизи хурд) меғўянд.

Он технологияи замонавитарин буда, барои боз ҳам хурдтар кардани воситаҳои ахборот имкон медиҳад. Дар натиҷа минбаъд компютерҳои баробари соати дастӣ амалҳоро иҷро мекардагӣ мешаванд. Масолеҳе, ки барои асбобу ускунаҳо сарф мешаванд, иқтисод мегарданд. Ихтироъҳои соҳаи нанотехнология самаранокии баланди соҳаҳои истеҳсолот, тиббиёт, экология, авиатсия, радиотехника ва монанди инҳоро таъмин меку- нанд.

Хулоса, агар майл ба илм нобуд шавад, илму фан инкишоф намеёбад. Агар илм инкишоф наёбад, ояндаи мамлакатро тасав- вур карда намешавад.

Бинобар ин муваффақиятҳои илму фан дар асри XXI омили асосии тараққиёти давлатҳо шуда мемонад. Аз ин боис асри XXI-ро асри илму фан ва тараққиёт меноманд.

**Медали лауреати
Мукофоти нобелӣ.**

Худатонро санҷед

- ◆ Илм ин, —... .
- ◆ Техника —

«Қудрат дар дониш ва тафаккур». Ин суханони ҳикматомез ба Президент Ислоҳ Каримов мансубанд. Калимаи «қудрат»-и ин ҳикмат маънои дар оянда мақсади Ўзбекистон аз қатори давла-

тҳои равнақёфта ҷой гирифта намаш ва дар беҳбудӣ зистани шаҳр-вандонашро ифода кардааст.

Калимаи «дониш» амалӣ шудани мақсадҳои бузургамон бево-сита бо инкишофи илму фан дар кишварамон вобаста буданашро ифода намудааст. Калимаи «тафаккур» зарурати ба дараҷаи ба-ланд аз бар намудани илму фанни замон аз тарафи кадрҳо-мута-хассисони кишвар, қобилияти олии дар амал татбиқ кардани он дастовардҳои илму фанро ифода кардааст.

Коллеҷи замонавӣ.

Ўзбекистон барои он, ки ба давлати тараққиқардаи дунё табдил ёфта, аҳолиаш хуррам зиндагӣ кунад, ҳамаи имкониятро дорад. Хусусан кишвари мо аз сарватҳои зеризаминӣ ва рӯйи-заминӣ бой аст. Шароити табиаш мусоид аст. Заминаш серҳосил, диё-ри рӯзҳои офтобиаш бисёр мебошад. Аммо барои он, ки кишвар ба давлати тараққиқарда табдил ёбад, ин ҳама

кам аст. Он пеш аз ҳама ба чӣ қадар пешрави илму фан вобаста аст. Бе инкишофи илм давлати бузургро бунёд кардан имконно-пазир аст.

Дуюм, он ба мутахассисоне, ки комёбиҳои илму фанро дар истеҳсолот ҷорӣ бояд кунанд, ба вазифаи худ вичдонан муносибат дошта бошанд, низ вобаста аст.

Инро бодикқат хонед!

«Оё Япония ва Кореяи Чануби мисли мо сарватҳои бузурги табиӣ доранд? На. Лекин технологияи аз ҳама пешрафта дар ин мамлакатҳо ҷойгиранд».

Ислом Каримов

Аз ин сабаб давлати Ўзбекистон барои кори пурсамари аҳли илму фан-олимони мамлакат фароҳам намудани шароити зарури-ро яке аз вазифаҳои асосии худ медонад.

Дар солҳои истиқлол барои ба маркази ҳақиқии илму фан табдил ёфтани Академияи илмҳои Ўзбекистон корҳои зиёд карда шуданд. Президент Ислом Каримов бо олимони Академияи илм-

ҳо борҳо вохӯрд. Қарори ҳукумат оиди баланд намудани самараи кори академия қабул гардид.

Дар айни замон ба масъалаи пурра хабардор шудани олимон аз комёбиҳои илми дунё ҳам аҳамияти калон дода мешавад. Дар ин роҳ аз ҷониби олимон омӯхтани ягон забони хориҷӣ рағбат кунонида мешавад.

Соли 1997 дар республикамон ҳазинаи «Умед» ташкил карда шуд. Интихоб намудани ҷавонони боистеъдод ва дар хориҷа таҳсил гирифтани онҳоро дастгирӣ кардан вазифаи он буд. Баъдтар ҳазинаи Президенти Республикаи Ўзбекистон бо номи «Истеъдод» таъсис дода шуд. Ба воситаи таҳсили ҷавонон дар хориҷа сафи мутахассисони таҷрибаи дунёро медонистагӣ ва дорои малакаи баланд зиёд шуд. Донишҷӯёни боистеъдод, ки дар мактабҳои олии соҳаҳои гуногуни илмро хуб аз бар кардаанд, тадқиқотҳои илмӣ мебаранд ва олимони ҷавон соҳиби стипендияҳои Президенти Ўзбекистон, ба номи Навоӣ, Беруни ва «Камолот» мешаванд. Ҳукуматамон барои рағбатнок кардани олимоне, ки дар соҳаи илму фан ва техника навигариҳои бузургро дар амал татбиқ кардаанд, Мукофоти давлатии Республикаи Ўзбекистонро таъсис додааст.

Шубҳае нест, ки дар даври на он қадар тӯлонии таърихи Ўзбекистон низ дар бобати инкишофи илму фан ба яке аз давлатҳои тараққиқардаи дунё табдил меёбад. Дар ин роҳ албатта бо баҳои аъло таҳсил намудани шумо низ аҳамияти калон касб менамояд.

Шахсони таърихӣ ва мазмуни истилоҳҳоро доништа гиред

Алфред Нобел — ихтироъчи шветсиягӣ, дар дунё аввалин шуда додаи тарканда — динамитро ихтироъ кардааст. Пеш аз маргаш аз ҳисоби бойигариаи таъсис додани мукофоти байналмилалиро васият кардааст.

Стипендия — пуле, ки ҳар моҳ мувофиқи тартиби ҷоришуда ба донишҷӯёни мактабҳои олии дода мешавад.

Инқилоби илмию техникавӣ — дигаргуниҳои кулӣ дар соҳаи илму техника.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА

1. *Каримов И.А.* «Юксак маънавият — енгилмас куч». — Т.: ХЭТН-и «O‘zbekiston». 2008.
2. *Каримов И.А.* «Амир Темур — фахримиз, ғуруримиз». — Т.: ХЭТН-и «O‘zbekiston». 1998.
3. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. — Т.: ХЭТН-и «O‘zbekiston». 2014.
4. *Иванин М.* «Икки буюк саркарда». — Т.: Нашриёти «Fan». 2000.
5. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. — Т.: «ЎзМЭ». Қилдҳои 1—12. 2002—2005.
6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. — Т.: «ЎзМЭ». Қилдҳои 1—5. 2006—2007.
7. *Маҳкамов А.* Расмларда Ватан тарихи. — Т.: Нашриёти «Cho‘lpon». 1996.
8. «Бола ҳуқуқлари тўғрисида»ги халқаро Конвенция. — Т.: Нашриёти «Adolat». 1991.
9. «Ўзбекистон Республикасининг давлат рамзлари тўғрисида»ги қонуни. — Т.: ХЭТН-и «O‘zbekiston». 2012.
10. Қ. *Ражабов* ва бошқ. «Ўзбекистон тарихининг энг асосий саналари». — Т.: ХЭТН-и «O‘zbekiston». 2012.
11. Қ. *Ражабов* ва бошқ. Жаҳон тарихининг муҳим саналари. — Т.: КСТН-и «Sharq». 2011.

МУНДАРИҶА

Сарсухан: Бе хотираи таърихи оянда нахоҳад буд.....	3
---	---

Боби I. Фанни таърих чиро меомӯзонад?

§ 1. Сарчашмаҳои таърихи.....	7
§ 2. Аз таърихи тақвимҳо.....	9
§ 3. Солшумори дар таърих.....	12
§ 4. Таърихи харитаи дунё.....	15

Боби II. Халқҳои дунё дар замонҳои қадимтарин

§ 5. Одамони қадимтарин ва бошишгоҳҳои онҳо.....	19
§ 6. Тарзи зиндагии одамони қадим.....	21
§ 7. Аз таърихи археология.....	25

Боби III. Ташаккули маданияти инсонӣ

§ 8. Суратҳои харсангҳо.....	28
§ 9. Хат – кашфиёти бузурги инсоният.....	31
§ 10. «Авесто» сарчашмаи нахустини хаттии аҷдодамон.....	34
§ 11. Музейҳо.....	37

Боби IV. Тамаддунҳои нахустин, шаҳрҳо ва давлатҳо

§ 12. Тамаддуни нахустин дар Европа ва Америка.....	41
§ 13. Пайдоиши шаҳрҳои қадим.....	45
§ 14. Давлатҳои қадими дунё.....	48
§ 15. Ҳафт мўъҷизаи дунёи қадим.....	51
§ 16. Давлатҳои қадим дар ҳудуди Ўзбекистон.....	54

Боби V. Савдо ва алоқа

§ 17. Тангаҳо гувоҳи таъриханд.....	58
§ 18. Роҳҳои савдо.....	61
§ 19. Кашфи роҳҳои нави савдои баҳри.....	64
§ 20. Пайдоиши техникаи истеҳсолот.....	67
§ 21. Ихтирои воситаҳои нақлиёт.....	70
§ 22. Ихтирои воситаҳои алоқа.....	73

Боби VI. Инкишофи илму-фан дар Ватанамон ва дар Европа

§ 23. Мактаб — даргоҳи дониш.....	78
§ 24. Алломаҳои кишварамон.....	82
§ 25. Мирзо Улуғбек ва академияи он.....	86
§ 26. Ободии кишвар, адабиёт ва санъат.....	89
§ 27. Кашфиётҳои илму-фан дар Европа.....	93
§ 28. Маърифатпарварони Туркистон.....	95

Боби VII. Қаҳрамонони муборизаи роҳи озодӣ

§ 29. Часорати Томирис ва Шерак.....	99
§ 30. Қаҳрамони Спитамен.....	102
§ 31. Муборизаи озодиҳонои халқ бар зидди арабҳо.....	105
§ 32. Чалолиддин Мангуберди — қаҳрамони миллии халқамон	108
§ 33. Соҳибқирон Амир Темур	112
§ 34—35. Мустамликадорӣ империяи Россия ва Шӯро.....	115

Боби VIII. Шаҳрҳои қадимтарин ва ҳамеша ҷавони Ўзбекистон, ёдгориҳои таърихӣ онҳо

§ 36. Шаҳрҳои қадимтарини таърихӣ Ўзбекистон.....	120
§ 37. Пойтахти Ўзбекистон — Тошканд 2200 сола аст.....	125
§ 38—39. Обидаҳои таърихӣ меъмории Ўзбекистон.....	129

Боби IX. Ҷангҳои ҷаҳонӣ дар таърихи инсоният

§ 40. Ҷанги якуми ҷаҳонӣ	134
§ 41. Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ва Туркистон.....	137
§ 42. Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ.....	140
§ 43. Саҳми Ўзбекистон дар таъмини ғалаба аз болои Германияи гитлери.....	143

Боби X. Мубориза барои сулҳ, ҳамкорӣ дар дунё

§ 44. Созмони Милалӣ Муттаҳид (СММ).....	148
§ 45. СММ ва бачаҳои дунё.....	152

Боби XI. Ўзбекистон дар роҳи тараққиёти мустақил

§ 46. Соҳиби истиқлол шудани Ўзбекистон.....	155
§ 47. Муваффақиятҳои иқтисодии Ўзбекистон.....	158
§ 48. Инкишофи маънавияу маърифӣ.....	162
§ 49. Ўзбекистон ва ҷаҳон	167

Боби XII. Халқҳои дунё дар асри XXI

§ 50—51. Таҳдид ба бехатарии дунё.....	171
§ 52. Асри XXI — асри илм ва тараққиёт.....	175
Адабиётҳои истифодашуда.....	180

**Usmon Toshpo‘latovich JO‘RAYEV,
Qamar USMONOV,
Adham Yarashboyevich NURQULOV,
Gulira’no Usmonovna JO‘RAYEVA**

TARIXDAN HIKOYALAR

*Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining
5-sinfi uchun darslik*

(Tojik tilida)

2-nashri

*Тарҷумон **Шоқаҳҳор Салимов**
Муҳаррир **Шоқаҳҳор Муҳаббатов**
Муҳаррири бадеӣ **Қаҳонгир Бадалов**
Муҳаррири техникӣ **Елена Толочко**
Мусахҳах **Пайрав Салимов**
Ҳуруфчини компютери **Шоқаҳҳор Салимов***

Рақами литсензияи нашриёт АИ № 163. 09.11.2009. Ба чопаш 24 июни соли 2015 рухсат дода шуд. Андозаи 70×90¹/₁₆. Гарнитураи Times TAD. Кегель 12. Бо усули офсетӣ тарҳрезӣ шудааст. Ҷузъи чопии шартӣ 13,45. Ҷузъи наشريю ҳисоби 10,8. Адади нашр 7381 нусха. Шартномаи № 43—2015. Супориши № 15—270.

Хонаи эҷодии таъбу наشري ба номи Чўлпони Агентии матбуот ва ахбори Ўзбекистон 100129, Тошканд, кўчаи Навоӣ, 30.
Телефон: (371) 244-10-45. Факс (371) 244-58-55.

Агентии матбуот ва ахбори Ўзбекистон. Дар Хонаи эҷодии таъбу наشري «O‘zbekiston», 100129, Тошканд, кўчаи Навоӣ, 30 чоп шудааст.

Қўраев, У.

Қ88 Ҳикояҳо аз таърих: Китоби дарсӣ барои донишомӯзони синфи 5-уми мактабҳои таълими миёнаи умумӣ / У. Қўраев [ва диг.]; муҳаррирони масъул Ў. Мавлонов. — Т.: ХЭТН ба номи Чўлпон, 2015. — 184 б.
ISBN 978-9943-05-741-8

**УЎК: 372.893=222.8(075)
КБК 63.3(5Тож)я72**

**Ўадвали нишондиҳандаи ҳолати китоби ба
иҷора додашуда**

Т/р	Ному насаби хонанда	Соли хониш	Ҳолати китоб ҳангоми гирифтан	Имзои раҳбари синф	Ҳолати китоб ҳангоми супоридан	Имзои раҳбари синф
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						

**Китоб ҳангоми ба иҷора дода шудан ва дар охири соли
хониш ҳангоми баргардонида гирифтан ўадвали болой аз
тарафи раҳбари синф аз рӯи меъёрҳои зерин баҳо
гузошта мешавад:**

Нав	Ҳолати китоби дарсӣ ҳангоми бори аввал супоридан.
Нағз	Муқовааш бутун, аз қисми асосии китоб ҷудо нашудааст. Ҳамаи варақҳои ҳаст, надаридааст, ҷудо нашудааст, дар саҳифаҳо навишт ва хатҳо нест.
Қаноатбахш	Муқова қач шудааст, қанорҳои қоҳида, якҷанд хатҳо қашида, ҳолати аз қисми асосӣ ҷудошавӣ дорад, аз тарафи истифодабаранда қаноатбахш таъмир шудааст. Варақҳои ҷудошудааш аз нав таъмир гашта, дар баъзе саҳифаҳо хат қашида шудаанд.
Ғайри-қаноатбахш	Муқова хат қашида шудааст, даридааст, аз қисми асосӣ ҷудо гаштааст ё қи умуман нест, ғайриқаноат-бахш таъмир шудааст. Саҳифаҳо дарида, варақҳо намерасанд, хат қашида, ранг қарда партофта шудааст, китоброр барқарор қардан мумкин нест.